

SKÅS

3 • 2011

SUOMEN KESKIAIAN ARKEOLOGIAN SEURA • SÄLLSKAPET FÖR MEDeltidsARKEOLOGI I FINLAND

SKAS

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND
TURUN YLIOPISTO 2011

SKAS-lehti välittää tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan artikkeleita, kirja- ym. arvosteluja ja muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan CD-romilla tai sähköpostitse liitetiedostoina Microsoft Word- tai rtf- tiedostomuotoon tallennettuina ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Pitkiin artikkeleihin liitetään alle 100 sanan englanninkielinen abstrakti.

Kuvat toimitetaan päätoimittajalle CD-romilla. JPG- tai TIFF-muotoisten kuvien tarkkuuden tulee olla 300 pistettä tuumalle (dpi). Kuvia ei palauteta.

Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

Julkaisija:

Suomen keskiajan arkeologian seura –
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry.
Osoite: SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2,
20014 Turun yliopisto.

Päätoimittaja:

Dos. Georg Haggren
Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo
Puh. 040-771 5640
georg.haggren@helsinki.fi

Toimittajat:

Tuuli Heinonen
tuuli.t.heinonen@helsinki.fi
Maija Holappa (taitto)
maija.holappa@helsinki.fi
Tarja Knuutinen
tarja.knuutinen@helsinki.fi
Juha Ruohonen
jukaru@utu.fi

Toimituskunta:

Terhi Mikkola
terhi.mikkola@helsinki.fi
Marianna Niukkanen
marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen
justaa@utu.fi
Tanja Ratilainen
tanrat@utu.fi
Timo Ylimaunu
timo.ylimaunu@oulu.fi

Kannen suunnittelu:

Mikael Manninen

Kannen ja seuran logo:

Luusta valmistettu sakkinappula Kuusiston linnasta (Museovirasto). Suunnittelu Markus Kivistö

Abstraktien kieliasun tarkistus:

Rodger Juntunen

SKAS 3-2011

Pääkirjoitus

- 2 Metallinetsintä nyt
Georg Haggrén

Tutkimuksia

- 3 Hattulan kylätonttien arvottaminen
SALAVAn pohjalta
Leena Lehtinen

Hämeen linnan seminaarin satoa

- 15 Spetals gård – Arkeologi bakom staketet
på den historiska platsen för Kronoby
hospital
Mikko Helminen & Janne Haarala
- 27 Jag har hittat en släkting!" – Yleisökaivauk-
set Kruunupyysä
Anniina Laine & Ilari Aalto
- 33 Arkeologiaa ja historiaa SEAS-hankkeessa
Georg Haggrén ja Tapani Tuovinen
- 42 Per cavum ad fontes – Tekstiavusteista
kaupunkiarkeologiaa Turussa
Panu Savolainen

Ajankohtaista

- 47 Jotain täysin uutta – 40 vuotta keskiajan
arkeologiaa Århusissa
Visa Immonen
- 51 Kokemuksia kaivaustenjohtoharjoitte-
lusta
Sanna Lillman ja Reija Penttinen

Keskustelua

- 56 Aboa Vetuksen ja Rettigin tontin
rakennushistorialliset tutkimukset
Panu Savolainen
- 58 Dateringsproblem i Åbo domkyrka
Knut Drake

Arvosteluja

- 62 Tuore katsaus Pohjolan keskiaikaisista
linnoista
Georg Haggrén

PÄÄKIRJOITUS

METALLINETSINTÄ NYT

Metallinetsintä on kovaa vauhtia kasvava harrastus. Ammattilaisten keskuudessa "piipparointi" on Suomessa jäänyt vähäiseksi, vaikka esimerkiksi Ruotsin suurissa kaivausprojekteissa on tähän erikoistuneita arkeologeja. Innostuneet ja avuliaat harrastajat ovat sen sijaan kantaneet monta arvokasta kortta Kansallismuseon kokoelmiin talletettujen kansallisesti arvokkaiden löytöjen kehoon. Tuoreena esimerkkinä on Hattulen Vesunnan aarrelöytö viime vuoden lopulta. Toisaalla asiaa tuntemattomat harrastajat ovat tehneet ylilyöntejä tuhoten tietämättään muinaisjäännöksiä. Joskus – kuten Espoon Mankbyssä kesällä 2009 – kyse on ollut tietoisesta rikoksesta.

Metallinetsintä on lähialueillamme rajoitettua ja luvanvaraista, mikä on tuonut ylimääräistä painetta Suomeen. Viime kesänä eräs ulkomailta tullut harrastaja keräsi kymmeniä rahoja ja satoja metalleja yhdeltä kylätontilta, jonka asutuksen juuret ylsivät rautakauteen asti. Löytöjä harrastaja tarjosi museoviranomaisille. Hyvä niin, mutta arkeologian kannalta korvaamaton vahinko ehti tapahtua. Jos löydöt olisi talletettu kontrolloidusti ja paikoilleen mitaten, meillä olisi arvokas tieto niiden levinnästä. Tämän kaltaiseen tutkimukseen ei tosin Suomessa löydy varoja – eikä siten myöskään mahdollisuuksia. Nyt kyse ei ollut mistä tahansa paikasta, vaan Euran Luistarin kalmiston vieressä olevasta Kauttuan tontista.

Metallinetsinlöytöjen siirtyminen museo-kokoelmiin on ongelmallista. Arvometallien lunastus pohjautuu metallinarvoon ja maksettu summa saattaa tuntua pieneltä. Paljon hankalampaa on lyijy-, tina- ja pronssiesineitten kohdalla, samoin kuin rautojen. Metalliarvo jää vähäiseksi. Miten arvottaa löytö? Toisaalta viranomaisten lunastuksiin osoitettavat varat ovat pienet ja jokainen metalliesine vaatii säilyäkseen kalliin konservoinnin. Historiallisen ajan esineistön osalta tutkimus on vielä niin vähäistä, että moni mielenkiintoinen löytö jää tunnistamatta ja sen vuoksi myös lunastamatta.

Alan harrastajat ovat äskettäin järjestäytyneet yhdistykseksi nimeltään *Suomen metallinetsijät ry.* Jo aiemmin harrastajat ovat esitelleet ja keskustelleet löydöistään ja harrastuksestaan Aarremaanalla-sivustolla (<http://www.aarremaanalla.com/>). Sieltä on käännytty museoviranomaisten puoleen, ja toisaalta arkeologit ovat voineet seurata, mitä maassa tapahtuu.

Metallinetsinharrastuksen pelisäännöt ovat Suomessa epäselvät. Tähän on pitkään kaivattu parannusta. Museovirasto järjestää teemasta 2.5. seminaarin "*Rautaa maassa: metallinilmaisain ja arkeologiset kulttuuriperintökohteet*". Vihdoin kenttäkauden 2012 alussa kissa nostetaan pöydälle. On aika päätöksille ja pelisäännöille! ♦

HATTULAN KYLÄTONTTIENTEN ARVOTTAMINEN SALAVAN POHJALTA

KYSYMYKSENASETTELU JA TAUSTAA

Kirsi Luoto pohti Pirkanmaan kylätonttien arvottamista SKAS-lehden numerossa 4/2010. Tässä artikkelissa lähestytään samaa kysymystä eri lähtökohdista. Taustalla on sama havainto jonka Pirkanmaan museokin on inventoinneissa tehnyt, eli kylätonttien rajauksen ja arvottamisen määrittelyjen epä-määräisyys.

Tutkimuksen lähtökohtana on vuonna 2009 tehty Hattulanselän ympäristön keskiaikaisten kylätonttien rajojen määrittely ja arvottaminen Ruotsin aineiston ja loppuvuonna 2010 julkaistun arkeologisten laatuvaatimusten luonnoksen, ns. SALAVA-raportin pohjalta¹. (Lehtinen 2009a; Lehtinen 2011; SALAVA 2010). Hattulan kenttätöiden ja Salava-luonnoksen pohjalta tutkimuskysymyksiksi muotoutuivat:

1. Kuinka pääosin rakennettuja kylätontteja arvotetaan ja voidaanko siihen käyttää SALAVA-raportin kolme arvottamiskriteeriä?
2. Voidaanko arvottamisen pohjalta määritellä paikallisesti, maakunnallisesti ja valtakunnallisesti arvokkaita kohteita?

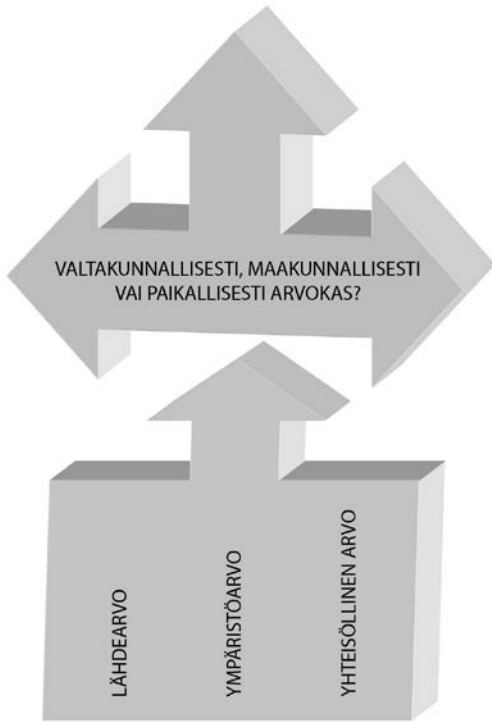
Hattulan kylätonttien arvottamisen lähtökohdaksi – ja myös testauksen kohteeksi – otettiin SALAVA-luonnoksen kolme muinais-

jäännöksen arvottamisen kriteeriä: lähdearvo, ympäristöarvo ja yhteisöllinen arvo (SALAVA 2010:49). Nämä kolme kriteeriä olivat nousseet keskeisiksi Museoviraston v. 2008 asettamaan laajapohjaisen arvottamista pohtivan työryhmän raportissa (Muinaisjäännösten merkittävyyden arviointi... 2008).

KUINKA MUINAISJÄÄNNÖSTEN MERKITTÄVYYTTÄ ARVIOIDAAN?

SALAVA-raportissa arvottaminen on tarkennettu muinaisjäännösten *merkittävyyden arviointiin* josta käytetään synonyymia *arvottaminen*. Kyse on muinaisjäännöksen *ominaisuuksien arviointiprosessista*, jonka onnistumisen ja korkean laadun edellytys on yhteisten työkalujen ja kriteerien määrittely. Raportin sanasto-osuudessa käsite tarkennetaan *suojelukohteiden ominaisuuksien arviointiprosessiksi*, jonka tarkoituksena on kohteiden luokittelu tarkasti määriteltujen kriteerien perusteella (kuten valtakunnallisesti, maakunnallisesti tai paikallisesti merkitäviin muinaisjäännöksiin). (SALAVA 2010: 44, 76, 132).

Arvottamista tarvitaan, koska muinaismuistolain soveltamisessa olemme jo pitkään olleet niukkojen tutkimusresurssien aiheuttamassa umpikujassa, mikä edellyttää kohteiden priorisointia. Tämän ainakin **Niukkanen** (2009:14) on jo aikaisemmin tuonut esiin.

Kaavio 1. Kylätonttien arvottamista kahdella kolmijaolla.

Arvottaminen valtakunnallisiin ja maakunnallisiin kohteisiin luo mahdollisuuksia alueelliseen työnjakoon, jollainen on Ruotsissa ollut käytössä jo pitkään. Siellä valtion keskusvirasto vastaa valtakunnan tason ja lääninhallitus alueellisten kohteiden suojelusta.

Merkittävyyden arvioinnin lisäksi SALAVA-luonnos ehdottaa käsitettä "*arkeologisen intressin tunnistaminen*", jolla tarkoitetaan sen määrittelyä missä määrin arkeologista tutkimusta tarvitaan maankäyttöhankkeella, johon liittyy myös omat riskinsä jos aiemmat tutkimukset ovat olleet puutteellisia. Siihen liittyy myös käsite "*arkeologisen potentiaal arviointi*" joka kohdistuu alueisiin joilla ei ole koskaan tehty arkeologista inventointia. (SALAVA 2010:46–49).

Suomi on vuonna 1995 ratifioinut Eurooppalaisen yleissopimuksen (26/1995, ns. Maltan sopimus) arkeologisen perinnön suojelusta. Siinä yhtenä tärkeimmistä on nähty

muinaisjäännöksen *merkitys historiallisena tietolähteenä*. Niukkasen (2009:14–15) mukaan "Tällöin korostuvat ne muinaisjäännökset, joihin sisältyy potentiaalisesti paljon tietoa ja erityisesti sellaista tietoa, joka ei ole saavutettavissa muuta kautta kuin muinaisjäännöstä itseään tutkimalla --. Kohteisiin voi sisältyä tietopotentiaalin sijasta enemmänkin symboli-, identiteetti- ja nähtävyyserkityksiä joita voidaan vahvistaa mm. rakenteiden esiin kaivamisella."

Tämä symbolinen merkitys on tärkeä ulottuvuus myös kylätonttitutkimuksessa, kuten myös 1990-luvulla alkaneet muinaisjäännösten matkailullisen hyödyntämisen ja kulttuurimaisen hoidon trendit. Lisäksi etenkin Hattulan kylätonttien tapaisten, edelleen asutuskäytössä olevien muinaisjäännösten tapauksessa joudumme pohtimaan kysymystä siitä, miten suojella kohdetta jossa edelleen asutaan ja joka on osa tämän päivän arkielämää?

KYLÄTONTTIENTEN ARVOTTAMINEN RUOTSISSA

Ruotsissa vastaava kylätonttien suojelukysymys on ollut esillä jo pidempään. Siellä, kuten Suomessakin, Kultuurminneslagen (KML)² suojelee automaattisesti kiinteän muinaisjäännöksen. Suomen tilanteesta poiketen Ruotsissa muinaisjäännösten suojelusta vastaa kuitenkin paikallinen lääninhallitus. Valtion viranomaisen, Riksantikvarieämbetet (RAÄ) on vastuussa valtakunnan tason suojelusta, erityisesti 1700 niin kutsutusta Riksintresseområdetista. RAÄ myös ylläpitää valtakunnallista muinaisjäännösrekisteriä, Fornsök'iä (www.raa.se > fornsök), johon se rekisteröi kaikki tunnetut muinaisjäännökset.

RAÄ määrittelee muinaisjäännökseksi vain sellaisen kylätontin tai yksittäistalon taikka hajallaan olevan kylän irralliset ton-

tit, jotka on kokonaan hylätty eikä niissä ole rakennuksia.³ Jaottelun perusteluna on se, että muinaisjäännökseksi määritellään *yhtenäinen, pysyvästi hylätty kulttuurikerros*. Jos kylätontilla on vielä vaikkapa vain yksi rakennus, rekisteröidään se nimityksellä "Övrig kulturhistorisk lämning" tai "Bevakningsobjekt"⁴.

Tästä linjasta ovat kuitenkin Ruotsin eteläisimmät lääninhallitukset, joista Skåne jo 1980-luvulla, poikenneet suojelemalla kylätontin jossa on rakennuksia. RAÄ voi valittaa lääninhallituksen päätöksestä, mutta käytännössä ei sitä koskaan tee (Olsson 2010; RAÄssa saadut tiedot 3/2011). Marraskuun 2011 alussa jatkuvasti päivitettävään Fornsök'iin oli tallennettu hakusanoilla *bytomt & fast fornlämning* 4707, *bytomt & bevakningsobjekt* 10500 ja hakusanalla *bytomt* 23653 kohdetta. Museoviraston muinaisjäännösrekisteristä löytyi puolestaan hakusanoilla *asuinpaikka & kyläpaikat & kaikki historiallisen ajan yhteensä* 1503 muinaisjäännöstä. Kaikkiaan Suomesta tunnetaan 1560-luvun asutusluetteloiden perusteella yhteensä 7515 kylää ja yksinäistäloa (Niukkanen 2009:32).

HATTULAN KYLÄTONTIT

Kesällä 2009 Hattulan kunnan toimeksiantona tehtiin kylätonttien aluerajaus ja inventointi liittyen silloin ajankohtaiseen kaavoitusprosessiin (Ramboll Oy 2009; Lehtinen 2009a). Hattulan alue on kulttuurihistoriallisesti ja maisemallisesti poikkeuksellisen arvokasta ja se kuuluu Vanajaveden laakson ja Aulangon valtakunnallisesti arvokkaaseen maisema-alueeseen josta on tehty runsaasti kulttuuriperintöselvityksiä (ks. Mikkola et.al. 2001). Lisäksi Vanajaveden kapeikon kulttuurimaisema, johon tutkimusalue kuuluu, on luokiteltu valtakunnallisesti arvokkaaksi kulttuuriympäristöksi. Nämä seikat oli huomioi-

tava myös kylätontti-inventoinnissa.

Kyseisen osayleiskaavan maisema- ja kulttuuriympäristöselvityksessä **Lauri Putkonen** arvioi valtakunnallisesti arvokkaiksi rakennetuiksi ympäristöiksi Hurttalan, Mierolan, Rahkoilan ja Ventolan kylät ja niiden lisäksi joukon yksittäisiä rakennuksia likimain kaikista tutkimusalueen kylistä (Ramboll Oy 2009:35–37). Nykyisin tutkimusalueen rakennuksista merkittävin on Hurttalan kylään vuosina 1472–1490 rakennettu, tiilestä ja kivistä muurattu Pyhän Ristin kirkko. Hattulan seurakunta on perustettu 1200-luvun alussa vaikka se mainitaan ensimmäisen kerran asiakirjoissa vuonna 1318. (Hiekkänen 2007:282–285).

Tutkimusalueen kylätontit olivat etukäteen tiedossa ja ne on läpikäyty niin pitäjänhistoriassa kuin kulttuurimaisemaselvityksissäkin, jotka ovat hyödyntäneet historiallisia karttoja (Mäntylä 1976; Mikkola et.al. 2001; Seppälä 2001). Tutkimusalueen kahdeksasta kylätontista vain kaksi – Tenhiälä ja Pekola – ovat autioita ja ne on merkitty aikaisempiin selvityksiin. Kaikki muut kylät ovat edelleen asuttuja ja paikoin tiiviistikin rakennettuja. Kaikki kylätontit ovat Museoviraston muinaisjäännösrekisterissä.

Hattulan kylätontit ovat keskenään eriyttäviä, erikokoisia ja eri tavoin säilyneitä – kuten muuallakin Suomessa. Hattulasta tosin puuttuvat 1600–1700-luvulla alkunsa saaneet kylät, koska käytännössä kaikkien tutkimusalueen kylien asutus on alkanut viimeistään keskiajalla lukuun ottamatta Parolan 100 vuotta sitten rakennettua taajamaa.

Yksi vuoden 2009 inventoinnin tuloksista oli havainto siitä, kuinka edelleen käytössä olevaa tietä seuraamalla voi kulkea alueen keskiaikaisen asutuksen läpi. Tien ajoitus on käytännössä pakko olla viimeistään varhaiskeskiajalta, todennäköisesti jo rautakaudelta, koska se niin selvästi liittyy rautakautiset juuret omaavat kylät toisiinsa⁵.

toriaa niin maaperän kuin kylän koukkuluvun ja jakokunnan pohjalta (Taivainen 1998). Nykyisin Hattulan kuntaan kuuluvan Tyrvännön eteläisimmät kylät ovat vain viisi kilometriä Hattulanselästä pohjoiseen, joten tutkimusluokset ovat vertailukelpoisia.

Tyrvännön kylistä suurin koukkuluku oli Suontaan 7 talon kylän 4 koukkua (Taivainen 1998:114–115). Hattulan pitäjän suurin jakokunta oli 17 koukun kyläkokonaisuus Mervi, Rahkoila, Vesunta ja Ventola, joka on Mäntylän mukaan ollut näiden kylien alkuperäinen yhteys. Koukkuluvun perusteella tutkimusalueen suurimpia ja vanhimpia kyliä olivat Rahkoilan lisäksi 7 21/24 koukun Katinala ja 8 koukun Hurttala, johon on kuulunut Mierola ja Pappila. (Mäntylä 1976:89–96). Karttaan 1 on merkitty vanhimmat kyläyhteydet jakokuntien perusteella.

Taivaisen Tyrvännön tutkimuksen johtopäätökset ovat, että "ison koukkuluvun kylät (koukkuluku kaksi tai suurempi) olisivat syntyneet rautakauden puolella. Koukkuluvultaan yhden tienoilla olevat kylät ovat todennäköisesti syntyneet vasta keskiajalla, tai mahdollisesti rautakauden lopulla. Kylät, joiden koukkuluku on selvästi alle yhden, ovat syntyneet vasta keskiajalla." (Taivainen 1998:116).

Suoraan Tyrvännön tuloksia soveltaen Hattulanselän kylistä vain yhden talon Pappilanniemi olisi syntynyt keskiajalla, muut rautakaudella. Arvio on tärkeä erityisesti Rahkoilan osalta koska sieltä ei tunneta muinaisjäännöksiä, mutta kylän koko ja sijainti viittaa rautakautisiin juuriin. Mielenkiintoista on, että koukkuluku kaksi, jota Taivainen pitää Tyrvännössä ison ja vanhan kylän todisteena, on Mäntylälle 10 km etelämpänä nuoren kylän merkki. Mäntylä toteaa, että "Ventolassa oli uuden ajan alussa kolme taloa, joiden yhteinen pinta-ala oli kaksi koukkua. Tämäkin todistaa kylän suhteellista nuoruutta" (Mäntylä 1976:363).

Koukkuluvut tuottavat lisäarvoa kylien iän määrittämiseen, mutta yleistystä on varottava koska näinkin pienten välimatkojen päässä luvut erosivat merkittävästi. Hattulan osalta se sopi "arkeologisen potentiaalin" selvittämiseen ja toi lisätietoa erityisesti Rahkoilan kylätontin analyysiin.

LÄHDEARVO ARVOTTAMISEN KRITERINÄ

Valtakunnallisesti arvokkaimpiin kuuluu jo varhain autioitunut, pitkstä asutusjatkuvuudesta kertova kylätontti, joka on säilynyt varhaisen autioitumisensa jälkeen rakentamattomana. Jos ei ole mahdollisuuksia koe-kaivauksiin, tärkeimmäksi kriteeriksi nousee nykyinen säilyneisyysaste täydennettynä kartta-analyysin ja muiden lähteiden kautta saatavalla tiedoilla kylän koosta ja rakenteesta. (Niukkanen 2007; Niukkanen 2009:13–15, 28–32; SALAVA 2010: 68–71; Luoto 2010).

Pelkästään säilyneen pinta-alan kriteeriin nojautumalla voidaan upota syvälle detaljin suohon jos pohdimme sitä, kuinka monta rakentamatonta neliötä taikka ojanpenkasta löytynyttä irtolöytöä luo riittävän lähdearvon. Kaikkia pahasti tuhottuja, edelleen asuttuja kylätontteja ei ole välttämättä mielekästä suojella koska niiden lähdearvo voi olla vähäinen. Hattulan tapaiset rakennetut kylätontit ovat niin yleisiä, että tarvitaan juuri niiden kaivaustutkimuksia jotta saamme tietoa siitä missä määrin kulttuurikerroksia niissä voi olettaa säilyneen.

Määriteltäessä Hattulan kylätonttien *lähdearvoa* rakentamattoman kylätontin ehjyys ja arkeologinen potentiaali (so. hävinneen kylän koko, muu tutkimustieto ja yhteys muinaisjäännöksiin) ovat olleet lähtökohtina. Lähdearvo on jaettu A, B ja C -luokkiin ensimmäisen, ehjän ja rakentamattoman tontin, ollessa korkeimmassa luokassa A. C edustaa

rakennettua kylätonttia jonka lähdearvo, jos siihen ei sisälly muita sitä nostavia kriteerejä, on alhaisin, muttei olematon koska kohde kuuluu suojeltuihin muinaisjäännoiksiin. Tuhoutunut kylätontti saa arvon 0.

Hattulan tapauksessa luokitus nostettiin C:stä B:hen, jos löytyi jotain ehjään kulttuurikerrokseen viittaavaa tai vähintään 1–2 rakennuksen tonttimaan kokoinen, yhtenäinen rakentamattoman maan ala. Tämä kriteerin nosti Mierolan luokitusta, koska sieltä on tutkittu kylätontin kulttuurikerrosta (mj-rek.nro 1000008732).

Hattulan tutkimuksessa kolme kylää nousi lähdearvoltaan ylitse muiden – Pekola, Tenhiälä ja Rahkoila. Sijainnin, autioituneisuuden ja keskiaikaisen kylän koon perusteella Rahkoila on lähdearvoltaan näistä merkittävimpinäistä kolmesta, mutta kun otetaan mukaan ympäristön muinaisjäännökset, nousee pienen Pekolan parin talon kylän lähdearvo. Eli pohdinnassa lähdearvosta ei niinkään laskettu säilyneitä neliöitä, kuin tarkasteltiin kaikkea sitä eri lähteistä löytyvää tutkimuspotentiaalia, mikä kylätonttiin sisältyy.

YMPÄRISTÖARVO ARVOTTAMISEN KRITERINÄ

Kylätonttien arvottamisen toinen kriteeri on *ympäristöarvo*, jonka mukaan ottamisen suuntaan lainsäädäntö ja viranomaistoiminna ovat koko ajan kehitymässä. Ympäristöä pyritään katsomaan niin, että luonto, rakennukset ja muinaisjäännökset ovat yhtä kokonaisuutta. Hattulassa kylien verkostolla oli vahva ympäristöarvo, joka kertoi rautakauden lopun-keskiajan asumisen sijoittumisesta vaikka ympäristön maisemallinen arvo vaihteli kylittäin.

Tarkasteltaessa Hattulan aineiston ympäristöarvoja, siitä oli erotettavissa neljä eri ryhmää jotka kaikki on määriteltä ympäristöstä löytyvien kohteiden perusteella:

A. Ympäristön muinaisjäännökset: Kylätontin ympäristön muinaisjäännökset noin kilometrin säteellä, erityisesti asumisjatkuvuudesta kertovat. Ts. kohteet muodostavat "ympäristössä olevan muinaisjäännosverkon". Näihin laskettiin Hattulan osalta myös kylät kiertävä keskiaikainen tie.

B. Nykyinen luonnonympäristö, josta käytettiin työnimeä "suoran ympäristösuhteen" tarkastelu: Monet muinaisjäännökset on aikoinaan tehty tietyille paikoille juuri niiden ympäristön takia, josta ne ovat olleet suoraan riippuvaisia. Joten tässä tarkasteltiin luonnon ja jossain määrin myös kylätonttiin liittyvän rakennetun ympäristön "alkuperäisyysastetta". Tässä on huomioitu myös erilaiset luonnonsuojelualueet, ts. arvotettu luonnonympäristö.

C. Hoidettu ympäristö: Tällä tarkoitetaan ihmisen hoitamaa ympäristöä niin, että se tuo kohdassa a) arvioidun muinaisjäännökseen hyvin esille. Toisin sanoen muinaisjäännökseen hoitopotentiaali toimii arvon – myös yhteisöllisen – nostajana.

D. Arvotettu rakennettu ympäristö: Eri inventointien tai suojeluohjelmien kautta arvotettuja rakennettuja ympäristöarvoja, jotka pohjautuvat muuhun kuin muinaisjäännökseen. Hattulassa on tarkasteltu eritoten tapauksia missä se kertoi pitkäaikaisesta asumisesta ja asutusjatkuvuudesta.

Näitä neljää ryhmää ei laitettu arvojärjestykseen. Kohta a, jolla selvitetään kylätontin lähdearvoa ja ikää on kuitenkin välttämätön tehdä. Arvioinnissa jätettiin pois kylätonttien arvottaminen maisemallisista lähtökohdista koska "suoran ympäristösuhteen" tarkastelu oli selkeämpää. Esimerkiksi Pyhän Ristin kirkon pohjoispuolelta katsoen maisema viestii kyläidyllin jatkuvuutta ja osittain lännestä katsottuna kirkon mahtavuutta. Mutta etelä- ja osin itäpuolelta katsottuna tämä Hämeen

mahtikirkko jää 1970–80-luvulla rakennetun lähion ja koulun peittoon.

YHTEISÖLLINEN ARVO ARVOTTAMISEN KRITERINÄ

Kuten SALAVA-raportissa todetaan, muinaisjäännöstä arvioidaan erilaisilla alueellisilla ja yhteiskunnallisilla tasoilla toimivien yhteisöjen näkökulmista. Muinaisjäännöksen yhteisöllinen merkitys on vaikeimmin arvioitavissa ja perustuu paljolti muulle kuin arkeologiselle tutkimustiedolle (SALAVA 2010:49).

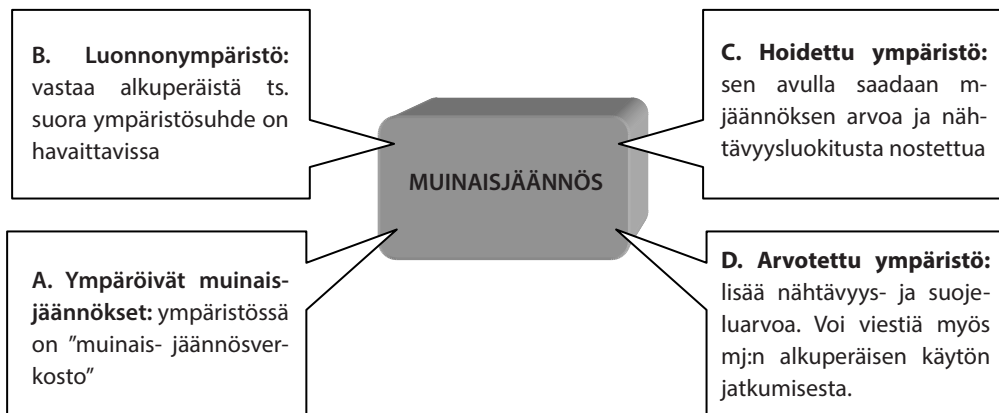
Todennäköisesti tämän arvottamiskriteerin soveltamisessa tulee olemaan ongelmia, koska siihen voidaan liittää niin suojelullisia, symbolisia, uskonnollisia kuin vaikkapa matkailulliseen hyödyntämiseen liittyviä perusteita. Kuten suojelukiistat ovat osoittaneet, tämä arvo on vahvasti tilanneriippuvainen. Tätä arvottamista ei tule käyttää "pakonomaisesti", vaan täydentävänä arvotuskriteerinä ja niissä tapauksissa missä arviointi on esim. suojelukeskustelun takia ajan-kohtaista.

Tässä yhteydessä voidaan käyttää yhteiskuntatieteellisiä, mutta myös arkeologisen maisematutkimuksen määritteitä. Tässä arvottamisessa *etsitään lähestymistapoja jotka*

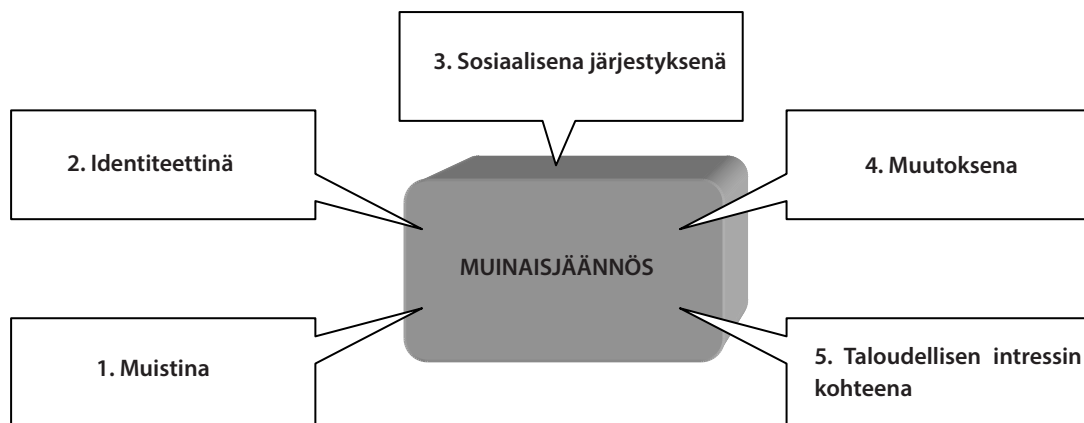
kertovat ihmisen tai yhteisön suhtautumisesta muinaisjäännökseen. Tässä käytettiin tämän kirjoittajan jo aiemmin käyttämää **Ashmoren** ja **Knappin** (1999) kolmijaottelua muinaismaisemasta: "Constructed, conceptualized and ideational landscapes", ts. rakenteilla muovattua, merkityksen saanutta ja "mielen" maisemaa. (Ashmore & Knapp 1999:10–12; Lehtinen 2009b).

Nykyinen arkeologinen tutkimus tarkastelee näitä kolmea maisemaa neljän eri teeman kautta, jotka ovat 1) maisema muistina, 2) maisema identiteettinä, 3) maisema sosiaalisena järjestyksenä ja 4) maisema muutoksena. (Ashmore & Knapp 1999:13–30). Tässä tutkimuksessa on listaa täydennetty vielä viidennellä teemalla; maisema tai muinaisjäännös 5) taloudellisen intressin kohteena. Tällä tarkoitetaan kaikkea rakentamista ja maankäyttöä, ja se on siis vahvasti tähän päivään sidoksissa oleva tarkastelukulma.

Voidaan myös todeta, että nykyinen yhteisöllinen arvo näkyy kohteen ympäristöarvossa, ts. kohdetta ei unohdeta "sinne jonnekin pusikkoon" vaikka suora ympäristösuhte on muuttunut rajustikin. Näkyvä yhteisöllisen arvon mittari on konkreettinen reaktio, kun muinaisjäännökseen kajotaan. Tästä esimerkkinä mainittakoon Hämeenlinnan Kaurialan kuppikiven siirto syyskuussa 2010. Siirtoa vastustettiin näyttävin netti-

Kaavio 2. Ympäristöarvon määrittelyn perustat

Kaavio 3. Yhteisöllisen arvon määrittelyn perustat

adressein, vaikka itse siirto toi kiven lähemmäksi "suoraa ympäristösuhdetta". Kaurialan kuppikiven siirtoa vastustanut facebook-sivusto on hyvä esimerkki sosiaalisen median luomasta, nopealiikkeisestä nykyajan yhteisöllisyydestä.⁶ Yhteisöllinen arvo ei kuitenkaan ole pelkästään "konfliktiarvo", koska Hattulassa oli helppo havaita yhteisön kunnioitus vanhoja, ei tuhotumisuhan alla olevia kyliä kohtaan. Näin ollen kylät voitiin tulkita osaksi identiteettiä jota ei haluttu muuttaa.

Hattulan kylistä Hurttalaan, tai oikeammin sen keskiaikaiseen kirkkoon, voidaan liittää kaikki kolme maiseman perusjakoa (*constructed, conceptualized and ideational*). Se on näyttävä rakennus ja pyhiinvaelluspaikkana saanut merkityksiä ja pyhyden määritelmiä. Hurttala nousee juuri kirkon ansiosta maisemaksi muistina (kristinuskon tulo Suomeen), sosiaalisena järjestyksenä (kirkko vallankäyttäjänä) ja muutoksena (kirkon eteläpuolen uusi lähiö kouluineen ja kirkko nykypäivän matkailukohteena). Toisin sanoen aikoinaan yhteisön vallankäyttäjän tekemä valinta symbolinsa sijoittumisesta on edelleen näkyvä merkki yhteisöllisestä arvottamisesta joka nostaa sen viereisen kylän arvotusta.

Hattulan kylistä kahdessa oli uudempaa rakentamista ja sen myötä muualta muuttanutta asutusta, sairaalan ympärille 1950-luvulta lähtien rakennettu Pappilanniemi 2000-luvun rivitaloineen sekä 1970-luvun kerrostalojen Katinala. Arvokas pappilarakennus on edelleen samoilla paikoilla kuin keskiajalla, mutta sen lähiympäristö on 1950-luvulta. Toisin sanoen näitä kyliä voidaan arvioida sektorilla "maisema muutoksena". Hattulan tonteista yksikään ei ollut suoran taloudellisen intressin kohteena. Koska haastatteluja ei ole tehty, jäi määrittely kylistä identiteetin rakentajana tarkistamatta.

YHTEENVETO HATTULAN KYLÄTONTTIEN ARVOTTAMISESTA

Hattulan kokemusten perusteella SALAVAN kolmen arvon jako on käyttökelpoinen ja sitä voi kokeilla Kirsi Luodon (2011) esittelemien pinta-alojen määrittelyn rinnalla. Se soveltuu rakennetuille kylätonteille ympäristöarvon sa ansiosta. Tätä kolmen arvon mittausta on syytä testata enemmänkin erityyppisten asumisyksiköiden, ei siis pelkästään kylätonttien, arvottamisessa eri puolilla maata joskin tässä Hattulan tapauksessa arvottamista on

TAULUKKO 1. HATTULAN TONTTIEN ARVOTTAMINEN ERI KRITERIEN PERUSTEELLA.

Ympäristöarvon osalta käytetty nelijakoa (a-d) eri perusteisiin ja kohdassa d (arvotettu ympäristö) mainittu myös mikäli se on valtakunnallisesti arvokas (merk. vk). Yhteisöllinen arvo on määritelty vain verbaalisesti.

Kylä	Varhaisin maininta	Lähdearvo ja perustelut (A, B, C-luokka, A korkein).	Ympäristöarvo ja perustelut (luokat a, b, c, d). Eivät arvostusjärjestyksessä.	Yhteisöllinen arvo ja perustelut.
Katinala	1444	C, rakennettu kylätontti	a : ympärillä rautak. mäännöksiä, keskiaik. tie. c: hoitopotentiali	Maisema muutoksena, nykyinen kylätontti ja tie vastaavat alkuperäistä mutta mj-miljö ei (kerrostaloja).
Hurtuala	1385	C, rakennettu kylätontti keskiaikaisen kirkon vieressä	a : lähistöllä rautak. mäännöksiä, keskiaik. tie. d: arvotettu ympäristö (vk).	Maisema muistina, sosiaalisena järjestyksenä ja muutoksena kirkon ansiosta. Kylämiljö myös valtakunnallisesti arvokas.
Mierola	1405	B, rakennettu kylätontti josta löytynyt kulttuurikerrosta. Yksi rakentamaton tontti keskellä kylää.	a: Kuppikivi, kult.krs ja tie. d: arvotettu ympäristö (vk).	Maisema sosiaalisena järjestyksenä, viestii tiivistä vanhaa kyläasutusta.
Rahkoila	1385	A, vain osaksi rakennettu kylätontti. Arvion perusteella voi olla rautakaudella asutettu. Ollut pitäjän suurin kylä joten säilynyttä kult.kerrosta voi olla runsaasti. Vahva "arkeologinen potentiaali"	d: arvotettu ympäristö (vk).	Peltomaisema viestii tämän päivän maanomistusta ja peltoviljelystä, so. nykyomistuksen sosiaalista järjestystä
Pekola	1455	A, autioitunut kylätontti, ympärillä m-jäännöksiä varh.met.kausi- rautak.asuinp. & viik ajan raha-aarre.	a: tutkimusalueen merkittävien ja eri-ikäisin muinaisjäännöskanta.	Peltomaisema viestii tämän päivän maanomistusta ja peltoviljelystä, so. nykyomistuksen sosiaalista järjestystä.
Pappilanniemi	1405	C, yksi keskiaik. talo jonka perusta todennäköisesti tuhoutunut. Rautak. rökkiö ja kuppikivi kylätontista ja arvokkaasta pappilarakennuksesta 500 m itään.	a: ympärillä muinaisjäännöskanta (rökkiö, kuppikivi). c: muinaisjäännösten hoitopotentiali	Maisema sairaalaan luomana identiteettinä. Nykypäivän asutuksella ei pappilarakennusta (vk-arvotus) lukuun ottamatta yhteyttä keskiaikaiseen asutukseen.
Tenhiälä	1447	A, autioitunut kylätontti, ymp. luonnon-suojelualue ja lahden takana 500 m länteen rautak. rökkiö	b: arvotettu luonnonympäristö (kulttuurikasveja). a: muinaisjäännös ent. saarella lahden takana (ei tontin vieressä)	Maisema yhteisön yhteisessä käytössä ilman rakennuksia. Maisema muutoksena missä entinen kylä on saanut uuden käytön uimarantana.
Ventola	1448	C, yksi keskiaik. talo jonka perusta voinut tuhoutua. Ei muinaisjäännöksiä.	d: arvotettu ympäristö (vk)	Maisema sosiaalisena järjestyksenä ja muistina. Rakennuskanta viestii vanhasta maataloasumisesta. Tutkimusalueen paras esimerkki maisemasta muistina.

pohdittu pelkästään historiallisen ajan muinaisjäännöksen näkökulmasta.

Vastauksena kysymykseen siitä, kuinka rakennettu kylätontti tulisi arvottaa, Hattulan tutkimuksen perusteella vastaus on *"Teke-mällä arvio kylätontin lähde- ja ympäristö-arvosta. Sitä täydentää arvio arkeologises-*

ta potentiaalista ja yhteisöllisestä arvosta". Kun kylätontti tulee konkreettisen maankäytöuhan alle, on syytä arvioida maastossa sen säilyneisyys myös koekaivauksin.

Arvaluokittelussa riittää selkeä muuttaman ryhmän jako, koska työn tekee ihminen hyvinkin erityyppisissä tilanteissa. Kolme

TAULUKKO 2: KYLÄTONTTIENTEN ARVOJÄRJESTYS ERI KRITERIEN PERUSTEELLA		
Kylä	Kylätontin arvo (lähdearvo A-C + ympäristö-arvo a-d + yhteisöllinen arvo S vain Hurttalassa)	Sijoitus
Pekola	A+a	1
Rahkoila	A+d	2
Tenhiälä	A+b, (a)	4
Mierola	B+a,d	5
Hurtta	C+a,d+S	3
Katinala	B+a,c	5
Pappilanniemi	C+a,c	7
Ventola	C+d	6

luokitteluarvoa oli myös helppo laittaa tärkeysjärjestykseen: lähdearvo on tärkein, ympäristöarvo seuraava ja yhteisöllinen arvo on tilanneriippuvainen kuvaus. Hattulassa kirkko ympäristöineen nousi yhteisöllisessä arvottomuusluokassa ylitse muiden.

Taulukkoon 1 on laadittu arvottamisen yhteenveto Hattulan tutkimuskylästä. Ympäristöarvon osalta on käytetty nelijakoa (a-d) eri perusteisiin. Kohdassa d (arvotettu ympäristö) on huomiotu myös kohteen määrittely rakennushistoriallisissa inventoinneissa valtakunnallisesti arvokkaaksi. Yhteisöllinen arvo on määritetty vain verbaalisesti (taulukko 1).

ALUEELLINEN KOLMIJAKO – FAKTAA VAI FANTASIAA?

Edellä kerrottu, pelkästään tämän kirjoittajan tekemä arvottaminen johtaa edelleen kolmiportaiseen yritykseen jakaa Hattulanselän ympäristön kahdeksan kylätonttia paikalliseen, maakunnalliseen ja valtakunnalliseen luokkaan. Yritys on riskialtis koska otos on niin pieni eikä laajempaa valtakunnan tason vertailua ole tehty. Toisaalta ei tule pelätä liikaa tonttien sijoittamista valtakunnalliseen luokkaan jos kriteerit sinne pääsemiseksi täyttyvät. Onhan tutkimusalueella joka kylässä valtakunnallisesti arvokkaaksi luokiteltua

rakennuskantaakin.

Listaa tehdessä on tutkittu tontteja myös miettimällä mitkä tekijät ovat sellaisia, joiden perusteella tontti *ei voi olla* valtakunnallisesti arvokas. Tuolloin tontin rikkonaisuus rakennusten alla nousi tärkeimmäksi ja alensi Katinalan ja Pappilanniemen sijoitusta. Vaikka Mierolan Sillankorvasta oli kaivettu asuinpaikkaloitotöitä, voi sen rakennettua kylätonttia pitää pirstottuna joten Mierola ja Katinala jakavat viidennen sijan autioituneen Tenhiälän kylän jälkeen. Ventolan osalta kylätontin rajaaminen vaatii koekaivauksia, koska nykyinen päärakennus ja pihapiiri ovat samalla paikalla kuin 1700-luvun kartassa. Yksittäisten kylätonttien lisäksi tärkeäksi kokonaisuudeksi voidaan nostaa Katinalan – Hurttalan – Mierolan keskiaikaisella tiellä yhdistyvä kokonaisuus, eli *nykypäiviin säilynyt keskiaikainen kylärakenne*.

Hattulan kylätonttitutkimuksessa vaikeinta oli määrittellä, mitkä kohteet kuuluvat paikallisesti arvokkaaseen luokkaan joka jäi pohdinnassa kaikkein epämääräisimmäksi. Tässä tapauksessa järkevintä oli jakaa Hattulan tontit vain kahteen luokkaan: valtakunnallisiin (sijat 1-4) ja maakunnallisiin (sijat 5-7) (Taulukko 2).

Taulukossa 2 esitetty tonttien "maalikamera" ei kuitenkaan ole välttämätön arvottamisen väline, koska arvottamisen perustelut ovat ratkaisevia ja palkintosijoja laskettaessa

voidaan luisua epäolennaiseen saivarteluun. Kaikki kylätontit ovat kuitenkin muinaismuistolain suojelemaa, ellei toisin päätetä. On kuitenkin todettava, että edelleen asutuisa kylätonteissa on jatkuvaa rakentamista ja erilaista maankäyttöä joten niiden suojelun käytännön toteutus – pelkästään kylätontin kaikkien maanomistajien informoiminen - edellyttää nykyistä suurempia resursseja myös aluetasolla. ♦

Leena Lehtinen
leena.lehtinen@kierikki.fi

Kierikki-keskus
Pahkalantie 447 A
91200 Yli-Ii

LOPPUVIITEET

¹ Lopullisesta SALAVA-raportista arvottamista koskeva osa poistetaan kommenttien jälkeen, koska todettiin sen kehittämisen olevan oma erillinen prosessinsa. Luonnoksen kommenttipuheenvuoroissa arvottamista pidettiin mm. likimain mahdottomana tehtävänä koska muinaisjäännös joko on tai ei ole olemassa ja vain sen kuntoa voidaan arvioida (Kooste... 22-23).

² Lag (1988:950) om kulturminnen (KML), viimeisin muutos 2010 ks. <http://www.riksdagen.se/Webbnav/index.aspx?nid=3911&bet=1988:950>

2 § Länsstyrelsen har tillsyn över kulturminnesvärden i länet. Riksantikvarieämbetet har överinseende över kulturminnesvärden i landet. Riksantikvarieämbetet får överklaga beslut av domstol eller annan myndighet enligt denna lag. *Lag (2000:265).*

³ RAÄn määritelmä suojellusta, rekisteriin lisättävästä kylätontista:

Bytomt/gårdstomt

Definition: Lämningar efter skattlagd eller mantalsatt bebyggelseenhet.

Kommentar: Indikeras av kulturlager, husgrunder eller andra lämningar. Avser även lämningar efter nybyggen, kolonat och kronolägenheter som skattlagts. Jfr Fäbod, Husgrund, historisk tid, Lägenhetsbebyggelse.

Tidigare sakord: By/gårdstomt, Kulturlager övrigt

Antikvarisk bedömning: Bytomt eller gårdstomt som är varaktigt övergiven, dvs. inte längre bebyggd, och har ingått som ett led i en primär, agrar kolonisations- och uppodlingsprocess registreras som fast fornlämning. Bedömningen av huruvida tomten är övergiven eller ej kan variera beroende på om bebyggelsen har utgjorts av ensamgård, reglerad by, agglomererad by eller s.k. spridd *bybildning*. Består den övergivna tomten av en *ensamgård* registreras den alltid som fast fornlämning. För en *reglerad by*, där gårdstomterna ligger intill varandra på en gemensam sammanhållen bytomt, måste hela den sammanhållna bytomten vara övergiven för att de enskilda tomterna skall registreras som fornlämning.

En *agglomererad bybebyggelse* innebär att vissa gårdar ligger intill varandra medan andra ligger spridda inom den forna inägomarken utan direkt kontakt med övriga gårdar. För de tomter som ligger intill varandra gäller att samtliga måste vara övergivna för att de ska kunna registreras som fornlämningar. Övriga gårdstomter som ligger spridda bedöms som övergivna oavsett om de andra tomterna är övergivna eller ej. En by med *spridd bebyggelse* innebär att samtliga gårdstomter ligger utspridda utan direktkontakt med någon av de andra tomterna. I dessa fall registreras en övergiven gårdstomt som fast fornlämning oavsett om de andra är övergivna eller ej. Detta innebär alltså att det är det sammanhängande kulturlagret inkl. synliga lämningar som registreras som fast fornlämning. (Anna-Lena Olsson, RAÄ, sähköpostiviesti 8.12.2010; Blomqvist 2007)

⁴ "Bevakningsobjekt innebär att man vid inventeringstillfället inte kunnat ta ställning till om lämningen är en fast fornlämning eller inte. Fornlämning med denna bedömning måste därför alltid kontrolleras ytterligare före markingrepp"; Fornsökis hjälpsystem > objektförklaring

⁵ Myös Jouni Taivainen arvelee Tyrvännön tutkimuksessaan, että Tyrvännön rautakautis-keskiaikaisia kohteita kiertävät tiet ovat todennäköisesti jo rautakautisia vaikka suoranaisia todisteita asialle ei ole (Taivainen 1998:31-34).

⁶ "Uhrikiven siirtoaiheet ovat saaneet kiukkuista palautetta Hämeenlinnassa. Uhrikivenkadulla sijaitseva Suomen suurin uhrikivi on tarkoitus siirtää autoliikkeen laajennuksen tieltä parinsadan metrin päähän saman kadun varrella.

Radio Hämeen uutisen tiimoilta lähetetyssä palautteessa kiven siirtosuunnitelma on saanut ankaraakin kritiikkiä. Vastausten perusteella kivi tulisi jättää paikalleen, eikä siirtää. Kiven siirtoa vastaan on jopa kerrottu perustetun facebook-sivuston. Myös laajentuvaa autoliikettä on uhattu boikotoida." YLEn nettiiutiset 22.6.2010.

Painetut lähteet

Ashmore, Wendy & Knapp, A. Bernard (eds.) 1999: *Archaeologies of Landscape. Contemporary perspectives*. Oxford.

Hiekkanen, Markus 2007: Suomen keskiajan kivikirkot. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia* 1117. Helsinki 2007.

Huurre, Matti 1976: Esihistoria. *Hattulan historia*. Hämeenlinna 1976.

Lehtinen, Leena 2009b: Aikamaantieteen mahdollisuudet historiallisen ajan arkeologien tutkimuksessa. *SKAS* 3/2009. 4–13.

Luoto, Kirsi 2010: Kylätonttien rajaamisen ja arvottamisen ongelmasta. *SKAS* 4/2010. 48–52.

Mikkola, Marja 2010: Vanajaveden laakson maisemaselvitys. *Hämeen ympäristökeskuksen moniste* 20/2000.

Mikkola, Marja, Jutila, Heli, Putkonen, Lauri & Seppälä, Sirkka-Liisa 2001: Vanajanveden laakson maisema, esihistoria, rakennettu kulttuuriympäristö ja luonto. Hämeen ympäristökeskus. *Alueelliset ympäristöjulkaisut* 245. Hämeenlinna 2001.

Mäntylä, Eero 1976: *Hattulan historia*. Hämeenlinna 1976.

Niukkanen, Marianna 2009: Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset : tunnistaminen ja suojelu. *Museoviraston rakennushistorian osaston oppaita ja ohjeita* 3. Helsinki. Luettu sähköisenä aineistona: <http://www.nba.fi/fi/File/685/rho-historiallisen-ajan-kii.pdf>

Seppälä, Sirkka-Liisa 2001: Vanajaveden laakson perusselvitykset. Esihistoriallisten kiinteiden muinaisjäännösten inventointi. Kohdekuvaukset. *Hämeen ympäristökeskuksen moniste* 25/2001.

Painamattomat lähteet:

Blomqvist, Malin 2007: Informationssystemet för fornmännens-lista med lämningstyper och

antikvarisk praxis. Version 3.4. Riksantikvarieämbetet. Kunskapsavdelningen.

Kooste SALAVA-luonnokseen tulleista kommentaista 11.3.2011. Sähköinen raportti laatuarkeologiaa -sivustolla. www.laatuarkeologiaa.fi

Lehtinen, Leena 2009a: Hattulan kylätonttien rajojen määrittäminen ja maastoarviointi. Raportti Hattulan kunnalle. Heinäkuu 2009.

Lehtinen, Leena 2011: Muinaisjäännösten arvottaminen – esimerkkinä Hattulan kylätontit. Esitelmä Museoviraston kylätonttiseminaarissa 11.5.2011.

Muinaisjäännösten merkittävyyden arviointi ja arvottaminen. Työryhmän loppuraportti 27.8.2008. Museovirasto.

Niukkanen, Marianna 2007: Kylätonttien rajaaminen, luokittelu ja nimeäminen - ohje inventoijalle. Museovirasto rak.his osasto 18.4.2007.

Olsson, Anna-Lena, (Antikvarie, Riksantikvarieämbetet, Kulturminnesenheten) 2010: Sähköpostiviesti 8.12.2010.

Ramboll Oy 2009: Hattulan kunta. Keskeisten alueiden osayleiskaava. Maisema- ja kulttuuriympäristöselvitys. 16.6.2009. Ramboll Finland Oy.

SALAVA 2010: Suomen arkeologisten kenttätöiden laatuvaatimukset 1.0. Museovirasto 28.12.2010. Raportti. Luonnos.

Saukkonen, Jyri 1985: Hattulan muinaisjäännösinventointi. Raportti Museoviraston arkistossa.

Taivainen, Jouni 1998: Tyrvännön rautakauden ja keskiajan asutushistoria. Turun yliopisto. Kulttuurien tutkimuksen laitos. Suomalainen ja vertaileva arkeologia. Pro gradu tutkielma. Lokakuu 1998.

SPETALS GÅRD

ARKEOLOGI BAKOM STAKETET PÅ DEN HISTORISKA PLATSEN FÖR KRONOBY HOSPITAL

ABSTRACT

"Spetals gård" Archaeology on the site of Kronoby hospital

During the 17th century the welfare institutions that had taken in lepers were, in part, moved to more distant locations in Finland.. As a part of this process in 1631 a leper colony was established in Kronoby in the province of Österbotten. The colony remained in use until 1841 when the institution, now mainly used as a mental institution, was closed down. In 2010 and 2011 an archaeological survey and public excavations were carried out by University of Turku on the site for the former leper colony. During this work it was possible to identify partially well preserved remains of houses and other features in connection with the individuals that were sent to the facility in the 17th and 18th centuries.

INLEDNING

Hospitlen med anor i medeltida välgörenhetsinrättningar och den tidiga sinnessjukvården i Finland är en del av 1600- och 1700-talshistorien som tidigare inte har undersökts arkeologiskt. Det finns bara bristfällig kunskap om omgivningen, det vardagliga livet och den sociala verksamheten hos de

människor som bodde och arbetade på dessa platser.

I början av 1600-talet spreds spetälskan i nutida Finland trots att sjukdomen redan hade börjat avta i Danmark och i södra Sverige. Denna förändrade situation kan ha varit en av orsakerna till inrättandet av hospital avses från annan bebyggelse. S:t Görans hospital i Åbo ersattes med en helt ny anstalt på Själo i Åbolands skärgård år 1624. I Maria Magdalena-hospitalet i Viborg, som hade medeltida anor, vårdade man leprasjuka fram till år 1705. Hospital hade grundats under 1500-talet också i mindre städer, såsom Björneborg och Helsingfors. Dessa hospital var belägna utanför städernas egentliga område, dock bara "uthanför" eller "wedh stadhen", inte tydligt avlägset från annan bosättning (Sandholm 1973: 46–49, Katajala 2010: 39).

Lepran eller spetälskan har uppfattats som en starkt stigmatiserande och fruktad sjukdom. När **Gustav Vasa** lät hospitalet och de leprasjuka flyttas från Gråmunkeholmen i Stockholm till en ny plats i Danviken år 1551, skrevs det att det var på grund av den onda stank som enligt kungen spred sig i staden "aff thet Spettall" dvs. från anstalten för de leprasjuka. De explicita argumenten var hygieniska skäl och rädslan för pestliga konsekvenser (Klockhoff 1935: 194–196, Almquist 1904: 77, se även Bäck 2003: 5). Interneringen av de sjuka var bunden till en större förändring i det svenska samhället på

Bild 1. På hospitalskullen på Korpholmen ligger numera hospitalsmuseiområde med rekonstruktionen av hospitalskyrkan, klockstapeln, en liten museibod och en så kallad kyrkstuga. Stenstaket skiljer gravgårdsområdena från det öppna gårdsområdet med gräsplan. Vid båda sidorna av kyrkan finns en rekonstruktion av plankstaket som föreställer gränsen mellan de spetälskas gård och området för de friska. Foto: Mikko Helminen 2010.

1500- och i början av 1600-talet. De medeltida välgörenhetsanstalterna hade nu mer eller mindre fallit under kronans makt och de sjuka eller orena skulle interneras i särskilda anstalter (Klockhoff 1935: 109–119, Sandholm 1973: 19–33).

Kronoby hospital (1631–1841) var beläget på Korpholmen, cirka 1,4 kilometer sydväst om nuvarande Kronoby centrum samt mellan två historiska byar, Bråtö i nordöst och Hopsala i sydväst. Inrättningen med ett hospitalshemman på andra sidan av åmynningen hade förutsatts att kunna ta emot 59 spetälska, vilket dock aldrig uppfylldes. Förutom människor som hade blivit drabbade av lepra började man redan i slutet av 1600-talet även isolera fattiga, funktionshindrade, äldre och psykiskt sjuka. Samtidigt började man även inta "förflamade krigsmän" och senare i början av 1800-talet människor drabbade av könssjukdomar (t.ex. Sandholm 1973: 175–176).

Platsen är belägen i Mellersta Österbotten där den kraftiga landhöjningen och jord-

bruket har haft en stor inverkan på landskapets utformning i kusttrakterna. Som namnet Korpholmen antyder, har platsen tidigare varit en holme på södra sidan av den gamla Kronobyåns mynning. Det gamla hospitalområdet, som på grundkartan också kallas Därholmen, är beläget på en ås i nordvästlig-sydostlig riktning. Vid Korpholmen är den nuvarande höjden över havsytan två till sex meter. Idag kännetecknas de norra och nordvästra delarna av kullen av mörk gran-skog med ganska lite undervegetation. Den mellersta delen av hospitalskullen, som under hospitalets verksamhetstid var platsen för hospitalskyrkan, spannmålsmagasin och gravgårdar, förvaltas numera av Kronoby hembygdsförening (se bild 1). Söder om museiområdet ligger åkermark som i närheten av den gamla åstranden i sydöstra delen av området är delvis beskogad under andra hälften av 1900-talet (Helminen 2010: 10).

Under hösten 2010 utfördes en arkeologisk inventering och kartläggning på Därhol-

men (Korpholmen). Detta arbete följdes av arkeologiska utgrävningar på den så kallade före detta "Spetals gården" på norra sidan av hospitalskullen i juli 2011. Ansvariga för undersökningen var **Mikko Helminen** och **Janne Haarala** från arkeologiska lärostolen vid Åbo universitet. Projektet i Kronoby är en del av arkeologiska inventeringar och undersökningar av hospitalen i Finland från den tidigmoderna tiden¹. Utgrävningen genomfördes med publikarkeologiskt syfte. Man ville skapa en möjlighet för alla att ta del i den aktiva forskningen kring hospitalets lämningar. Utgrävningen hade dagligen från sex till elva deltagare och platsen besöktes av tiotals intresserade. Arbetet på fältet möjliggjordes av stipendier från Nordenskiöld-samfundet (2010), Kronoby Telekulturförening r.f., Svensk-Österbottiska Samfundet, Svenska kulturfonden (2011) samt av ekonomisk satsning och talkoarbete från Kronoby hembygdsförening² (Helminen 2010 och Helminen & Haarala 2012).

Dessa arkeologiska undersökningar på Korpholmen har varit de första i sitt slag³. Genom att använda arkiverat kartmaterial, digitala mätningar och allmänna observationer i fält har det varit möjligt att avgränsa och skapa en bild av bevaringsläget för hospitalets lämningar. Det huvudsakliga syftet för fältundersökningarna på de här platserna är att producera information gällande tillståndet och konstruktionen av enskilda hospitalområden och hur byggnader kan ha varit placerade på dem och i deras landskap.

I Finland har den tidigare forskningen gällande hospitalinrättningar baserats på historiskt källmaterial. Kronoby hospital har varit ämne för studier i medicin-, psykiatri- och teologihistoria (Sarvilinna 1938, Sandholm 1973). Senare har hospitalet och dess dårhusinrättning ansetts spegla den allmänna oron i samhället samt gränsen mellan normalitet och annorlundaskap (Aminoff-Winberg 2007:

390–391, Vilkuna 2010: 71–102). De tidigmoderna hospitalen och de så kallade dårhusanstalterna har dock fått ha sin plats i modernitetens skugga. **Anna Lihammer** (2010) ser detta i ljuset av det moderna samhällets framgångssaga, där marginella samhällsgrupper ofta får spela rollen av de *andra*. De som har skapat det historiska källmaterialet representeras däremot av modernitetens *vi*. Samma teman har också behandlats inom historieforskningen. Till exempel **Maria Ågren** (2005) har lyft fram frågan om synlighet som en del av den källkritiska apparaten. Enligt Lihammer, bjuder arkeologins vittnesbörd en möjlighet till att – istället för de stora berättelserna – lyfta fram de *andras* liv, i detta fall passera den fysiska gränsen mellan de friska och de sjuka.

KRONOHOSPITALET S TID PÅ KORPHOLMEN

Historiska urkunder gällande läge, karaktär och användning av byggnaderna på hospitalskullen är sporadiska från 1630-talet fram till Stora ofreden. Den mest utförliga undersökningen av Kronoby hospitalet har gjorts av historikern **Helmer Tegengren** i Kronoby sockens historia (1943). Utgående från Tegengrens arbete med arkivmaterial är det möjligt att skapa en grov översikt av de viktigaste byggnaderna och verksamheten på platsen.

Man började leta efter en lämplig plats för ett kronohospital i Österbotten i slutet av 1620-talet. Kronoby hospitalet inledde sin verksamhet efter en visitation år 1631. När verksamheten vid hospitalet började år 1631, byggdes ett boningshus för de spetalska. Förmodligen kring skiftet av 1640- och 1650-talen byggdes den första kyrkan, som senare år 1677 gav rum för en ny, nästan fyrkantig timmerkyrka i ett rum. Under samma period

byggdes även en såkallad dårhusanstalt på hospitalskullen. Den bestod av två separata dårhus med åtta celler, som under 1730-talet ersattes med en massiv ny anstalt på södra delen av kullen. Dessutom håller Tegengren det för sannolikt att det vid den nya kyrkobyggnadens nordöstra vägg redan från och med år 1677 fanns ett boningshus för de spetälska. Denna byggnad, som har dokumenterats senare i mitten av 1700-talet, bestod av fyra uppvärmda stugor med en lång förstuga mellan de två stugparen (Tegengren 1943: 464, 468–469).

År 1679 nämns en hel del olika byggnader på hospitalskullen, såsom boningshuset, badhuset och bodar för de spetälska, hospitalskyrkan, klockstapeln samt proviantbodar för de övriga fattiga och eländiga. Även prästgårdsbyggnader som förmodligen hade byggts vid sidan av själva hospitalområdet omnämns. Dessutom nämns det att det fanns

flera små stugor och bodar på hospitalskullen, som de sjuka och fattiga hade byggt åt sig själva. Tegengren (1943: 468) beskriver denna situation som ett litet samhälle, som hade vuxit upp på Korpholmen med hjälp av personer med mycket varierande bakgrund.

Hospitalets bebyggelse och lösöre skadades av ryssarna under Stora ofreden. Hospitalskyrkan fördärvades och klockorna i klockstapeln togs som krigsbyte, men byggnaden behöll sitt läge och reparerades flera gånger under samma sekel. Den första kända storskaliga kartan över hospitalområdet är från år 1743 (se bild 2). **J. J. Wikars** karta återger en väldigt noggrann syn på hospitalskullen, dess byggnader och olika sociala indelningar. Gården för "de spetälska eller sjuka" på norra sidan av området växte blandskog och var avspärrad med trästaket. På södra–sydöstra sidan av hägnaden, precis vid nordöstra väggen av kyrkan, låg boningshu-

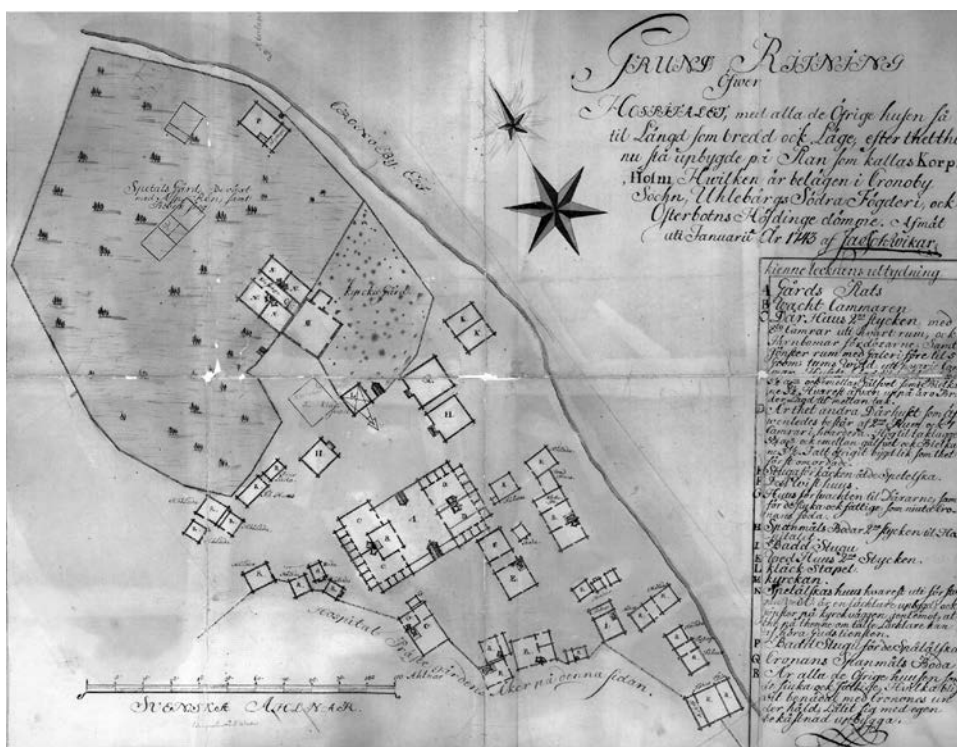

Bild 2. "Grund Ritning öfver Hospitalet" av Jacob Johan Wikar från år 1743. På kartan finns anmärkningar om nybyggnad i och runt om "Spetäls Gård" gjorda troligen av Martin Martinsson ungefär 50 år senare. Vasa Landsarkiv.

set för de spetälska. Badstugan låg vid ån på nordöstra sidan av hospitalskullen. Kyrkan, klockstapeln och gravgården för de spetälska och de övriga hjonen formade en begränsad kyrkogård nästan intill de spetälskas gård. Den södra delen av hospitalskullen karaktäriserades av det nya massiva dårhuskomplexet med två stora uppvärmda byggnader med en avgränsad gård mitt i. Därtill låg det ett par dussin boningshus och ekonomibyggnader runtom dårhusen och vid åstranden.

Boningshuset för spetälska, som var beläget i anslutning till kyrkan, ansågs år 1752 att ha ett olämpligt läge, mest på grund av brandfaran. Byggnaden revs antagligen snart efter värderingen och blev ersatt med ett parstugeliknande hus längre bort från kyrkan, åtskilda av en förstuga och ett förvaringsrum (Tegengren 1943: 476).

Hospitalsbyggnaderna beskrivs ha varit i allmänt i dåligt skick från 1750-talet till slutet av 1770-talet, när man började renovera dårhusen och började ersätta de förstörda ekonomibyggnaderna med nya. År 1793 blev hospitalet ännu en gång framställt på en karta av **Martin Martinsson** (GLA, S:t Jörgens sjukhus: direktionens arkiv, A13355). Hans syn på hospitalskullen grundar sig på Wikars då 50 år gamla karta och visar att en stor del av bodarna och boningshusen för de fattiga och sjuka hade rivits. Parstugan för de spetälska har ritats mitt i gårdsområdet med antagligen en ny badstuga några meter norr om den äldre som Wikar hade skildrat 50 år tidigare (se bild 2).

Hospitalet hade under 1700- och 1800-talen åtminstone två skilda byggnader eller byggnadskomplex för de så kallade fattiga, sjuka och eländiga som inte var förlagda i dårhus eller inom de spetälskas gårdsområde. Därtill byggdes det, förmodligen på 1820-talet, ett särskilt kurhus för personer smittade av veneriska sjukdomar. Man kan se en samhällsförändring återspeglas i denna

vilja att utveckla dårhusanstalten på Korpholmen. Planerna om omfattande nybyggnation för en helt ny dårhustomt blev dock aldrig förverkligade och man nöjde sig med att reparera en del av det gamla "spetälske huset" på det före detta spetälskas gårdsområde för "dårar i bättre stånd". På 1840-talet började dock kronohospitalens roll i Storfurstendömet Finland förändras. Lepraepidemin i Finland hade redan långt tidigare lugnat ner sig och det nya mentalsjukhuset vid Lappviken i Helsingfors och dårvårdsanstalten på Själsö ersatte inrättningen i Kronoby. Hospitalet upphörde år 1841 och byggnaderna samt "Hospitalet tillhörige effekter" såldes på auktion i januari 1842 (RA, Sto kd 166/130 1822 2., HUB, Tengströmska samlingen H.I.7–8, Sandholm 1973: 69–70, Wasa Tidning nr. 51 18.12.1841).

INVENTERING OCH KARTLÄGGNING HÖSTEN 2010

Den före detta hospitalskullen på Korpholmen undersöktes under fyra dagar genom arkeologisk inventering hösten 2010 (Helminen 2010). Den huvudsakliga metoden för fältarbetet var prospektering av lokalen genom digital kartläggning. Syftet med inventeringen var att lokalisera rester av olika anläggningar och lämningar skildrade i gamla kartor, genom digitalisering och sammankoppling av kartdokument med det nutida landskapet. Genom digitalt dokumenterade observationer av olika fenomen i fält var det möjligt att skapa en digital modell av markytan och olika anläggningar, som sedan integrerades med det digitaliserade historiska kartmaterialet. Olika anteckningar på kartorna, till exempel byggnader, staket och kyrkogården samt Kronobyåns läge och dess förhållande till terrängen jämfördes med de dokumenterade anläggningarna och höjdmodellen. Den

Bild 3. Husgrund i den norra delen av det gamla hospitalområdet. Foto: Mikko Helminen 2010.

största enskilda arbetsfasen gick till den digitala kartläggningen av området, vilket i sin tur möjliggjorde jämförelsen mellan gamla kartor och det nutida landskapet.

Som ett resultat var det möjligt att fastställa bevaringsgrad, omfattning, karaktär och i viss mån också mer exakta dateringar av lämningarna av hospitalet på Korpholmen. På forskningsområdet dokumenterade man fem stycken byggnadsrester, som alla hört till ett större aktivitetsområde på platsen och dateras med all sannolikhet till 1630–1840-talen dvs. tiden då kronohospitalet hade sin verksamhet på platsen. Fyra av de här lämningarna är belägna på den norra delen av kullen och kan med stor sannolikhet kopplas till de personer som hade blivit skickade till hospitalet på grund av spetälska på 1600- och på 1700-talen. En av husgrunderna är belägen på den sydöstra delen av hospitalskullen och den kan med stor sannolikhet kopplas samman med uthus vilka fanns i området i medlet av 1700-talet.

I den mellersta delen av hospitalskullen finns två olika gravgårdar av vilka den för-

modligen äldre gravgården är delvis täckt av fyllningsjord i början av 2000-talet och kan dateras till perioden mellan 1630-talet fram till slutet av 1700-talet. Den yngre gravgården, som är belägen på den västra sidan av den mellersta delen av hospitalskullen, är fortfarande väldigt tydligt urskiljbar. Den här gravgården kan med stor sannolikhet dateras till perioden mellan 1790-talets mitt och 1840-talets början. De södra och sydöstra delarna av hospitalskullen och det gamla hospitalsområdet har förvandlats till åker- och skogsmark efter 1840-talet. Den här processen har möjligen orsakat störningar på husgrunder i det här området. Bevaringsläge av dessa strukturer, till exempel lämningar av det massiva dårhuskomplexet, kan dock inte bekräftas utan mer ingående arkeologiska undersökningar.

Den största dokumenterade anläggningen på norra sidan av hospitalskullen och innanför det före detta spetälskas gårdsområde består av två skilda lämningar av uppvärmda stugor, vilka enligt deras läge och karaktär kan kopplas till det tidigare nämnda parstuge-

liknande huset som ersatte de spetälskas boningshus vid kyrkan under mellersta delen av 1700-talet. Det är viktigt att påpeka, att denna lämning är betydligt större än parstugan på Martin Martinssons karta från år 1793. Enligt den historiska kartan och arkivkällor tolkade av Tegengren (se ovan), har byggnaden varit cirka 14,3 meter lång och 4,8–5,6 meter bred, men enligt mätningar i fält måste komplexet ha varit 26 meter långt och 6,7–8,7 meter brett dvs. mer än två gånger så stort som man beskriver det i samtida skriftliga källor.

I den nordvästra delen av hospitalområdet dokumenterades en annan lämning av ett hus. På platsen finns en ugnsanläggning som höjer sig tydligt från omgivningen (se bild 3). Anläggningen hör till en längre stenig jordvall i nordvästlig–sydöstlig riktning som breddar sig mot norr och nordöst i dess sydöstra ända. Söder och sydväst om lämningen dokumenterades två låga stensättningar. Den digitala orienteringen av de historiska kartmaterialen från åren 1743 och 1793 och jämförelser med kartläggningen på fältet visar att det inte har funnits några byggnader på platsen under dessa tider. Såväl den största lämningens storlek som ungsfundamentet tyder på ett uppvärmt boningshus, vilket gör det svårt att koppla ihop det med historiska dokument från 1700- och 1800-talen. Byggnaden kan enligt historiska uppgifter dateras antingen till tiden mellan 1630-talet och Stora ofreden då det bara finns bristfälliga beskrivningar av bebyggelsen på hospitalskullen, eller till korta perioder under andra hälften av 1700-talet eller början av 1800-talet.

UTGRÄVNING INOM "SPETALS GÅRD" I JULI 2011

De goda resultaten från inventeringen hösten 2010 ledde till planen att fortsätta med fältundersökningar på hospitalskullen även föl-

jande år. Arbetet koncentrerades till den, tro-
ligen äldre, lämningen av ett boningshus på
nordvästra delen av hospitalskullen och "inn-
anför" det före detta staketet. Här ville man
undersöka lokalen för att få en bättre uppfatt-
ning om ugnsanläggningens läge, datering
och karaktär. Man ansåg även att en slänt
som sluttade mot nordöst och ett otydligt
gränsområde mellan de spetälskas gårdsom-
råde och den äldre gravgården, som är märkt
i kartorna från 1743 och 1793, kunde vara
intressanta platser för förundersökningar. För
att få en bättre uppfattning gällande gravgårdens
exakta läge undersöktes detta område
med fyra provgropar. Observationerna från
undersökningarna visade bara svårtolkade
tecken på aktiviteter på den plats, som tidi-
gare under hösten 2010 tolkats som de spe-
tälskas gårdsområde. Därmed förblev frågan
gällande gravgårdens läge öppen. (Helminen
& Haarala 2012).

Man beslöt att genomföra undersökningarna med starkt publikarkeologiskt syfte. Det ansågs vara viktigt att alla intresserade kunde ha öppet tillträde till utgrävningen, till dess fynd och observationer. I projektets arbetsgrupp ingick fyra utbildade arkeologer som hade ansvar för de arkeologiska målsättningarna och som fungerade som handledare i det konkreta arbetet på fältet. Detta möjliggjorde att undersökningaren kunde ha från sex upp till elva deltagare per dag. Dessutom var utgrävningen var öppen för besök för alla intresserade som inte kunde ta del i själva arbetet. Den publikarkeologiska metoden förbereddes och genomfördes enligt metodik presenterad av **Fredrik Svanberg** och **Katherine H. Wahlgren** i deras bok *Publik arkeologi* (2007)⁴.

Utgrävningsområdet (8,5 kvadratmeter) öppnades vid ugnsfundamentets högsta punkten. Den sydvästra ändan placerades utanför stenvallen på flat mark där det inte gick att se några tydliga strukturer. Den första historiska

uppkomstfasen i utgrävningsområdet omfattade jordlager som antingen hade hämtats till platsen från en annan plats för att grunda byggnadsanläggningarna, eller blivit omrörda från steril jord till kulturlager under byggnadsfasen respektive användningen av huset. Ovanpå detta fenomen dokumenteras de bevarade delarna av ugsanläggningen (se bild 4). Den övre delen av tegel- och stenstrukturen hade en något ostrukturerad karaktär. Detta faktum, samt kollagrets position mellan övre delen och den tydliga ugsplattan antydde att en del av teglet i ugsanläggningen kan härröra från en raserad övre konstruktion ovanpå spisen.

Ovanpå och kring ugsanläggningen dokumenterades sotiga sandlager samt lerlager vars läge, konsistens samt fyndmaterial tyder på en samtida datering med husets brukstid. Dessa jordlager kan med samma argument sannolikt ha uppkommit innanför detta hus. Den sista stratigrafiska fasen, som kunde da-

teras till tiden efter husets existens, omfattade det raserade spisiröselagret och olika mull- och sandlager.

Undersökningen av ugsanläggningen visade, att ugnen troligen har bestått av en öppen eller halvöppen spis med ugsplatta murad av i huvudsak tegel och mindre ohuggna stenar med lermurbruk. Ugsplattan är belägen i mitten av anläggningen och den murade tegelstrukturen tyder på att den har varit lagd i samma riktning som hela anläggningen. Både ovannämnda lämningar av ett så kallat spisiröse bestående främst av ohuggna stenar på den högre nivån och några raserade tegel precis över spisen, samt karaktär och läge av ugsplattan antyder att ugnen sannolikt har liknat en så kallad rökugn utan någon särskild rökkanal eller skorsten (jmf. Valonen 1963: 169–248).

Alla dokumenterade kontexter i den sydvästra och mellersta delen av utgrävningsområdet kunde inte dateras, förutom deras inre

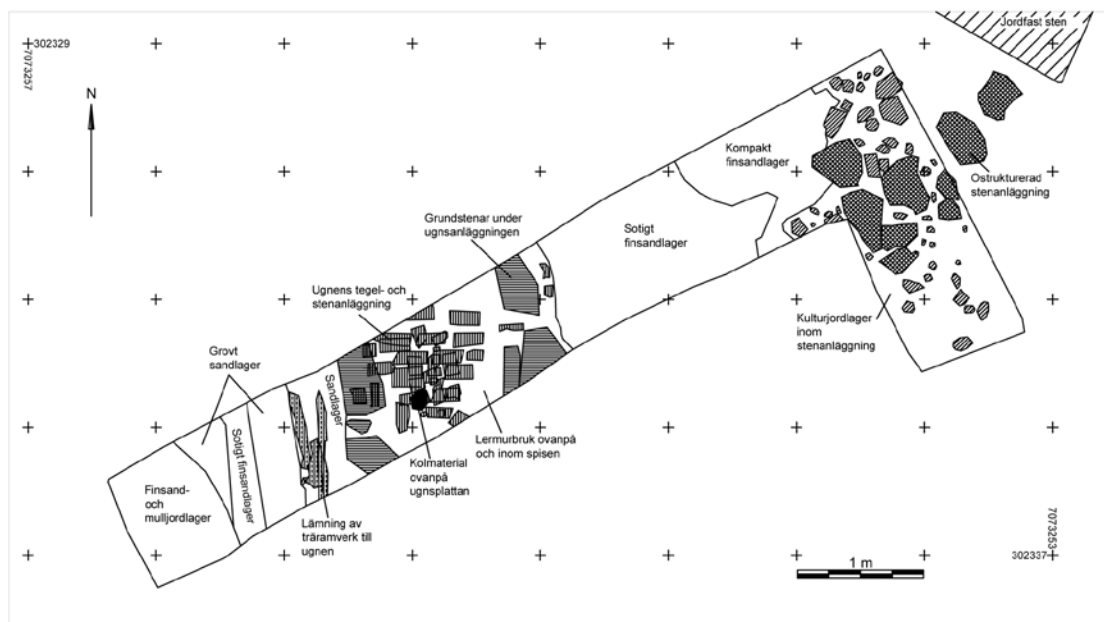

Bild 4. Den tolkade byggnads- och bruksfasen i utgrävningsområdet 2011. Ugsanläggningen dvs. de nord-söder-riktade ohuggna grundstenarna, gruntsandlager mellan stenarna och ugsplatta bestående av lermurbruk, tegel och sten samt kollager. Också resterna av de nord-söder-riktade träna samt förmultnat trämaterial på västra sidan av ugsanläggning räknas till denna fas för de har med stor sannolikhet format en del av ett yttre ramverk runt ugnen. Karta: Janne Haarala 2012.

kronologi. Fynden från byggnadens bruksfas samt ugnsanläggningens karaktär tyder allmänt på tidigmodern tid. Huset där spisugnen fanns kan ha varit i bruk på 1600-talet, dvs. under det äldre av de två möjliga tidsintervallen enligt historiska uppgifter.

I östra delen av utgrävningsområdet dokumenterades en stenanläggning, mulljordlager och en träanläggning (se bild 4), vars funktion är svårt att bedöma utgående från det år 2011 öppnade utgrävningsområdet. Riktning och läge av stensättningen antyder att denna anläggning inte har koppling till huslämningen runt ugnen i väst som är riktad enligt huvudvädersträcken. Anläggningens karaktär och dess fyndmaterial; kritpipor från Gouda samt ett rikt, delvis välbevarat och orört benmaterial i denna kontext, pekar starkt på en avfallsgrop som i så fall kunde ha skapats utanför husutrymmet under senare delen av 1600-talet (bild 5).

Fyndmaterialet från utgrävningsområdet visades typiska tecken på tidig modern tid och vardagligt liv. Nästan en tredjedel av materialet består av skärvor av yngre rödgodskeramik då skärvor från fajans- och stengods-keramik visade sig vara få. Föremål som hittades var metallbeslag, troligen från en dräkt, ett klackjärn, ett möjligt bältesspänne, en slipsten, ett grythandtag, en järnhasp och en kniv (Helminen & Haarala 2012: bilaga 3). Mest benmaterial från utgrävningsområdet samlades från kontexten under grästorven och från mulljorden i den möjliga avfallsgropen i öst. Den mest identifierade arten i materialet (som till största delen består av obränt ben) var nöt. Säl är vanligare i material än husdjuret gris och därtill identifierades det även ett fragment från lake, som liksom säl har fångats på is under vintern. De identifierade benen av nöt, får, säl och gris är från alla delar av djurens kropp och kan således tolkas som både slakt- och hushållsavfall. Kalvben som antyder en ovanlig sed att slakta unga

nötdjursindivider kan ses som en anomali, vilket enligt osteolog **Auli Tourunen** också kan tyda på naturlig död av dessa individer. Sammanlagt 14 ben eller benfragment visade tecken på skärning som har orsakats av styckning av kroppen, köttet eller då djuren flåddes. Ben från alla delar av kroppen antyder att djuren sannolikt har slaktats nära platsen eller blivit tagna levande till platsen för att sen bli slaktade (Tourunen i Helminen & Haarala 2012: bilaga 10).

HISTORISK ARKEOLOGI MELLAN ARKIV-FORSKNING OCH PUBLIKVERKSAMHET

De arkeologiska undersökningarna på platsen för Kronoby historiska hospital har visat sig erbjuda nya synvinklar på inrättningen som tidigare har undersökts bara genom skriftliga källor. Resultaten från inventeringen och kartläggningen av hospitalsområdet hösten 2010 stöder vissa tolkningar gällande de väldokumenterade aktiviteterna på platsen under

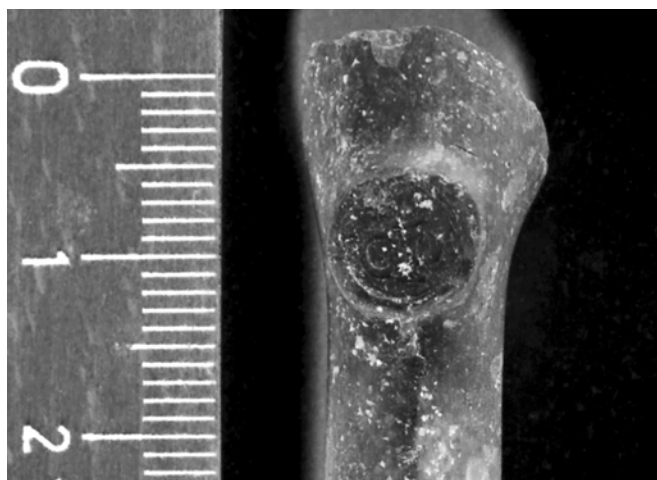

Bild 5. Klackmärket "DCP" på kritpipan TYA 881:41 tyder på kritpipsfabrikören Cornelis Dircksz. Peck som var i verksamhet i Gouda i Holland mellan åren 1654/1659 och 1691/1695 (se Duco 2003: 179). Foto: Mikko Helminen 2012.

1700- och tidigt 1800-tal. Gällande fenomen innanför det stängda området för leprasjuka förändras situationen ganska mycket. Markundersökningarna av anläggningen på det så kallade spetälskas gårdsområde ger en helt annorlunda bild av huset jämfört med den samtida dokumentationen. Dessutom antyder observationerna från inventeringen och utgrävningen av den förmodligen äldre resten av ett boningshus att en generalisering utifrån de få skriftliga källorna har missat en viss kontinuitet inom området. Byggnaden kan ha varit i bruk under en längre tid än man har tidigare antagit.

Den arkeologiska forskningen kring hospitalslämningarna på Korpholmen måste dock i stort sätt grundas på de storskaliga kartorna från 1700-talet. Kartan som en historisk och subjektiv tolkning i ena hand och de subjektiva arkeologiska tolkningarna och de lika tolkande mätningarna i andra hand måste problematiseras och ifrågasättas under arbets gång. Denna process kan beskrivas mer i termer av hermeneutisk metodik än som en strävan att korrigera gamla lantmättningsdata till ett modernt koordinatsystem. Detta blev särskilt tydligt när arbetet skedde på ett område, som oavsett den gamla åstranden saknade långvariga och naturliga anomalier såsom kalt berg, åker och äng. Observationer och mätningar i fält måste då baseras på topografien och till exempel stora jordfasta stenar som tolkades kanta olika fenomen på historiska kartdokument. Mätningar och kartläggning i fält jämfördes med historiska kartor och övriga uppgifter, varefter den nya tolkningen krävde ännu mera mätningar vilka för sin del igen ändrade den tidigare bilden av området.

Martin Martinssons reviderade karta av hospitalområdet och jämförelser med fenomen i fält lyfter fram vissa begränsningar i den här tolkningsprocessen. Dokumenten visar en tolkning av sjukstugan som förmod-

ligen har skapats fysiskt utanför de "orenas" sociala plats. På detta sätt kan denna artefakt diskuterats källkritiskt under teman såsom synlighet och den moderna dualismen mellan vi och de andra. Syftet för undersökningarna av materiella spår *inom* det här området måste sättas i diskurs med Martinsson som år 1793 antagligen har stått utanför staketet och gjort sina tolkningar på ett betydande avstånd från de sjukas område.

De materiella spåren av livet innanför staketet berättar en annan historia. Vardagliga föremål bär vittnesmål om de osynliga. Tobaksrökning i Österbotten under den senare hälften av 1600-talet uppskattades fortfarande – om inte som iögonfallande konsumtion – åtminstone som en relativt modern vana. Kunde detta ha haft en speciell betydelse för en individ i strävan efter att behålla sin integritet och mänsklighet i ett tvångsinternat? Förekomsten av villebrådsarter som säl och lake i benmaterialet från ett aktivitetsområde runt omkring sjukstugorna ifrågasätter tolkningar om hur hospitalsförordningar och verksamheten inom hospitalshemman kan spegla den eventuella sammansättningen av kosten inom själva hospitalet. Därtill lyfter fynd av slaktavfall med ben från alla delar av kroppen fram frågan om de leprasjukas egen roll i matproduktionen.

En av de mest värdefulla observationerna på Korpholmen hittills har varit att notera betydelsen av kulturarvet kring de tidigmoderna lämningarna av ett hospital från 1600-talet fram till början av 1800-talet. Både de personliga släktförbindelserna inom samhället i nutida Kronoby och den tragiska karaktären av inrättningen kopplar hospitalets verksamhet till vår egen tid. På detta sätt kan man konstatera att de arkeologiska undersökningarna av en före detta leprakoloni och dårhusanstalt behandlar samtiden i dess bredare mening. ♦

Mikko Helminen
mikko.helminen@gmail.com

Janne Haarala
jlshaa@utu.fi

Arkeologia
20014 Turun yliopisto

EFTERTEXTNOTER

¹ Under åren 2009–2011 har Åbo universitet genomfört inventeringar och mindre undersökningar av hospitalområdet på Gloskär i Föglö, Korpholmen i Kronoby, Parkinniemi i Kajana och Sjäälö i nuvarande Pargas.

² De givande resultaten samt reflektionerna över lokalen på Korpholmen kunde inte ha varit möjliga utan stor hjälp från Kronoby hembygdsförening, studenterna Ilari Aalto, Anniina Laine (Åbo universitet), Therese Fagerström (Högskolan på Gotland) samt alla frivilliga som tog del i utgrävningsarbetet. Ett speciellt tack för korrigering av de värsta språkfelen och kommentarer gällande denna artikel ges till amanuens Henrik Asp-lund vid Åbo universitet.

³ Amatörarkeologiskt intresse för Korpholmens hospitalområdet har dock funnits redan tidigare. Under somrarna 2005 och 2006 företog amatörarkeolog Samuel Vikström arkeologiska undersökningar på de områden där man sen byggde den nya kyrkorekonstruktionen. Fynden såsom mynt, knappar, glasbitar och järnbeslag finns samlade i en liten utställning i hembygdsföreningens museibod på Korpholmen.

⁴ Läs mera om det publikarkeologiska arbetet år 2011 i artikeln av Laine & Aalto i denna tidskrift.

KÄLLOR

Arkivmaterial

Helsingfors universitets bibliotek, Helsingfors (HUB):
Tengström-Laguska samlingen (H.I.7, H.I.8.)

Landsarkivet i Göteborg (GLA)

S:t Jörgens sjukhus: direktionens arkiv (referenskod SE/GLA/12731/#/A13355).

Nationalarkivet, Helsingfors (RA)

Senaatin talousosaston KD-aktikartat ja piirustukset, 166/130 1822 2.

Vasa landsarkiv, Vasa (VLA):

Vasa lantmäterikontors arkiv, Kronoby 1:1, Hopsala nr. 24, Korpholm.

Tidningar

Wasa Tidning nr. 51 18.12.1841.

Otryckta källor

Björkman, Lolan 2007: Korpholmens hospital i Kronoby 1631–1841. Kronoby hembygdsförening, Kronoby.

Mikko Helminen 2010. Dårholmen (Korpholmen) i Kronoby. Inventering och kartläggning av Korpholmens kronohospitalområde 2010. Arkeologisk undersökningsrapport. Arkeologins arkiv vid Åbo universitet (TYA), Åbo.

Mikko Helminen & Janne Haarala 2012. Kronoby Dårholmen (Korpholmen). Arkeologiska undersökningar på Korpholmens kronohospitalområde i Kronoby 2011. Arkeologisk undersökningsrapport. Arkeologins arkiv vid Åbo universitet (TYA), Åbo.

Tryckta källor

Almquist, Johan Axel (red.): Konung Gustaf den förstes registratur XXII. *Handlingar rörande Sveriges historia* 1. Stockholm 1904.

Litteratur

Aminoff-Winberg, Johanna: *På flykt i eget land: internflyktingar i Sverige under stora nordiska kriget*. Åbo 2007.

Bäck, Mathias: Danvikens hospital: köksavfall och byggnadslämningar från Sveriges första sjukhus: Södermanland, Nacka socken, Sicklaön 37:2, RAÄ 13: arkeologisk undersökning. *UV Mitt, rapport* 2003:3. Stockholm 2003.

Duco, Don H.: *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*. Amsterdam 2003.

Katajala, Kimmo: Viipurin Karjala rajamaakuntana. Viipurin läänin historia 1534–1617. Kaukiainen, Yrjö; Marjomaa, Risto och Nurmiainen, Jouko (red.): *Viipurin läänin historia III. Suomenlahdelta Laatokalle*. Lappeenranta 2010. s. 11–216.

Klockhoff, Axel: *Danviks hospital – Dess rättsliga ställning I–II*. Uppsala 1935.

Laine, Anniina & Aalto, Ilari: "Jag har hittat en släkting!" Yleisökaivaukset Kruunupyssä. *SKAS* 3/2011.

Lihhammer, Anna: De andras landskap. Små berättelser och moderna rum. Lihhammer, Anna & Nordin, Jonas M. (red.): *Modernitetens materialitet: arkeologiska perspektiv på det moderna samhällets framväxt*. Stockholm 2010. s. 181–193.

Sandholm, Åke: *Kyrkan och hospitalshjonen. En undersökning rörande omsorgen om de sjuka och fattiga i välfärdsanstalterna i Finland*. Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar 88. Helsingfors 1973.

Sarvilinna, Atso: *Mielisairaanhoiden kehityksestä Suomessa vuoteen 1919: lääketieteellis-historiallinen tutkielma*. Uusikaupunki 1938.

Tegengren, Helmer: *Kronoby sockens historia*. Åbo 1943.

Valonen, Niilo: *Zur Geschichte der finnischen Wohnstuben*. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 133. Helsinki 1963.

Vilkuna, Kustaa H. J.: *Katse menneisyyden maisemaan. Valta ja aineettomat elinolot 1500–1850*. Historiallisia Tutkimuksia 253. Helsinki 2010.

Ågren, Maria: Synlighet, vikt, trovärdighet – och självkritik. Några synpunkter på källkritikens roll i dagens historieforskning. *Historisk Tidskrift* 2/2005. s. 249–262.

"JAG HAR HITTAT EN SLÄKTING!"

YLEISÖKAIVAUKSET KRUUNUPYYSSÄ

ABSTRACT

Public excavations in Kruunupyö

In July 2011 a public archaeological excavation took place in a former leper colony from the 17th century in Kronoby in the province of Österbotten. Public archaeology is about getting people to understand their place in the cultural heritage and the process whereby it is protected and constructed. By taking part in the excavation the local people interested in the place had the opportunity to learn new things both about the hospital and about archaeological research. By being able to see what was left behind by the people transferred into the hospital they could also reflect on what will be left behind by us.

Kesällä 2011 Kruunupyön Korholmenissa järjestetyillä yleisökaivauksilla tutkittiin 1600-luvun hospitaali-alueen sisäpuolelle sijoittuvaa rakennuksen pohjaa. Tutkimuksessa etsittiin myös spitaalisten muusta hospitaalista aidalla erotetun alueen ja hautausmaan välistä rajaa. Kaivauksiin osallistui päivittäin kuudesta yhteentoista kaivajaa. Lisäksi kaivauksia katsomassa kävi joka päivä 10–25 uteliasta vierailijaa. Myös media oli kiinnostunut kaivauksista: neljästä alueellisesta tai paikallisesta lehdestä kävi paikalla toimittajia

ja kuvaajia, samoin radio- ja televisiokanavilta (Helminen & Haarala 2012: 15, 34–35; ks. myös Helminen & Haarala tässä julkaisussa).

Kruunupyön projektin eräänä lähtökohdana käytettiin yleisökaivauksen tavoitteiden ja toteuttamisen muotoilemisessa **Fredrik Svanbergin** ja **Katty H. Wahlgrenin** teosta *Publik arkeologi*. Kirja käsittelee yleisöarkeologiaa laajemminkin kuin vain yleisökaivauksien näkökulmasta. Sen loppuun on koottu käsikirjamaista ohjeistusta yleisötyöhön arkeologiassa: yleisöarkeologisiin projekteihin liittyviä asioita käydään läpi vaihe kerrallaan, ja kysymysten ja muistilistojen avulla järjestäjä saadaan pohtimaan projektin sujuvuutta ja tarkoitusta.

Yleisöarkeologian tavoitteena on saada ihmiset suhtautumaan positiivisesti arkeologiaan ja laajentaa tietämystä arkeologiasta ja historiasta sekä innostaa heitä osallistumaan kulttuuriperinnön säilyttämiseen. Kyse ei ole vain faktojen opettamisesta, vaan ihmisten toivotaan ymmärtävän yhteyksiä, luomisprosesseja, ja sitä, miten arkeologiaa ja historiaa luodaan. Yleisöarkeologiassa ei ole kyse vain menneistä ajoista vaan myös siitä, kuinka ihmiset nykyhetkellä voivat menneisyyden avulla ymmärtää itseään ja omaa aikaansa paremmin (Svanberg & Wahlgren 2007: 10–14).

Yleisökaivauksille osallistuvat pääsevät näkemään ja kokemaan itse, millaista on arkeologinen kenttätyö. Juuri kenttätöiden an-

Kaivausalueen päädyssä on ruuhkaa television teh-
dessä juttua iltauutisiin. Kuva: Janne Haarala 2011.

siosta arkeologia yltää monenlaisiin, syrjäi-
siinkin paikkoihin, ja kenttätöissä arkeologit
kohtaavat erilaisia ihmisiä. Sellaisiakin, jotka
eivät käy museoissa tai ole suoneet ajatuksia
muinaisjäänöksille tai kulttuuriperinnölle
(Svanberg & Wahlgren 2007: 10–19).

Yleisökaivauksia suunniteltaessa pitää
miettiä, miksi halutaan juuri tämäntyyppiset
kaivaukset. Yleisökaivausten pitäisi antaa
lisäarvoa sekä arkeologeille että yhteisölle.
Arkeologian yksi potentiaali on tutkimuksen
itsensä mielenkiintoisuudessa; useimpien
ihmisten mielestä se on jollakin tavalla jän-
nittävä. Arkeologian jännittävyys luo tart-
tumapinnan, jonka kautta tieteenala voi an-
taa jotakin yleisölle. Yleisö saa kaivauksilla
osallistua itse alueen historian tutkimukseen.
Kaivaukset antavat heille myös ymmärrys-
tä arkeologiasta ja uusia näkökulmia tuttuun
paikkaan. Arkeologit saavat tutkimustietojen
lisäksi kuulla yleisön näkemyksiä muun mu-
assa arkeologiasta ja paikan historiasta. Kir-
jassa painotetaan viestinnän monitahoisuutta:
vaikka arkeologian tärkeimpiä tarkoituksia
on tieteellisen tiedon tuottaminen, ei tiedon-
välityksen tarvitse olla yksisuuntaista. Ylei-
söarkeologian kautta tavallinen kansalainen
voi eri tasoin osallistua arkeologisen tiedon
muovautumiseen. *Publik arkeologin* kirjoitta-
jat kokevat, ettei yleisöarkeologian tarkoitus
ole yksin välittää kulttuurihistoriallisia fakto-
ja, vaan tuottaa syvempää ymmärrystä mm.
arkeologisista syntyprosesseista, ja toisaalta
tuoda esiin arkeologian ja historian merkitys-
tä nykyhetkelle (esim. Svanberg & Wahlgren
2007: 11–12, 129–130).

Sopivat kohderyhmät ja yhteistyökumppa-
nit yleisökaivauksille löydetään intressiana-
lyysin avulla, siis selvittämällä keitä projek-
tiin osallistuminen kiinnostaa. Kohderyhmiä
voivat olla esimerkiksi paikalliset, arkeolo-

giasta ja historiasta kiinnostuneet tai toisaal-
ta ne, joita arkeologia, historia ja kulttuuri-
perintö eivät vaikuta kiinnostavan (Svanberg
& Wahlgren 2007: 66–71, 133–135). *Publik
Arkeologissa* pohditaankin, kuinka arkeolo-
gia voi saavuttaa näitä uusia kohderyhmiä.
Arkeologialla on Ruotsissakin oma tiivis ja
omistautunut harrastajakuntansa, mutta tie-
touden välittäminen laajemmalle yleisölle on
haastavaa. *Publik arkeologi* rohkaisee myös
näkemään maiseman monitasoisuuden ja
pohtii mitä merkityksiä maisemalla ja asuin-
ympäristöllä voi asujalleen olla: yleisöar-
keologian yksi suuri saavutus voi olla saada
paikallinen asukas ymmärtämään kotiseutu-
aan monipuolisemmin ja syvemmin ja ennen
kaikkea arvostamaan maiseman eri element-
tejä ja aikakerroksia (Svanberg & Wahlgren
2007: 63–66).

Kaivausten taustatyöhön kuuluu myös
niin sanottu kognitiivinen kartoitus: miten
ihmiset ymmärtävät, näkevät ja kokevat tut-
kimusalueen ympäristöineen ja miten he
käyttävät sitä. Ympäristössä saattaa olla mo-
nenlaisia piirteitä jotka paikallisten mielestä
ovat tärkeitä alueelle ja sen historialle. Ihmis-
ten käsitykset täydentävät virallista muinais-
jäänösmaisemaa. Lopputuloksena nähdään
perinteisten suojeltujen kohteiden ohella ne

asiat ympäristössä, jotka merkitsevät jotakin aluetta käyttäville ja paikallisille. Usein nämä paikallisille tärkeät asiat ovat peräisin lähi-menneydestä eivätkä siksi välttämättä löydy muinaisjäännös- tai kulttuuriperintörekistereistä (Svanberg & Wahlgren 2007: 71–73, 135–136).

Kruunupyyn projektin tapauksessa kaikki olivat tervetulleita kaivamaan, ja kaivauksista annettiin tiedote lähialueiden tiedotusvälineille. Kaivajat olivatkin paikallisia alueen historiasta, miksei myös yleisemmin historiasta ja arkeologiasta, kiinnostuneita. Valtaosalle, ellei kaikille osallistujille, Korpholmen ja sen historia oli jo ennestään tuttua. Paikallisella kotiseutuyhdistyksellä on ollut tärkeä osa paikallisen historiatutkimuksen ylläpitämisessä. Monet kaivausten osallistujista olivat esimerkiksi olleet mukana hospitaalin historiasta kertovassa näytelmäprojektissa.¹ Jotkut tiesivät jopa sukulaisiaan löytyvän Korpholmenin potilaslistoilta. Monet kaivajista luultavimmin kokivat Korpholmenin historian siis osaksi omaa tai oman asuinseutunsa menneisyyttä. Yleisöarkeologian kannalta oli ihanteellista, että kaivajilla oli jo lähtökohtaisesti syvälinen suhde tutkimuskohteeseen. Tämä paitsi motivoi näitä kaivamisessa, myös tuotti syvällisiä elämyksiä. Korpholmenin tapauksessa arkeologia varmasti onnistui tuomaan ison lisän siihen, miten paikalliset jo kokivat paikan ja mitä nämä tiesivät sen menneiden asukkaiden elämästä.

Yleisöarkeologian merkitys ei suinkaan rajoittunut vain kaivajiin, vaan monet katso- maan tulleista paikallisista olivat mielissään tutkimusten tuottamista uusista tiedoista. Etenkin iäkkäät ihmiset muistelivat Korpholmenin olleen ennen kaikkea pelottava paikka, joka nyt kaivausten myötä sai taas uusia ulottuvuuksia. Toisaalta kotiseutuyhdistyksen paikalle rakentama hospitaalikirkon ja spitaalisten aidan rekonstruktio olivat omiaan luomaan paikan mentaalista ympäristöä:

Publik arkeologi pitää yleisöarkeologiassa paikan fyysisistä ja psyykkistä saavutettavuutta arvossa, ja näistä Korpholmen täytti molemmat kriteerit. Paikan ilmapiirin suhteen on tehty muitakin tietoisia valintoja, esimerkiksi alueelle on jätetty pystyyn tiheä kuusimetsä joka tekee paikasta hämyisen, luoden tiettyä salaperäisyyttä paikalla eläneiden spitaalisten ympärille. Hospitaalin käyttöaikana alue on kasvanut lehtimetsää.

Vaikka hospitaalialueen on kruunupyy-läisille merkittävä ennen kaikkea historiansa vuoksi, on sillä arvoa myös nykyhetkessä. Kirkko ja museorakennukset kertovat paikallisten yhteistyöstä ja kotiseutuyhdistyksen aktiivisuudesta. Lisäksi paikalla kokoonnutaan yhteen monenlaisen toiminnan yhteydessä. Rekonstruktioiden ja museon rakentaminen kertoo myös siitä, että paikan historia on asukkaille niin tärkeää, että siitä halutaan kertoa muillekin.

Hedelmällistä yhdessä tekemistä on syntynyt varsinkin projekteissa, joissa on mukana paikallisia; tällaisia projekteja voi nimittää paikallisyhteisöarkeologiaksi (*community archaeology*). Paikallisilla on jo paikkaan liittyviä muistoja ja suhde. Yleisökaivauksilla he pääsevät mukaan tutkimaan jotain itselleen tuttua uudesta näkökulmasta. Kaivauksilla paikalliset oppivat uutta alueensa historiasta ja saattavat tätä kautta pohtia historian kulkua ja nähdä itsensä osana historian jatkumoa (Svanberg & Wahlgren 2007: 33–34, 75).

Yhteistyön toimivuuden kannalta olisi hyvä löytää yhteyshenkilö, joka toimii arkeologien oppaana uuteen paikkaan (Svanberg & Wahlgren, 2007: 134). Tällainen yhteyshenkilö löytyi Kruunupyyn kotiseutuyhdistyksestä, mikä helpotti kaivausten järjestämistä. Kaivauksille osallistuivat myös paikallinen osteologiaan erikoistuva arkeologian opiskelija sekä arkeologiksi valmistunut kotiseutuyhdistyksen aktiivi. Toisaalta paikallisina ja toisaalta asiantuntijoina heilläkin

oli ehkä eräänlainen yhteyshenkilön rooli. Paikalliset näkivät heidät mitä luultavimmin paitsi paikallisina ja tuttuina, myös asiantuntijoina. Muut kaivauksille osallistujat uskalisivatkin ehkä kysyä heiltä asioita, joita eivät jostain syystä kehdanneet kysyä meiltä muualta tulleilta arkeologian osaajilta.

Kaivauksia suunnitellessa pitää pohtia myös niihin liittyviä eettisiä puolia (Svanberg & Wahlgren 2007: 119–125, 133–134). Koska tarkoituksena oli etsiä hautausmaan rajoja varauduimme jo etukäteen siihen, että koekuopista saattaa löytyä hautoja ja ehkä jäänteitä vainajistakin. Yleisökaivauksissa ei voi tietää etukäteen kaikkien osallistujien suhtautumista hautojen kaivamiseen – etenkin se, että vainajien mahdollisia sukulaisia oli kaivamassa teki aiheesta tärkeän. Asiasta keskusteltiin paikan päällä kaivajien kanssa. Päätimme käsitellä aihetta enemmän jos hautoja löytyisi. Kaivajat osasivat suhtautua sinänsä vakavaan asiaan yhtä lailla huumorilla kuin kunnioituksellakin: eräs kaivaja huudahti löytäneensä sukulaisensa tehtyään ensimmäisen luulöytönsä. Selvää oli, että hospitaaliopotilaiden jälkeläisille oli erittäin tärkeää kaivausten kautta puhaltua henkeä esivanhempiinsa ja määrittää omaa suhdettaan näihin.

Yksi keskeinen eettinen kysymys oli, kuinka ylipäätään käsittelemme paikalla eläneiden spitaalisten elämää. Meillä oli tärkeä asema siinä, kuinka toisimme hospitaalin äänettömät asukit tavallaan takaisin elämään, ja teimme parhaamme kitkeäksemme mustavalkoisuutta joka spitaalisiin liitetään. Erityisen painavan velvoitteestamme antaa spitaalisten elämästä objektiivinen kuva teki runsaan medianäkyvyyden tuoma laaja yleisö, etenkin kun uutisvälineet mielellään maalailivat perinteisillä mielikuvilla spitaalisten elämän ankeudesta.

Eettisiä aiheita, joita yleisö- ja muillakin kaivauksilla voi joutua pohtimaan, ovat

Ilari Aalto keskustelelee Rebecka Kronkvistin, Jamika Sandbäckin ja Anja Hummelin kanssa. Kuva: Mikko Helminen 2011.

muun muassa kysymykset siitä, mitä menneisyys tai kulttuuriperintö on, kenelle se kuuluu, kenellä on oikeus tutkia sitä ja kuinka sitä käsitellään (Svanberg & Wahlgren 2007: 113–119). Nämä kysymykset eivät kuitenkaan nousseet pinnalle Kruunupyyn projektissa, sillä paikallisilla oli kulttuuriperintönsä hallussa. Tähän viittaavat paikallisten suhde paikkaan ja itse Korsholmenin museoalue: tämä on heidän kulttuuriperintöään, jota he haluavat esitellä myös muille.

Publik arkeologi -kirja kehottaa ennen yleisökaivausta tekemään riskianalyysin

mahdollisten ongelmatilanteiden kartoittamiseksi. Yhdessä tekeminen vaatii onnistunutta kommunikointia arkeologien ja osallistujien välillä. Kommunikoinnin tulee toimia molempiin suuntiin, ja ihmisten tulee voida tuntea osallistuneensa projektiin (Svanberg & Wahlgren 2007: 73–76, 136–140). Kruunupyyn tapauksessa, niinkuin yleisökaivauksissa yleensäkin, arkeologien täytyy ottaa selkeämmin asiantuntijan ja projektin johtajan rooli, varsinkin kun yleisö on mukana vain kaivausvaiheessa. Tästä huolimatta yhdessä tekeminen onnistuu kaivauksillakin. Kruunupyssä monet osallistujista olivat mukana koko viikon, joten yhdessä tekemisen tunne parani päivä päivältä. Löytöjen talteen ottaminen ja eri maayksikköjen erottaminen tulivat osallistujille tutuiksi kaivauspäivien edetessä. Loppuviikosta koko ajan mukana olleet kaivajat tunsivat itsensä jo sen verran kokeneiksi, että neuvoivat uusia kaivajia missä vain osasivat. Nuoret osallistajat kertoivat myös muille paikkaan liittyvistä teorioistaan, jotka pohjautuivat kaivauslöytöihin ja -havaintoihin.

Korpholmenin kaivauksilla kielierot muodostivat yhden oleellisen kommunikaatioon liittyvän kysymyksen: tulisiko suomenkielisille arkeologeille ongelmia Kruunupyyn murteellista ruotsia käyttävien paikallisten kanssa? Tällaiset kielimuuripelot hälvenivät saman tien kaivauksen alettua, päinvastoin kaivajat olivat hyvin tyytyväisiä siitä että puhuimme ruotsia jopa keskenämme. Korpholmenin hospitaali oli toiminta-aikanaan monikielinen: 1600-luvulta 1800-luvulle sisäanotettuina oli niin suomen- kuin ruotsinkielisiäkin. Hospitaalin historia on kieliryhmistä riippumatonta ja kieliryhmiä yhdistävää, yhteistä historiaa. Tavallaan sen tutkiminen oli sitä myös kaivajille ja kaivauksen ohjaajille. Pystyimme katsomaan paikan historiaa enemmän yhteisestä kuin jonkun tietyn ryhmän perspektiivistä.

Projektin arvioiminen on tärkeää yleisöarkeologian kehityksen kannalta. Arvioinnissa on pohdittava yhteistyön onnistumista, projektin tuottamia lisäarvoja ja mitä projektista opittiin (Svanberg & Wahlgren 2007: 140–143). Korpholmenilla paikalliset pääsivät osallistumaan kotipaikkansa historian tutkimukseen uudella tavalla. Kaivaukset muuttivatkin osallistujien näkemyksiä hospitaalin menneisyydestä. Hospitaaliin joutuneiden kohtalo on usein nähty melko kurjana. Kaivauslöytöjen perusteella voitiin kuitenkin todeta yhdessä, että hospitaalissa elettiin kenties aivan kelvollista elämää. Paitsi alueen historiaan, kaivaukset luultavasti antoivat osallistujille uusia näkökulmia myös arkeologiseen tutkimukseen.

Kaivauksilla yleisö näkee konkreettisesti, mitä aikaisemmilta sukupolvilta on jäänyt jäljelle nykyhetkeen asti. Korpholmenin kaivauksen runsas löytömateriaali oli omiaan auttamaan arkeologisen tutkimuksen havainnollistamista. Löydöt motivoivat kaivajia ja herättivät aina uusia kysymyksiä menneisyydestä, ja sitä myötä tietenkin keskustelua kaivauksen vetäjien ja kaivajien välillä. Etenkin nuorimmille kaivajille löydöt olivat myös elämyksellisiä, olivat ne sitten mitä tahansa. Hospitaalin aineelliset jäljet saivat myös miettimään, mitä me itse jätämme jälkeemme tuleville arkeologeille löydettäväksi, ja mitä oikeastaan haluaisimme jättää.

Vaikka yleisökaivaus voi olla voimakas työkalu jolla houkutella uusia ryhmiä arkeologian pariin ja toisaalta syventää yleisön suhdetta paikalliseen menneisyyteen, ei yleisökaivaus metodina sovellu kaikenlaisille kohteille. Jotkin kaivaukset ovat kohteina liian vaarallisia tai vaativia, eikä esimerkiksi pelastuskaivaus tiiviin aikataulunsa vuoksi toimi yleisökaivauksena. Korpholmen soveltui kuitenkin erittäin hyvin yleisökaivauksen kohteeksi. Meitä suosivat myös monet sattumanvaraiset seikat, ei vähiten hyvä sää. Kai-

killaa yleisökaivauskohteilla ei ehkä voi olettaa kaivajilla olevan yhtä syvällistä suhdetta tutkimuskohteeseen kuin Korsholmenilla.

Yleisöarkeologialla on kuitenkin eri muodoissaan iso potentiaali luoda arkeologian harrastajiin suhde joka hyödyttää molemminpuolisesti sekä näitä että ammattiarkeologeja. Mielestämme yleisöä ei tulisi nähdä pelkkänä ilmaisena kaivuvoimana, jolle tulee jakaa arkeologista tietoa paketteina. Harrastajat tulisi nähdä enemmän potentiaalisena apuvoimana arkeologiselle tutkimukselle kuin pelkkänä passiivisena viihdyttävänä yleisönä. Arkeologian tarkoitus ei ole huvittaa kansaa, vaan toimia osana yhteiskuntaa arvomaailman muovaajana yhtä lailla kuin puhtaasti uuden tieteellisen tiedon hankkijana. Kuten *Publik arkeologi* muistuttaa, tulisi tämän kommunikaation olla monitahoista ja yhdes- sä rakentavaa. On hyvä muistaa, että joillekin kaivauksiin osallistuminen voi olla alkukipinä kulttuuriperinnöstä kiinnostumiseen ja kiinnostumisen kautta säilyttämiseen ja suo- jeluun. Ammattiarkeologian resurssit ovat rajalliset, ja yleisöarkeologia voisi tarjota arvokkaita kontaktipintoja niin tutkimuksessa kuin kulttuuriperinnön suojelussa enemmän kuin tällä hetkellä hyödynnetään. ♦

Anniina Laine
aemlai@utu.fi

Ilari Aalto
ilanaa@utu.fi

Arkeologia
Henrikinkatu 2
20014 Turun yliopisto

LOPPUVIITTEET

¹ Kirjailija Lolan Björkmanin käsikirjoittamaa ja Bo Kronqvistin ohjaamaa näytelmää ”De fattigas rikedom” on esitetty Kruunupyyn Korsholmenin museoalueella vuosina 2010 ja 2011.

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Helminen, Mikko & Haarala, Janne 2012. Kronoby Dårholmen (Korsholmen). Arkeologiska undersökningar på Korsholmens kronohospital- område i Kronoby 2011. Arkeologisk undersök- ningsrapport. Arkeologian oppiaineen arkisto (TYA), Turku.

Kirjallisuus

Helminen, Mikko & Haarala, Janne 2011. Spetals gård. Arkeologi bakom staketet på den historiska platsen för Kronoby hospital. SKAS 3/2011.

Svanberg, Fredrik & Wahlgren, Katty H. 2007. *Publik arkeologi*. Stockholm.

ARKEOLOGIAA JA HISTORIAA SEAS-HANKKEESSA

Monitieteisen lähestymistavan on sanottu varsinkin historia- ja yhteiskuntatieteissä johtavan lähelle hermeneuttista filosofiaa. Hermeneuttisessa ymmärtämisessä pyritään näkemään teksti, teos tai esimerkiksi arkeologinen löydöstö kokonaisuutena, joka muodostuu viittauksista kokonaisuuden osiin tai kohtiin. Osien ymmärtäminen puolestaan edellyttää viittauksia kokonaisuuteen. Klassisen schleiermacherilaisen metaforan mukaan teksti tulkitaan aina kehämäisesti: luettu asia tulkitaan oman kokonaiskuvan kautta, ja tulkinta puolestaan muuttaa kokonaiskuvaa. Eri näkökulmat muuttavat kokonaisuuden ymmärrystä, ja näiden näkökulmien tuottamisessa osatieteiden keskinäinen yhteistyö voi luonnostaan tuottaa hyviä tuloksia. Tuodaan eri tieteenaloja lähemmäksi toisiaan, jotta saadaan erilaisia näkökulmia yhteiseen teemaan. Monitieteisen yhteistyön merkitys korostuu kun pyritään ratkaisemaan laajoja ja vaativia tutkimuskysymyksiä, joilla on yhteiskunnallista merkitystä ja parhaimmillaan merkitystä myös tieteenalojen itseyttämyksen kannalta.

Yksi tutkimushanke, joka pyrkii soveltamaan monitiedeajattelua, on Helsingin yliopiston *SEAS: Settlements and Economies around the Sea – Maritime Settlement, Subsistence, and Economic Histories around the Baltic Sea 500–1700 AD* (<http://www.helsinki.fi/project/seas/>). Suomen Akatemian rahoittama ja professori Mika Lavenon

johtama hanke jatkaa temaattisesti vuodesta 2002 jatkunutta Uudenmaan saaristorannikon tutkimusta Helsingin yliopistossa. Nyt on kysymys laajemmasta alueesta, joka käsittää Länsi-Uudenmaan lisäksi Turunmaan saariston ja sivuaa Ahvenanmaatakin. Mukana ovat arkeologian, historian, paleoekologian, paikannimitutkimuksen ja geologian tutkijat **Teija Alenius, Georg Haggrén, Gunilla Harling-Kranck, Henrik Jansson, Mika Lavento, Arto Miettinen, Ritva Liisa Pitkänen** ja **Tapani Tuovinen**. Taustalla on lisäksi laaja kansainvälinen ja kotimainen yhteistyöverkosto.

Tutkittavina ovat asutus(esi)historialliset perusteemat, kuten populaatioiden kehitys, asutuskehitys, luonnonvarojen käyttö ja hallinta sekä varhainen hallintohistoria. Yksittäiset kysymykset koskevat rannansiirtymistä ja ajoittamista sen avulla, rannikon ja sisämaan populaatioiden välisiä suhteita, maankäytön ja asutuksen varhaisvaiheita ja jatkuvuutta, agraarimaisen kehitystä, kalastusta, nimitys- ja rakennuskerrostumien etymologiaa, kontakteja vanhan rannikkoväestön ja ruotsalaisten siirtolaisten välillä ja Länsi-Uudenmaan integroitumista Ruotsin valtakuntaan. Kuten hankkeen nimi kertoo, näitä kysymyksiä tarkastellaan meren yli, Itämeren muille rannoille ulottuvassa kontekstissa. Hankkeen tuorein julkaisu on kokoomateos *Maritime landscape in change* (Lavento 2011). Monihaaraisten tutkimuskysymysten rakenne asettaa tutkija-

ryhmälle monitieteellisiä haasteita, joista yksi on saada aikaan arkeologian ja historian keskinäinen vuoropuhelu.

Esittelemme tässä kaksi tutkimusaihetta, joissa arkeologian ja historian keskinäiset suhteet tulevat pohdittaviksi: kalastus läntisen Uudenmaan ja Turunmaan saaristoissa sekä asutuskehitys Saaristomerellä ja Raaseporin läänissä.

KALASTUKSEN MERKIT ULKOSAARILLA

Varhaisten kirjoitettujen lähteiden tuottajia olivat yhteiskunnan instituutiot, taloudelliset toimijat ja eliitit, ja tekstien näkökulmat ja intentiot niiden intressien mukaisia. Myös arkeologisessa aineistossa vallalla ja omaisuudella on taipumus yliedustua, koska niillä ihmisillä, joilla oli valtaa ja omaisuutta, oli aineellista vaikutusta ympäristöönsä ja heidän aineellinen rakentamisensa ja tuottamisensa tuotti pysyvämpää, kompleksisempaa ja helpommin löydettävää jälkeä kuin niiden, joilla ei ollut juuri mitään. Historian ja arkeologian indikaatit käyvät siis yksiin. Kaupunkien, linnojen, kirkkojen, luostarien ja kartanoiden kohdalla arkeologinen löydöstö voidaan usein monipuolisesti yhdistää kirjoitettuihin lähteisiin ja tulkita niiden perusteella. Suurten rakennusprojektien tulokset jäävät

harvemmin anonyymeiksi – poikkeuksia toki on, esimerkiksi Hiittisten Högholmen (Ericsson 1989). Arkeologisen ja historiallisen evidenssin yhdistäminen on ainakin yleisellä tasolla helpompaa instituutioiden, taloudellisten keskittymien ja yläluokan keskuspaikoissa. Tämä lienee yksi syy siihen, että varsinkin vanhemmassa historiakirjallisuudessa keskiajan saaristo on nähty erityisesti vaikuttavien tapahtumien näyttämönä, jossa nähtiin sota-aluksia, merirosvoja, ekspeditioita, hallitsijoita ja piispoja, ja että arkeologisten jäännösten on katsottu tukevan tätä näkemystä. Populaari historiakulttuuri kirjoissa, huvivenelehdissä ja internetissä sekä erilaiset *reenactment*-tapahtumat uusintavat tapahtumahistoriallista romanttissävyistä näkemystä.

Historian ja arkeologian kohtauspaikka on monesti konkreettinen paikka maastossa: kyse on arkeologisen paikan yhdistämisestä lähteissä tarkoitettuun paikkaan ja ihmisten toimintaan siinä. Kalastuksen osalta lähteiden sisältö ei aina riitä lähteen ja paikan yhdistämiseen.

Kalastuksella saaristossa oli huomattava merkitys Tukholman, Turun, Naantalin ja Tammisaaren elintarvikehuollossa. Saariston kylien toimeentulo oli paljolti kalastuksen varassa, ja keskiajalla esimerkiksi koko myöhemmän Houtskarın pitäjän pääelinkeino oli kalastus (Kuvaja 1997). Ulkosaarille on jäänyt koko joukko arkeologista kulttuuriperintöä, joka voidaan kokonaan tai osaksi yhdistää kalastukseen: *tomtning*-jäännöksiä, rakennusjäännöksiä, veneenvetopaikkoja, verkkouluja, kenttälabyrintteja, piirtokirjoituksia, aurinkokelloja, kompassikiveyksiä, kiviuneja ja kappeleita. Mm. 1700-luvun käräjäpöytäkirjojen perusteella tiedetään mo-

Kiviune Enharussa. Tämä jäännös ei liity Venäjän saaristolaivaston operaatioihin 1700-luvulla, vaan kalastukseen 1400-1500-luvuilla. Valok. Tapani Tuovinen 1995.

Kuva 2. Rakennusten perustuksia Korppoon Aspön vanhalla kyläntontilla. Aspö kuuluu itineraariossa mainittuihin saariin. Kuva: Georg Haggrén 2010.

nin paikoin, minkä kylien ja pitäjien väkeä kalakareilla asusti silakan syyskalastuksen aikana. Pääosin jäännökset jäivät kuitenkin anonyymeiksi. Turunmaan saaristossa ihmisen jättämien jälkien määrä karilla ei välttämättä korreloi sen kanssa, missä määrin saarta tiedetään käytetyn, ja sama epätasainen jakauma on nähtävissä myös Ahvenanmaalla (Andersson 2003: 359).

Joissakin tapauksissa verotuksen lähteet tekevät mahdolliseksi yhdistää paikkoja ja lähteitä. Mörskärin kalastusalue Ahvenanmaan (Kökar) ja Turunmaan (Korppoo) eteläisimmässä saaristossa oli 1500-luvulla tuottoisa silakan ja turskan sesonkikalastusalue, jossa kruunun yleisillä vesillä kalastetusta kalasta maksettiin kruununveroa (Bertell 1953). Kastelholman linnasta saapui alueelle vuosittain vouti, ja hänen mahdollisuutensa valvoa tehokkaasti kruunun etua olivat hyvät. Säilyneitä veroluetteloita on vuosilta 1537–1569 ja 1600–1618. **Kenneth Gustavssonin** (1994) laskelmien mukaan vuosittaisen sesongin aikana kalakareilla kalasti

keskimäärin 300–500 henkeä ja huippuvuosina lähes 1000. Kuvan Mörskärin kalastuksen mittakaavasta saa, kun vertaa Gustavssonin numeroita koko silloiseen Föglön emäpitäjään, joka oli yksi Ahvenanmaan suurimpia. Siellä oli veroluetteloiden mukaan 150–160 taloa. Mörskärin kalastajien lukumäärä oli siis samaa suuruusluokkaa kuin koko pitäjän asukasluku.

Vuoden 1564 verokirjassa on lueteltu ne Mörskärin kalakarit, joilla vouti vieraili keräämässä osan kalansaaliista veroksi. Nämä karit voidaan tunnistaa, ja niillä on arkeologisia jäännöksiä, mutta niiden ajoittaminen 1500-lukuun on epävarmaa. Ajoittaminen kuitenkin onnistuu pienellä Enharun luodolla. Siellä on maaton suoja-alue, veneenveto-paikkoja, kivi-uuni ja *tomtning*-jäännös. Rannansiirtymisen perusteella niiden käyttöajaksi voidaan määrittää 1400- ja 1500-luvut (Tuovinen 2001: 64–66).

Mörskärin saarten kallioisessa maastossa kalastuksesta jääneet jäljet lienevät alunperinkin olleet niukat. Nyt niistä on osa hävin-

Kuva 3. Hangon Kappelisatama, jonka vilkkain aika sijoittunee keskiajalle. Kuva: Georg Haggrén 2007.

nyt ja peittynyt katajikkoon ja säilyneetkin jäännökset ovat muinaisen kalastuksen suuri-suuntaisuuteen nähden minimalistiset. Perinteisen silakankalastuksen loputtua saarilla on hiljaista ympäri vuoden eikä kalastusseason vilскеestä ole enää tietoaakaan. Keväällä 1995 muutamassa paikassa oli uppoavasta M/S Estoniasta edellisessä syyskuussa maihin ajautunutta tavaraa, joka tuskin olisi jäänyt rannalle lojumaan, jos se olisi ajelehtinut vaikka Kasnäsiin tai Hangon Itäsatamaan.

ARKEOLOGINEN NÄKÖKULMA KALASTUKSEEN

Kirjoitettujen lähteiden näkökulma korostaa hallinnon, eliitin ja vallanpitäjien intressiä. Lähteet on usein tuotettu hallinnossa tarkoituksessa rekisteröidä ja hallita asioita ja ihmisiä ja määritellä tulkintoja. Arkeologinen näkökulma voi olla toinen, riippuen siitä, mitä vaadimme aineistoltamme, mikä on suhteemme siihen, miten yritämme ymmärtää sitä ja mitä haluamme sen sanovan. Voimme valita voimakkaan, ekspressiivisen tai yläluokkai-

sen löydöstön, monumentin, kompleksin, taideteoksen tai prestiisiesineen, sellaisen, joka on tyypillisesti helposti löydettävä, hyvin säilynyt, mielenkiintoa herättävä. Näin valinta voi rikastaa kirjoitettujen lähteiden näkökulmaa. Perinteisesti arkeologista aarteistoa ja sen estetiikkaa onkin käytetty sivuroolissa historiallisten tekstien kuvastoina ja todistuskappaleina. Tämä näkökulma ei välttämättä ole omiaan kyseenalaistamaan kirjoitettujen lähteiden näkökulmaa, ja sen löytöpositivismita voidaan arvostella. Toisaalta taas riittäväällä esiymmärryksellä varustettuina voimme lähilukea aineistoa ja etsiä siitä hiljaista signaalia, joka on tyypillisesti minimalistinen, vaikeammin löydettävä (tai mahdoton löytää), lähellä ihmisen perustarpeiden tyydyttämistä, työtä ja toimeentuloa ja joka saattaa kyseenalaistaa lähteiden näkökulman.

Vaikka poikkeuksia on, tähän mennessä ainakin Etelä-Suomen rannikon kenttäarkeologian valtavirta on suosinut havaittavimpia arkeologisia jäännöksiä ja niitä arkeologisia jäännöksiä, jotka ovat tuttuja kirjoitetuista lähteistä. Evidenssi on lisääntynyt ja syventynyt olennaisesti ja eläinarkelogian ja paleobotaniikan kehitys on avannut mahdollisuuksia mm. ravitsemuksen tutkimukseen. Mutta samalla arkeologisesti hankittu evidenssi on tullut yhä kiinteämmin kytketyksi historiallisiin lähteisiin. Arkeologinen tulkinta ei ole vapautunut riippuvuudesta kirjoitetuista lähteistä. Riippuvuus perustuu siihen, että kirjoitetut lähteet tarjoavat pelastavia selityksiä arkeologisille ilmiöille, joiden sisältöä ja merkitystä on varsinkin kenttätyövaiheessa monesti vaikea ymmärtää, kun niiden konteksti on yhä selvittämättä. Missä ja milloin kirjoitetut lähteet vaikenevat, siellä katsotaan, mitä tulkintamahdollisuuksia nousee esiin arkeologisesta löydöstöstä. Sen sijaan silloin, kun lähteet sisältävät vaikkapa vain sporadisia tietoja, ne ovat omiaan ottamaan ylivallan tulkinnassa. Tätä voisi nimittää läh-

teiden tyranniaksi. Helposti jää sivuun se toiseikka, että myös lähteet ovat aukollisia ja epätäydellisiä, joskus tarkoitushakuksiakin.

SAARISTON JA RANNIKON ASUTUSHISTORIAN TUTKIMUS

Perinteisen tutkimuskäsityksen mukaan Suomenlahden ulkosaaristo ja myös suuri osa sisäsaaristoa on saanut kiinteän asutuksensa varsin myöhään. Pitkään uskottiin, että saaristo oli rautakaudella eräaluetta, jolle kiinteä asutus juurtui vasta ruotsalaisten siirtolaisten toimesta. Ruotsalaiset tulokkaatkin asuttivat ensiksi sisäsaariston isot saaret ja vasta 1200-luvun kuluessa ulkosaaria. (vrt. Orrman 1990, 226)

Rautakaudesta kertovaa arkeologista aineistoa tunnettiin saaristosta pitkään varsin vähän. Tapani Tuovinen on Turunmaan ulkosaariston osalta nyttemmin osoittanut, että saaristossa on paljon aiemmin uskottua enemmän esihistorialliselle ajalle ajoittuvia muinaisjäännöksiä (Tuovinen 2001, idem 2002). Sama pätee myös läntisen Uudenmaan saaristoon (Jansson 2011).

Saaristoa koskevien keskiaikaisten lähteiden niukkuus on tukenut perinteistä kuvaa saariston asutuksen nuoruudesta. Vanhin historiallinen lähde, jossa mainitaan ulkosaariston saaria ja satamapaikkoja, on ns. tanskalainen itineraario, joka ajoittuu 1200-luvun lopulle tai 1300-luvun alkuun. Tämä itineraario on luonteeltaan Tanskan kuningaskunnan eri osien välinen reittiopas: siinä kuvataan purjehdusreitti Skånen ja Blekingen rajalta Tallinnaan. Monien itineraariossa mainittujen paikkojen on pitkään uskottu olleen tuolloin vielä satamapaikkoja vailla vakituista asutusta. (ks. esim Gallén 1993.)

Kuva 4. Sedimenttinäytteenottoa Tenholassa talvella 2005. Kuva: Georg Haggren.

Ulkosaariston keskiaikaista asutusta koskevia historiallisia lähteitä ei ole säilynyt juuri lainkaan. Muitakaan ulkosaaristoa koskevia tai saarissa päivätyjä keskiaikaisia asiakirjoja ei ole kuin muutama. Lähes poikkeuksetta ne liittyvät merenkulkuun tai satamapaikkoihin. Esimerkkinä voidaan nostaa esiin Raaseporin linnanpäälikkö **Tord Bonden** vuoden 1395 tienoilla Tallinnan raadille lähettämä kirje, jossa käsiteltiin Hankoniemelle rantautuneen laivan kohtaloa (FMU 1043). Saariston asukkaita ei näissä lähteissä juuri ole nähty – tai osattu etsiä. Saaristo on tutkimuksessa monesti jäänyt väylän varreksi, vieraiden toimijoiden väliaikaiseksi näyttämöksi.

Henrik Jansson on kuitenkin äskettäin osoittanut, että Suomen etelärannikolla olevat itineraariossa mainitut paikat ovat lähes poikkeuksetta olleet asuttuja niihin aikoihin, kun reittiopas on kirjattu ylös (Jansson 2006). Itse

Kuva 5. Kaivaukset Hangon Lapsen puistossa, josta keskiaikaisten rakennusten perustusten ohella aina rautakauden lopulta asti peräisin olevia muinaisjäännöksiä. Kuva: Georg Haggrén 2007.

ulkosaariston asutusta koskevia lähteitä löytyy sen sijaan vasta vanhimmissa säilyneistä veroluetteloista. Parissa 1400-luvun veroluettelossa on lyhyitä mainintoja, kun taas yksityiskohtaista tietoa saadaan vasta vuodesta 1540 alkaen.

Asutushistorian lähteiden osalta 1540-luku on vedenjakaja. Sitä ennen tietoa on niukalti, kun taas sen jälkeen jokaisen yksittäisen talon vaiheita voidaan ainakin teoriassa seurata vuosi vuodelta eteenpäin. Tästä on kiittäminen **Kustaa Vaasan** voutihallintoa, jonka toimesta kruunulle tehdyt tilitykset kirjattiin ylös ja näin kertyneet tilit arkistoitin. Vuodesta 1540 alkaen voidaan saariston asutus rekonstruoida hyvin yksityiskohtaisesti.

Saariston kylät ja niiden maanomistus olivat ehtineet vakiintua uuden ajan alkuun tultaessa. Vaikka keskiaikaiset kirjalliset lähteet puuttuvat, on selvää, että asutuksella oli 1540-luvulle tultaessa ikää jo satoja vuosia. Tämä pätee saariston ohella lähes koko muuhun Turunmaahan ja läntiseen Uuteenmaahan. Arkeologisia löytöjä ja muinaisjäännök-

siä rautakaudelta on alueelta niukasti, mutta viime vuosina niitä on alkanut löytyä yhä enemmän. Erityisen merkittäviksi ovat muodostuneet järvien ja soiden pohjasedimentteihin kertyneistä siitepölyistä tehdyt analyysit. Teija Aleniuksen vuodesta 2003 lähtien tekemät tutkimukset ovat osoittaneet, että käytännössä koko Länsi-Uudenmaan rannikko ja saaristo on saanut maisemaa raskaalla kädellä muokanneen ja peltoja viljelleen pysyvän asutuksen viimeistään noin tuhat vuotta sitten, ja esimerkiksi Inkoon Orslandetilla ja Tammisaaren saariston Älgössä jo 600-luvulla AD. (Alenius 2011.) Myös paikannimistön tutkimuksen keinoin voidaan osoittaa, että saaristossa on monin paikoin ollut suomenkielistä väestöä, jonka lomaan ruotsalaiset uudisasukkaat ovat keskiajalla asettuneet. Ulkosaaristossa tämä suomalainen nimistö on hyvin niukkaa, mutta sisäsaaristossa ja rannikolla tilanne on toinen. (Vrt. Kepsu 2005; Pitkänen 1985.)

Rannikon ja saariston asutuksen syntyä ja kehitystä on syytä tarkastella siitepölytutkimusten, nimistöntutkimuksen ja tuoreiden

arkeologisten tulosten tarjoamaa taustaa vasten. Uudet tulokset kyseenalaistavat perinteisen käsityksen, jonka mukaan Uusimaa oli saanut kiinteän asutuksen vasta ruotsalaisten siirtolaisten myötä 1100-luvulta 1300-luvun puoliväliin ajoittuvalla jaksolla. Kun tulkitaan uudelleen historiallisia lähteitä, ei tämä uusi kuva asutuksen vakiintumisesta alueella ole sittenkään niiden kanssa ristiriidassa. Itse asiassa laaja ja vakiintunut asutus selittää sen, kuinka Uusimaa jo 1300-luvun alussa oli hyvin pitkälle organisoitunut maakunta. (Ks. Haggrén 2011b, 15–18.)

Myöhäisen asutuksen ohella toinen perinteinen käsitys, joka on kyseenalaistunut, on kuva läpi keskiajan jatkuneesta uudisasutuksesta ja väestönkasvusta. Varsinais-Suomen osalta mm. **Aulis Oja** ja **Eljas Orrman** ovat vanhimpien maakirjojen pohjalta todenneet rannikon pitäjissä olleen uuden ajan alussa ns. autiopyölejä, jotka he tulkitsivat autioituneiksi keskiaikaisiksi kyliksi tai yksinäistaloiksi. Keskiaikaisen autioitumisen laajuuden on kuitenkin oletettu olleen rajallinen. Kun Uudenmaan voutintilejä analysoidaan uudesta näkökulmasta, voidaan todeta, että asutus on Raaseporin läänissä jo 1300-luvulla saavuttanut lähes koko sen laajuuden, mikä sillä oli 1540-luvullakin. Totta on toki, että tietyillä sisämaanalueilla asutus on tiivistynyt keskiajan lopulla. Toisaalta pelkästään Raaseporin läänin maakirjoista voidaan yksityiskohtaisella tarkastelulla osoittaa kymmeniä keskiajalla autioituneita taloja. (Haggrén 2009, idem 2011a, 164–174.) Voutintilit ja muut asutushistorialliset lähteet tarjoavat tutkijalle mahdollisuuden seurata kylien ja talojen vuoden 1540 jälkeistä asutushistoriaa ainakin teoriassa hyvin tarkasti, talo talolta ja vuosi vuodelta.

Historiallisista kartoista on viime aikoina tullut hyvin tärkeä lähde ja lähtökohta asutus- ja elinkeinohistorian tutkimukselle. Erityisesti isonvihan aikaa vanhemmista kartoista

löytyy kartanlaatimisajankohtaa kuvaavien tietojen ohella runsaasti informaatiota paljon tätä varhaisemmista ilmiöistä. Nimistöä, peltolohkoja, niittyjä, joutomaita ym. analysoimalla voidaan esimerkiksi seurata asutuskehitystä tai jäljittää jopa keskiajalla autioituneita asutusyksiköitä, pieniä kyliä tai yksinäistaloja. Yksi esimerkki tällaisesta on Inkoon Barölandetin Storböle, joka esiintyy vanhimmissa kartoissa kadonneeseen asutukseen viittaavalla böle-nimellä. Pikaisen pelastuskaivauksen yhteydessä paikalta löytyi keskiaikaisesta asutuksesta kertovia jäännöksiä (Haggrén et al 2007).

Historialliset kartat ovat osoittautuneet korvaamattomaksi apuvälineeksi paikannettaessa keskiajan ja uuden ajan alun asutusta. Viimeisten kymmenen vuoden aikana on tullut yleiseksi tavaksi määrittää tutkittava tai suojeltava alue juuri historiallisten karttojen avulla. Keskiaikaisilla kylätonteilla mm. Hangossa, Inkoossa, Espoossa ja Vantaalla viime vuosina tehty kaivaukset ovat tuoneet valtavasti uutta informaatiota talonpoikien elinkeinoista ja materiaalisesta kulttuurista ajalta, jolta ei ole säilynyt juuri lainkaan heitä koskevia kirjallisia tietoja.

LOPUKSI

Kirjoitettujen lähteiden arkeologista tulkintaa ohjaavan vaikutuksen ongelmana eivät niinkään ole lähteiden tarjoamat tulkinnot, vaan muiden mahdollisten hypoteesien ja tulkintavaihtoehtojen väistyminen taka-alalle. Monitieteinen menetelmä, jonka puolesta mm. **Birgitta Berglund** (1998) on puhunut, on esittää kysymykset arkeologiselle aineistolle ja kirjoitetuille lähteille erikseen, niiden omien premissien pohjalta, niiden omaa lähdekritiikkiä soveltaen, ja vertailla syntyneitä tulkintoja keskenään, yrittää ymmärtää niiden mahdollisia keskinäisiä liityntöjä, rajapinto-

ja ja niihin mahdollisesti sisältyviä harhoja. Arkeologinen evidenssi ja kirjoitetut historianlähteet tuovat esiin eri segmenttejä menneisyyden elämästä ja rakentavat toisistaan poikkeavia kuvia menneestä todellisuudesta. Soveltuvien osin sama koskee myös paikannimitutkimusta ja paleoekologiaa: yhdistettäessä tutkimusalojen näkökulmia toisiinsa on annettava avoin puheenvuoro kaikille niille aineistoille, jotka eivät sisällä annettuja merkityksiä samassa mielessä kuin kirjoitetut lähteet.

Eri tieteenaloja yhdistämällä saatava tieto on Uudenmaan ja Turunmaan saaristossa osoittautunut monipuoliseksi ja määrältään valtavaksi. SEAS-hankkeessa on pyritty hermeneuttisen ymmärtämisen kautta yhdistämään, tulkitsemaan ja tieteiden välisen vuorovaikutuksen kautta uudelleen tulkitsemaan eri alojen tuottamia aineistoja ja tuloksia. Poikkitieteellinen keskustelu ja eri aineistojen tulkinta on mahdollistanut keskiajan asutus- ja elinkeinohistorian monipuolisen tutkimuksen. Samalla on yhdistetty mikro- ja makrotason tarkastelu, jolloin menneisyyden kehitystä ja ilmiöitä on voitu tarkastella sekä ruohonjuuritasolla että koko rannikon ja saariston perspektiivistä. SEASin kaltaisten monitieteisten projektien myötä nyt avautunut ovi uusien mahdollisuuksien maailmaan on vasta raollaan. Muut tieteenalat (esim. arkeologia) eivät enää jää vain historiankirjojen kuvittajien asemaan.

Georg Haggren
georg.haggren@helsinki.fi

Tapani Tuovinen
tapani.tuovinen@helsinki.fi

Arkeologia
PL 59
00014 Helsingin yliopisto

SEAS: Settlements and Economies around the Sea – Maritime Settlement, Subsistence, and Economic Histories around the Baltic Sea 500–1700 AD -hanke

KIRJALLISUUS

Alenius, Teija (2011). From forest to a farmland : palaeoenvironmental reconstruction of the colonization of Western Uusimaa. *Maritime Landscape in Change*. Iskos 19. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys, 87–116.

Andersson, Jan (2003). *Rödhamns värld: historien om livet vid Ålands stora farled*. Mariehamn: Ålands landskapsstyrelse.

Berglund, Birgitta (1998). Historisk arkeologi og utvikling av arkeologi i konfrontasjon med tekst og bilde. *Meta* 1998(2): 3–19.

Bertell, Erik (1953). *Kronans och kyrkans jord på Åland under 1500-talet*. Åland 12. Mariehamn: Föreningen Ålands vänner.

Ericsson, Christoffer H. (1989). Timrade bryggkonstruktioner vid Högholmen i Hitis. *Maritima medeltidsstudier, Jungfrusund* 2: 73–94. Åbo: Åbo Akademi.

Finlands medeltids urkunder (FMU) I. Utg. av Reinh. Hausen. Helsingfors: Finlands statsarkiv 1910.

Gallén, Jarl (1993). Det "Danska itinerariet". Franciskansk expansionsstrategi i Östersjön. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Gustavsson, Kenneth (1994). Franciskanerklostret på Kökar. Nytt ljus över medeltiden i Skärgårdshavet. *Historisk Tidskrift för Finland* 79(3): 494–518.

Haggrén, Georg (2009). Autioituneet kylätontit – kurkistusreikä Uudenmaan asutushistoriaan. *SKAS* 1/2009, 23–33.

Haggrén, Georg (2011a). Colonization, desertion and entrenchment of settlements in Western Nyland ca. 1300-1635 AD. *Maritime Landscape in Change*. Iskos 19. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys, 152–179.

Haggrén, Georg (2011b). The Colonization of Western Uusimaa in the Middle Ages. *Colonists on the shores of The Gulf of Finland*. Vantaa City Museum publications no 22. Ed. by Marjo Poutanen. Vantaa: Vantaan kaupunginmuseo, 7–25.

Haggrén, Georg & Henrik Jansson & Tarja Knuutinen (2007). Inkoon Storböle – Keskiaikainen autiotontti Länsi-Uudenmaan saaristossa. *SKAS* 3/2007, 3–11.

- Jansson, Henrik (2006). Östersjöitinerariet i Nyland – En arkeologisk-historisk analys av en omdiskuterad handskrift. Arkeologi, Helsingfors universitet. (opubl. pro gradu-avhandling.)
- Jansson, Henrik (2011). 'Burials at the end of land – Maritime burial cairns and the settlement history of South-western Uusimaa', *Maritime landscape in change: Archaeological, Historical, Palaeoecological and Geological Studies on Western Uusimaa*. Iskos 19. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys
- Kepsu, Saulo (2005). *Uuteen maahan. Helsingin ja Vantaan vanha asutus ja nimistö*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1027. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Kuvaja, Christer (1997). Medeltiden. Mårtensson, Bernt (red.) (1997). *En bok om Houtskär. Del I, Bygdens öden till slutet av 1800-talet*: 53–66. Houtskär: Houtskärs kommun.
- Lavento, Mika (toim.) (2011). *Maritime landscape in change: archaeological, palaeoecological and geological studies on Western Uusimaa*. Iskos 19. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Orman, Eljas (1990). 'Den svenska bebyggelsens historia', in *Finska skären*. Helsingfors: Konstsamfundet, 197–278.
- Pitkänen, Ritva Liisa (1985). *Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 418. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuovinen, Tapani (2001). *Ulkosaariston arkeologiaa. Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen inventointi 1994–1997*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja A 122. 2. painos. Vantaa: Metsähallitus.
- Tuovinen, Tapani (2002): *The burial cairns and the landscape in the archipelago of Åboland, SW Finland, in the Bronze Age and the Iron Age*. Acta Universitatis Ouluensis B 46. Oulu: Oulun yliopisto.

PER CAVUM AD FONTES

TEKSTIAVUSTEISTA KAUPUNKIARKEOLOGIAA

TURUSSA

JOHDANTO

Kauan ennen yliopistollisen arkeologian ja historian tutkimuksen syntyä varhaishumanisti **Gian Francesco Poggio Bracciolini** (1380-1459) kirjoitti teoksen *De fortunae varietate urbis Romae et de ruina eiusdem descriptio* (välillä 1431-1448), jossa kenties ensi kerran laajamittaisemmin esiintyy ajatus tekstiavusteisesta arkeologiasta. Poggio tutki antiikin tekstejä ja Rooman joutomailta löytyneitä piirtokirjoituksia yhdistellen niitä kaupungissa havaitsemiinsa raunioihin (Jokilehto 1986: 12).

Valitettavasti Pohjolan kaupunkien arkistot tai pusikot eivät tavallisesti kätke samanlaisia, ympäröivistä raunioista lavertelevia vanhoja tekstinkappaleita. Kuitenkin kaupunkiarkeologian aikamittakaavan laajeneminen kohti nykyä on Suomessa hivuttanut arkeologian ja historian lähdeaineistoja sisällöllisesti yhä lähemmäs toisiaan. Yhä useammin kaupunkiarkeologia operoi kerrostumissa, joiden muotoutuminen tavoitetaan monipuolisesti myös arkistolähteistä.

Yliopistollisen tieteenalajaon synnyttämä, historiaa ja arkeologiaa erottava, muun muassa erilaisista tiedonhankintamenetelmistä johtuva raja, on ollut erottamassa myös tieteenalojen tutkimusmenetelmien ja teoreettisen ajattelun omintakeisia kehityskulkuja. Arkeologian ja historian tutkimuksen yhä ti-

hentyvissä kohtaamisissa alojen erilleen kasvaneiden menetelmien ja tutkijaidentiteettien lähentyminen ei aina näytä olevan rajoja rikovan yhteisymmärryksen läpitunkemaa. Yliopistoinstituution määrittämissä rajoissa on välttämätöntä ”valita puolensa” ja valmistua jostain pääaineesta, vaikka inhimillinen mielenkiinto harvemmin noudattaa tiedekunta- ja oppiainerajojen määrittämiä keinotekoisia erotteluja.

Tarkastelen tässä SKAS:in syysseminaarissa 18.11.2011 pitämäni esitelmään *Per cavum ad fontes – tekstiavusteista kaupunkiarkeologiaa Turussa* pohjautuvassa artikkelissa arkeologian ja historian välisiä yhteyksiä Turun kaupunkiarkeologian ja arkistolähteiden näkökulmasta.

TURUN ESIHISTORIAN SUMEA RAJAPINTA

Viimeisen kahden vuosikymmenen aikana Turun kaupunkiarkeologia on nostanut esiin uudenlaisen kuvan kaupungin varhaisvaiheista. Turun synty ja alkuvaiheet ovat osoittautuneet varsin toisenlaisiksi kuin aikaisempi historiallisiin lähteisiin ja deduktiviseen päättelyyn perustuva hahmotelma on antanut ymmärtää (ks. esim. Pihlman 2010, Seppänen 2009, vrt. Gardberg 1969). Keski-aikaisen Turun tapauksessa voi hyvin sanoa, että lähes kaikki arkeologian paljastama on jollain tavalla uutta, johon historialliset läh-

teet toisinaan tarjoavat lähinnä selittäviä johlankoja.

Vaikka keskiaikaisen Turun kaupunkiarkeologia lukeutuukin historiasta omaksutun periodisoinnin mukaisesti historiallisen ajan arkeologian piiriin, on se menetelmiltään ja aineistoiltaan lähes yksinomaan arkeologisen kysymyksenasettelun ja tutkimusasetelman varassa. Historiantutkimuksen näkökulmasta katsottuna Åbo Akademin tontin kaivauksista (1998) alkaen paljastunut monipuolinen kuva keskiaikaisesta puukaupungista on käytännössä esihistoriaa.

Tultaessa 1700-luvun lopulle edustaa noin kuukauden (nykyaikaan säilynyt) asiakirjakertymä sivumäärältään samantyyppistä otosta, joka tunnetaan kaupunkia käsittelevistä kaikista keskiaikaisista asiakirjoista (tekijän laskelma). Jo 1600-luvun kerrostumien osalta arkeologisen aineiston arviointi suhteessa kirjallisiin mainintoihin ja kuvauksiin tietyistä tonteista voi merkittäväällä tavalla täydentää yksinomaan arkeologian kannalta muotoiltuja hypoteeseja. Monessa mielessä Turun historiallinen aika alkaa arkeologian näkökulmasta vasta uuden ajan puolella, arkipäivän materiaalisesta kulttuurin osalta hyvinkin myöhään.

Keskiajan jälkeisten kerrostumien tutkimus käsittää siten menetelmällisesti ja aineistollisesti toisenlaisia mahdollisuuksia, joiden hyödyntäminen on toistaiseksi jäänyt verraten ohueksi. Toisaalta tähän on syynä vasta viime aikoina herännyt kiinnostus nuorempiin kerrostumiin, toisaalta kysymys on historiantutkimuksen ja arkeologian tutkimusprosessien yhdistämisen haasteista.

POIKKITIEEELLISEN AINEISTON JA METODOLOGIAN HAASTEITA

Historiallisten lähteiden käytön arkeologiassa tai arkeologisten aineistojen historian saralla

voi jakaa kahteen lähestymistapaan, jotka toimivat eri tyyppisten tutkimuksellisten ongelmien ja päämäärien yhteydessä.

Ensimmäisessä eri tieteenalojen metodologia valjastetaan saman materiaalisesti ja tekstuaalisesti rajatun kohteen tulkintaan, jolloin aineistojen muodon – tekstin ja artefaktien – eroavaisuudet hälvenevät. Tällöin on välttämätöntä, että kirjalliset lähteet ovat tulkittavissa riittävän materiaalisesti ja tilallisesti ja että arkeologinen aineisto käsittää merkintöjä esim. keskinäisistä löytöyhteyksistä. Toisessa lähestymistavassa aineellinen ja tekstin välittämä kuva ilmiöstä ymmärretään komplementaarisina, omina menetelmällisinä kenttinään, joiden vertailu alkaa, kun kummankin tieteenalan oma tutkimusprosessi on johtanut julkaistuihin lopputulokseen. Tässä lähestymistavassa historia ja arkeologia esiintyvät omina itsenäisinä paradigmatiloina, ja historiallinen arkeologia näiden perustalle rakennettuna poikkitieteenä, joka harvoin harvoin yhtäaikaaisesti tavoittaa molempien tieteiden primäärisiä aineistoja.

Artefaktin sisältämän symboliikan ja informaation asteen voi ymmärtää jatkumona ihmisen kosketusta vailla olevasta esineestä hieman työstytyyn työkaluun, nonfiguraatiivisesta symboliikasta kuviin, veistoksiin ja tekstiin. Toisaalta tekstien sisältö on monimuotoista ja sitä on mahdollista ”lukea materiaana”, toisin sanoen tulkita tai rekonstruoida tekstistä materiaalista kulttuuria samaan tapaan kuin arkeologista aineistoa voi yrittää tulkita uskonnon tai maailmankuvan näkökulmasta.

Kudos, joka kytkee yhteen aineellisen ja symbolisen, esine- ja ilmaisumaailman kirkon, on monimutkainen takaisinkytkentöjen verkko sekä ne synnyttäneen kulttuurin, mutta yhtä lailla niitä tutkivan tieteen kentässä. Voi kysyä, onko perusteltua erotella tietyn tutkimuskohteen jättämien fragmenttien analyysejä näiden muodon, symbolisuusasteen

tai sijaintikontekstin perusteella, oli se sitten arkisto, museo tai maanpinnan alta paljastuva aineellinen maailma.

Yksi innoittava lähtökohta historialliselle arkeologialle on mikrohistoria, jonka yhtenä alkuunpanijana pidetään **Carlo Ginzburgin** klassikkoa *Il formaggio e i vermi*, Juusto ja madot (Ginzburg 1976). Ginzburg tutki 1500-luvun lopulla Friulin maaseudulla elänyttä mylläri **Menocchiot**a, jonka omalaatuinen, inkvisition hampaisiin joutunut maailmankuva tallentui tarkkaan oikeudellisiin asiakirjoihin. Menocchion elämä ja ajatusmaailma piirtyvät esiin paikallisten, yksityiskohtaisten ja yksilöllisten elementtien välityksellä. Ginzburgin paljonkin kritisoitujen lähestymistapojen yksi nerokas oivallus on historian tutkimuksen eräänlainen prosessuaalinen konteksti: tutkittava ilmiö pyritään aluksi ymmärtämään aikansa aatemaailmasta ja ympäristöstä irrallisena tyhjiönä, jonka yhteydet makrotason historian rekonstruktioihin kytketään päälle vasta, kun tutkittavan aineiston hahmo on saatettu parhaimpaan mahdolliseen sisäiseen järjestykseen. Samankaltainen lähestymistapa, jossa arkeologinen ja historiallinen aineisto analysoidaan yhtenä kokonaisuutena ennen vertailua laajempaan, tieteidenväliseen kontekstiin, soveltuu historiallisen ajan arkeologian näkökulmaan.

HISTORIALLISTEN LÄHTEIDEN ARKEOLOGISIA LUKUTAPOJA

Arkeologisen aineiston asiakirjalähteisiin perustuva tulkinta edellyttää välttämättä perehtymistä alkuperäislähteisiin, mistä esitelmän otsikon humanistilausehdus *ad fontes*. Arkeologian erottamaton kytkentä tilaan ja materiaan luo lähteiden tulkinnalle tapauskohtaisia näkökulmia, jotka harvemmin nousevat esiin historian alan jotain tiettyä lähdeaineistoa käsittelevässä julkaisuissa. Sama aineisto pu-

hutteele historiallista arkeologiaa toisin kuin talous-, kulttuuri-, tai väestöhistoriaa.

Esimerkkinä asiakirja-aineistojen moniäänisyydestä ovat esimerkiksi kaksi merkittävää 1600-luvun Turku koskevaa lähdeaineistoa, raastuvanoikeuden pöytäkirjat (alkaen 1623) ja manttaaliluettelot eli henkikirjat (alkaen 1637). Molempia on käytetty laajalti oikeus- ja väestöhistoriassa (esim. Ranta 1975), mutta myös materiaalisesti ja tilallisesti painottuneessa tutkimuksessa (esim. Laitinen 2006, Ruuth 1909, Väisänen 2007). Arkeologian kannalta keskeinen tilallinen lähestymistapa on, **Ruuthin, Laitisen ja Väisäsen** tutkimusten ohella laajennettavissa nimenomaan kaupunkiarkeologian näkökulmasta tapahtuvaan analyysiin.

Tutkimalla **Gadolinin** tonttimittauksesta (1750–1756) ajassa taaksepäin ulottuvia ketjuja näiden kahden aineiston perusteella on valtaosassa kaupunkia mahdollista selvittää kaupungin sosiaalista topografiaa, tiettyjen tonttien omistajia ja asukkaita aina 1600-luvun alkupuolelle saakka. Verrattuna karttojen tontinomistajatietoihin, jotka usein antavat virheellisen kuvan asutuksesta, kun suuri osa tonteista oli vuokralla, muodostaa asiakirjalähteiden käyttö kattavan kuvan tietyn alueen asutuksesta ja monesti myös tietyn tontin asukkaiden ammasteista.

Toinen, Turussa vasta 1700-luvun lopupuolelta alkava arkeologian kannalta erityisen antoisa lähdeaineisto ovat palovakuutukset. Yksityiskohtaisten tekstimuotoisten vakuutuskuvausten palauttaminen pohjapiirroksiksi ja kolmiulotteiseksi kaupunkitilaksi on verraten työlästä, mutta niiden kivirakennuksia käsittävät tiedot voivat monesti kertoa paljon vakuutuksen päivämäärää vanhemmistakin rakennusosista.

Kiinteiden muinaisjäännösten ja tonttikokonaisuuksien ohella viimeaikaisten kaivausten riittävä dokumentointitarkkuus antanee mahdollisuuden peilata myös löytöaineistoja

erilaisiin liikehuoneistoista kertoviin tietoihin sekä perukirjojen antamaan kuvaan asukkaiden aineellisesta kulttuurista.

KUOPALTA LÄHTEIDEN ÄÄRELLE VAI PÄINVASTOIN

Mikä on tai tulisi olla arkeologin tai historian tutkijan rooli kaivauskohteissa, joiden menneisyys tavoitetaan kiinnostavilla tavoin myös arkistolähteistä? Enää tuskin ajatellaan, että historiallisista lähteistä saatava kuva voisi jollain tavalla laadullisesti korvata arkeologisen aineiston. Voisikin kysyä, pitäisikö oikeastaan etsiä ja tutkia – ainakin aika ajoin – juuri sellaisia kohteita, joissa sekä arkeologian että historian näkökulmat voisivat tulla yhtä aikaa edustavasti esiin.

Aiemmin on nostettu esiin historiallisen arkeologian rooli myös esihistoriallisen arkeologian menetelmien testauslaboratoriona. Tätäkin tarkoitusta varten historiallisten lähteiden välityksellä hyvin tunnetun kohteen arkeologinen tutkimus voi antaa merkittävää tietoa mm. formaatioprosesseista ja siitä missä määrin tekstien ennakoima maailma ei näy tai on vaikeasti tulkittavissa arkeologisesta näkökulmasta käsin. Historiallisten lähteiden arkeologisessa lukutavassa on mahdollisuus myös kaivauskohteiden kiinteiden rakenteiden varsin tarkkaan prospektointiin 1700-luvun loppupuolelta eteenpäin noin puolella Turun vanhan keskustan alueesta.

Lopulta museoinstituutioihin kertyvä arkeologinen aineisto, yhdisteltynä asiakirjalähteisiin, voidaan nähdä arkistojen kaltaise-
na tutkimuspotentiaalina, joka tieteellisesti kiinnostavimmilta osiltaan etenee vähitellen tiedeyhteisön pureskeltavaksi ja julkaistavaksi. Aika näyttää, onko tämänhetkinen dokumentointi riittävää, jotta kohde on rekonstruotavissa siihen aikanaan rahoituksen saavan tutkijan mieleen riittävällä tarkkuudella. Yli-

opistoinstituution ja tutkijaidentiteettien kohdalla kysymys kuuluu, miten ja minne sekä arkeologian että historian aineistoja ja menetelmiä hyödyntävä, yksi yhtenäinen tieteenhaara (joka ei ole kummankaan aputiede) voisi raivata paradigmaattisen ja institutionaalisen lokeronsa? ♦

Panu Savolainen

panu.savolainen@utu.fi

Kirjoittaja on arkkitehti ja opiskelee arkeologiaa Turun yliopistossa

LÄHTEET

Arkistolähteet

Kansallisarkisto

Läänintilit, tositekirjojen manttaaliluettelot

Turun kaupunginarkisto

Palovakuutusasiakirjat 1785–1827

Verkkolähteet

Laitinen, Riitta 2006. 1600-luvun kaupunkia rakentamassa. Katsaus Turun kaupungin materiaaliseen järjestykseen. Ennen & Nyt 2/2006. http://www.ennenjanyt.net/2006_2/referee/laitinen.html haettu 5.1.2012

Kirjallisuus

Gardberg, C. J. 1969. Turun keskiaikainen asemakaava. *Turun kaupungin historiallisen museon vuosijulkaisu 1968–69*. Turku 1969.

Ginzburg, Carlo 1976. *Juusto ja madot. 1500-luvun myllärin maailmankuva*. Yliopistopaino, Helsinki 2007.

Jokilehto, Jukka 1986. *A History of Architectural Conservation*. Phd. Thesis, University of York.

Pihlman, Aki 2010. Turun kaupunkiarkeologian kaksikymmentä viime vuotta. *SKAS* 1/2010: 17–25

Ranta, Raimo 1975. *Turun kaupungin historia 1600–1721*. Turku 1975.

Ruuth, Johan Wilhelm 1909. *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet* I. Bidrag till Åbo stads historia IX. Helsingfors 1909.

Seppänen, Liisa 2009. Town in Transition - Outlining the Construction Activities in Medieval Turku. *Maas-ta, kivistä ja hengestä. Markus Hiekkanen Festschrift*. Toim. Hanna-Maria Pellinen. 240–249.

Väisänen, Hanna-Leena. Kaupunkisuunnittelu ja kaupunkirakentaminen Turussa 1638–1661. Pro gradu – tutkielma. Turun yliopisto, kulttuurihistoria, Toukokuu 2007.

JOTAIN TÄYSIN UUTTA

40 VUOTTA KESKIAJAN ARKEOLOGIAA ÅRHUSISSA

Keskiajan arkeologian kehitys sekä uusien luonnontieteellisten menetelmien käyttöön-otto eivät ole vain tuoneet nyansseja ja monipuolisuutta menneisyyden ymmärtämiseen. Niiden myötä muinainen elämä on paljastunut täysin uudenlaisena. Keskiajan arkeologialla onkin vakiintunut asema skandinaavisissa yliopistoissa. Ensimmäinen oppituoli perustettiin Lundin yliopistoon vuonna 1962, seuraava Århusin yliopistoon vuonna 1971. Norjassakin keskiajan arkeologia on ollut yliopistollinen oppiaine parinkymmenen vuoden ajan. Kehitys on eri Pohjoismaissa ollut hyvin samansuuntainen, jopa Suomessa, vaikka meillä keskiajan arkeologia ei ole saavuttanut oppituolin asemaa.

Kun 26.–27. lokakuuta 2011 konferenssin muodossa juhlittiin tanskalaisen oppiaineen perustamisen 40-vuotispäivää, luotiin katsaus keskiajan arkeologian saavutuksiin ja muutoksiin edellisten vuosikymmenten aikana. Esitelmiä oli kaikkiaan 22.

KESKIAJAN ARKEOLOGIAN IDENTITEETTIONGELMAT

Århusissa rakennusarkeologia on ollut alusta lähtien osa oppiainetta. Oppituolin haltija **Else Roesdahl** kertoi myös, että vuonna 2005 oppiaineen nimeä laajennettiin ajallisesti muotoon "keski- ja renessanssiajan arkeologia". Keskiajan arkeologian laveus sekä

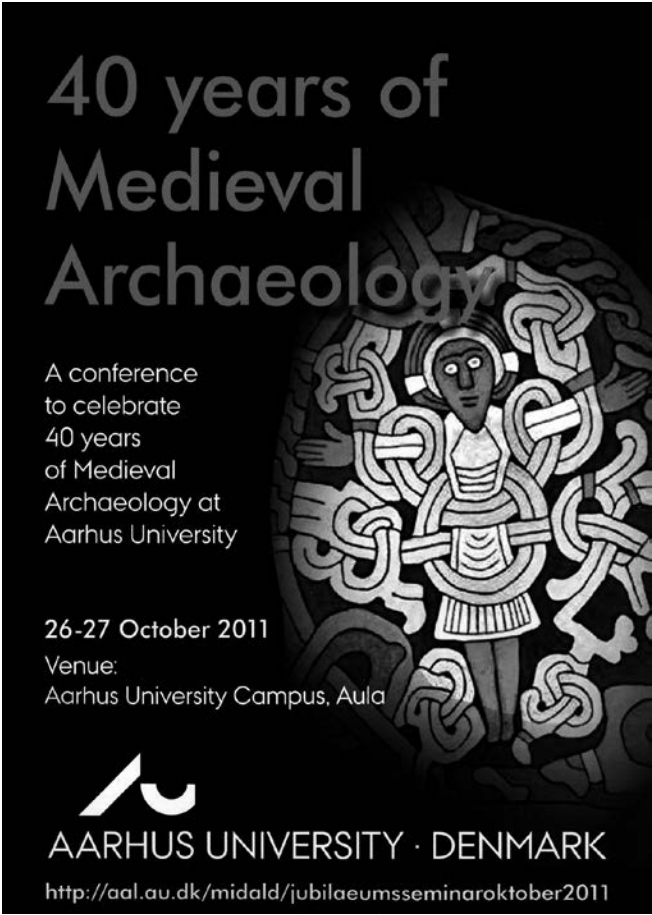
yliopistollisten yksiköiden tutkimuskohteiden ajoittuminen yhä lähemmäs nykyaikaa kuvastui kaikissa esitelmissä. Selkeimmin tämä näkyy Lundin oppituolin nimessä, joka vuonna 2005 vaihdettiin historiallisen ajan arkeologiaksi.

Lundin yliopiston professori **Jes Wienberg** tarkasteli trendiä, jossa keskiajan arkeologia on kasvanut historiallisen ajan arkeologiaksi. Hänen mukaansa keskiajan käsite antoi arkeologialle aikoinaan uudenlaisia mahdollisuuksia, mutta samalla rajasi niitä. Moderniuden arkeologinen tarkastelu on 2000-luvulla haastanut tätä tiukasti keskiaikaan pitäytynyttä tutkimusta. Wienbergin johtopäätös on silti, että sekä keskiaika että moderni ovat metaforia, jotka tyypistävät käsitystä historiallisesta kehityksestä ja edistävät periodien välisten rajojen säilyttämistä. Jos hänen pitää valita keskiajan ja moderniuden arkeologian välillä, Wienberg valitsee historiallisen ajan arkeologian. Se on määritelmältään avoin ja johdattelee metodologisesti valveutuneeseen esineiden, tekstien ja kuvien yhdistelemiseen. Lisäksi luopuminen keskiajan ja modernin käsitteistä auttaa irrottautumaan romanttisesta keskiaikakuvasta ja nationalismiin painolastista. Wiensberg liitti tämän yleisen muutoksen myös maaseutuarkeologian aiempaa suurempaan rooliin. Sen piirissä keskiaika ei ole niin oleellinen aineiston aikajaottelulle kuin kaupunkiarkeologiassa.

Lennart S. Madsen puolestaan poh-
ti keskiajan arkeologian ammatillistumista
Tanskassa. Alalla toimi innokkaita amatöö-
rejä 1800-luvulta lähtien. He olivat kou-
lutukseltaan usein opettajia. Vasta vuoden
1969 suojelulaki ja Århusin oppiaineen pe-
rustaminen loivat pohjan keskiajan arkeolo-
gian ammatillistumiseen. Koska lain säätä-
mien pelastuskaivausten suorittaminen on
paikallismuseoiden vastuulla, tällä hetkellä
Tanskassa on yli 40 arkeologista museoa,
joista pääosalla on yksi tai useampi kes-
kiajan arkeologi vakinaisessa työsuhteessa.
Museopoliittinen kehitys on kuitenkin pakot-
tanut museoiden määrän supistamiseen. Yhä
harvempi museo vastaa yhä suuremmista
alueista.

Ingvild Øyen esityksessä hahmoteltiin
vastaavaa kehityskaarta Norjan keskiajan ar-
keologiassa. Bergenissä 1950-luvulla käyn-
nistyneet kaupunkiarkeologiset tutkimukset
ja parisenkymmentä vuotta sitten alkanut yli-
opisto-opetus ammatillistivat alan. Norjassa
keskiajan arkeologia on jakautunut institutio-
naalisesti kahtia: yliopistomuseot keskittyvät
maaseutukohteisiin, esinekulttuuriin sekä ar-
kistokokoelmiin. Sen sijaan NIKU eli Norsk
institutt for kulturminneforskning vastaa kau-
punkialueiden ja monumentaalirakennusten
kenttätöistä.

Islannissa arkeologisen tutkimuksen kes-
kiössä on aina ollut viikinkiaika, mutta **Orri
Vésteinsson** totesi esitelmässään, että edellis-
vuosina 1600–1800-luvun kohteiden arkeolo-
ginen tarkastelu on herättänyt kiinnostusta.
Sen sijaan keskiajan tutkimus on jäänyt vä-
häiseksi, ja paljon tärkeitä kohteita on julkai-
sematta. Tilanne juontuu islantilaisen histori-
an piintyneestä käsityksestä, että 1200-luvun
myötä asutus sekä kulttuuri joutuivat pysäh-
tyneisyyden tilaan. Itsenäisestä Islannista
muotoutui Norjan kolonia. Tätä alennustilaa
kesti aina 1800-luvulle. Orri ei kyseenalais-
tanut 1200-luvun murrosta, mutta luonnosteli

40 years of
Medieval
Archaeology

A conference
to celebrate
40 years
of Medieval
Archaeology at
Aarhus University

26-27 October 2011
Venue:
Aarhus University Campus, Aula

AARHUS UNIVERSITY · DENMARK
<http://aal.au.dk/midald/jubilaeumsseminaroktober2011>

uusien tutkimusten pohjaksi monisyisempää
keskiajan kulttuurin analyysia.

KANSAINVÄLINEN VIKINKIAIKA

Neil Price teki yleiskatsauksen viikinkiarke-
ologian uusiin tuloksiin 2000-luvulla. Hän
nosti esiin kaksi kehityskulkua. Ensinnäkin
uudet löydöt tehdään enenevissä määrin la-
boratoriossa erilaisin luonnontieteellisin me-
netelmin, kuten isotooppi- ja biomolekyyli-
analyysin. Toinen päänavaus on diasporan
käsite, jolla kuvataan viikinkiväestöjen muut-
toa Skandinavian ulkopuolelle. Diaspora on
paljon laajempi ilmiö kuin migraatio ja viit-
taa erityisesti muuttoliikkeen kulttuurisiin
vaikutuksiin. Käsite on kohdistanut huomion

etenkin viikinkien ja alkuperäisväestöjen suhteisiin periferioissa. Viikingit vaikuttivat niin kasaarien ja muiden arokansojen elämään kuin saamelaiskulttuureihin ja Tang-ajan Kiinaan sekä arabimaailmaan. Diasporan käsitteen avulla näitä kulttuurisuhteita tarkasteltaessa oleellista on, miten ne vaikuttivat viikinkien käsitykseen itsestään. Kiinnostus viikinkiajan periferioihin sekä diasporan käsite voisivat avata myös suomalaisen viikinkiajan tutkimukseen uudenlaisia näköaloja.

Jette Arneborg jatkoi viikinkiteemaa esittelemällä Grönlannin skandinaaviseen asutukseen pureutuvaa tutkimushanketta. Sen tehtävänä on selvittää asutuksen häviämistä 1300–1400-luvuilla ja arvioida uudelleen tähän johtaneita syitä. Taustalla on **Jared Diamondin** (2006) ajatus, että skandinaavinen asutus oli huonosti sopeutunut Grönlannin ympäristöön ja sosiaaliselta rakenteeltaan jähkä. Luonnontieteellisten analyysien sekä arkeologisten kenttätöiden pohjalta Diamondin väite on osoitettu vääräksi. Skandinaavinen asutus siirtyi kotieläinpohjaisista elinkeinoista hylkeenmetsästykseen ja kalastukseen luonnonolojen heikentyessä. Asutuksen häviämistä ei ole kuitenkaan vielä tyhjentävästi selitetty. Eräs mahdollisuus voisivat olla muutokset mursun syösyhampailla käydyssä ylellisyystuotteiden kaupassa, joka oli grönlantilaisen eliitin hallussa. Kun hampaiden arvo Euroopassa laski, yläluokan asema romahti tuhoisin seurauksin. Toinen selitysmalli liittyy inuiittien Thulen kulttuurin laajentumiseen etelään ja sen myötä vähentyneisiin hyljesaaliisiin.

AINEELLISEN KULTTUURIN VERKOSTOT

Esinetutkimuksen vanha herra **Frans Verhaeghe** toisti puheenvuorossaan vuosikymmeniä esitetyn ajatuksen (esim. Roesdahl 1993), että esinetutkimuksen ja muun tutki-

muksen tulokset olisi tuotava yhteen. Vaikka jokainen esineryhmä kertoo oman tarinansa, se on vuorovaikutuksessa laajempaan esineiden kokonaisuuteen, rakennuksiin ja maisemaan. Tutkimusaineistojen ja osaamisen eriytyminen ovat kuitenkin estäneet näiden moniulotteisten suhteiden analyysit. Verhaeghe esitteli kotitalouden arkeologian (*household archaeology*) uudeksi innoituksen lähteeksi ja tavaksi yhdistää aineistoja. Hän jätti kuitenkin avoimeksi sen, miten eri esineryhmiä voidaan vertailla keskenään tai miten esinetutkimus yhdistetään rakennustutkimuksen kanssa ilman, että edellinen typistyy jälkimmäisen lisäaineistoksi.

Christof Krauskopf kertoi saksalaisten linnojen arkeologisten aineistojen laajan tilastolliseen tarkastelun tuloksista. Hän vertaili esinelöytöjä niin aikalaiskirjallisuuteen, inventaareihin kuin kuvälähteisiin. Aineiston kompleksisuuteen pohjaavat tulkitamallit selkeyttävät yhtäältä niitä tekijöitä, jotka vaikuttivat arkielämään, ja toisaalta arkeologisen tiedon rajoja. Linnojen löydöistä erottuu kaikille ominainen esinekokonaisuus, johon sisältyvät kengät, lukot, avaimet ja työkalut. Tämän peruspatteriston ohella jokaisella linnalla on niiden käyttöön ja omistajiin liittyvä erityinen löytöprofiili.

LUONNONTIETEELLISET UUTUudet

Arkeologiassa on tullut tavaksi todeta, kuinka mullistavia luonnontieteiden menetelmät ovat. **Alex Pluskowski** tarkasteli keskiajan Eurooppaa eläinarkeologin silmin. Kristinuskon omaksuminen loi mantereelle yhtenäisen maailmankuvan pohjan, jossa määritellään ihmisen hallitseva asema luontoon nähden. Etenkin tietyt yhteiskuntaryhmittä, kuten luostari- ja aatelisysteinit, omaksuivat johdonmukaisesti luonnonresurssien, etenkin eläinten, hyväksikäytön ideologiset

aakkoset. Eläinarkeologisen aineiston pohjalta on analysoitavissa eri sosiaaliryhmien ominaisia ekologisia jälkiä ja niiden kehitystä. Kristillisen maailman reunoilla sopeutuminen paikallisolosuhteisiin toi suurta vaihtelua aineistoihin. Esimerkiksi Pluskowski poimi hevoshautaukset Baltian maissa. Hautausten taustalla oli uskonnollisia syitä sekä pyrkimys osoittaa hallitsijan valtaa. Hän vertasi Baltian hevoshautauksia Englannin vastaaviin, jotka kuitenkin kertovat nahkuri- en taloudellisesta toiminnasta. Pluskowskiin mukaan eläinarkeologia tarvitsee tällaisten luontosuhteen muutosten havaitsemiseksi aikajänteeltään ja maantieteellisesti laajoja aineistoja.

Niels Lynnerup esitteli ihmisjäänteiden luonnontieteellisten tutkimusten tuloksia. Hänen mukaansa muinaisten ihmisluiden kokoelmat ovat kudosnäytekokoelmia, joilla voi olla suuri rooli nykyisten tautien ymmärtämisessä. Lynnerup pohti, miksi uudella ajalla lepraepidemiat kulkivat Euroopan läpi niin voimakkaina, mutta sitten loppuivat tyystin 1700-luvun alun jälkeen. Onko tautibakteeri muuttunut nykyaikaan tultaessa? Muinaisen ja modernin leprabakteerin vertailussa arkeologiset aineistot ovat olleet korvaamattomia.

KESKIAJAN ARKEOLOGI LÄHIMENNEESSÄ

Konferenssin viimeinen esitelmä käsitteli keskiajan arkeologi **Matthias Wemhoffin** matkaa lähimenneisyyteen. Vuonna 2010 Berliinin kaupungintalon lähellä suoritettiin

arkeologisia kaivauksia toisen maailmansodan pommitusten aikana tuhoutuneen talon kellarissa. Rakennusjätteen seasta löydettiin ryhmä moderneja veistoksia ja niiden palasia. Ne tunnistettiin vuonna 1937 pidetyn, natsien kokoaman rappiotaiteen näyttelyn teoksiksi. Mennyt aika tiivistyi valokuvaan, jossa **Adolf Hitler** katselee yhtä löydettyistä veistoksista. Työt ovat näytteillä vuonna 2009 uudelleen avatussa Neues Museumissa (Wemhoff 2010). Tällä kertaa tavallisesti yhteisöjen rakenteisiin ja historiallisiin prosesseihin keskittynyt arkeologia koskettikin yhtä historiallista tapahtumaa ja siihen kutoutuvia moderneja kertomuksia. Arkeologia ei vain lisännyt menneisyyskuvan vivahteiden määrää, vaan sai aikaan jotain täysin uutta. ♦

Dos. Visa Immonen
visa.immonen@helsinki.fi

Tutkijakollegium
Helsingin yliopisto

KIRJALLISUUS

Diamond, Jared M. 2006. *Collapse: How Societies Choose to Fail or Succeed*. Harmondsworth: Penguin.

Roesdahl, Else 1993. The Archaeology of Medieval Artefacts. Teoksessa Andersson, Hans & Wienberg, Jes (eds.), *The Study of Medieval Archaeology: European Symposium for Teachers of Medieval Archaeology, Lund 11–15 June 1990*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 317–322.

Wemhoff, Matthias 2010. *Der Berliner Skulpturenfund: "Entartete Kunst" im Bombenschutt*. Berlin: Schnell & Steiner.

KOKEMUKSIA KAIVAUSTENJOHTO- HARJOITTELUSTA

Helsingin yliopiston arkeologian syventäviin opintoihin kuuluu seitsemän opintopisteen laajuinen kaivauskurssi. Kurssi suoritetaan ottamalla osaa luennoille sekä osallistumalla kaivauksille seuraavana kesänä. Luentoja on yhden lukukauden ajan, ja tänä aikana harjoitellaan myös muiden opiskelijoiden ohjaamista. Käytännön harjoittelu tapahtuu joko oppiaineen opetuskaivauksilla tai jollain muilla kaivauksilla, joilla opiskelija osallistuu tutkimuksen esitöihin ja toimii kentällä vastuullisissa tehtävissä. Kaivaukselle osallistuttaessa esitöihin ja suunniteltuun käytetään noin viikko, itse kaivauksiin noin kaksi viikkoa ja jälkitöitä tehdään noin neljä viikkoa. Opintojakson tavoitteena on, että arkeologisten kaivausten eri vaiheet selviävät opiskelijalle ja että hän saa valmiudet itse johtaa ja toteuttaa kaivauksia. (Kaivaus- kurssin kurssikuvaus.)

Helsingin yliopiston arkeologian opintojen maisterivaiheeseen kuuluu kaivauskurssi, jonka tarkoituksena on opettaa kaivauksen johtamisessa tarvittavia tietoja ja taitoja opiskelijoille. Tämän kirjoituksen tarkoituksena on kertoa kahden historiallisen ajan tutkimuskaivauksille osallistuneen kaivausharjoittelijan kokemuksia ja mietteitä kurssista. Kirjoittajista **Sanna Lillman** suoritti harjoittelunsa Helsingin yliopiston ja Espoon kaupunginmuseon kaivauksilla Espoon Mankbyssä ja **Reija Penttinen** Vantaan

kaupunginmuseon kaivauksilla Vantaan Mårtensbyssä.

KAIVAUS -KURSSIN KENTTÄTYÖT ESPOON MANKBYSSA (SL)

Tein kurssin käytännön osuuden kesäkuussa Espoon Mankbyn kaivauksilla. Ne kestivät kolme viikkoa, ja kaivausjohtajina toimivat **Georg Haggrén** ja **Ulrika Rosendahl**. Mankbyn keskiaikaista kylätonttia on tutkittu kaivauksin vuodesta 2007 lähtien. Itse olin siellä töissä jo edellisellä kesänä, joten oli mukava päästä tuttuun paikkaan suorittamaan kaivausharjoittelua. Sain vastuulleni kohteelle avatun uuden 4 x 4,5 metrin suuruisen alueen, joka sivusi pohjois- ja itäreunoista aiempia kaivausalueita. Tarkoituksena oli saada lisätietoa aiempien alueiden rakenteista, joiden oletettiin jatkuvan uuden alueen puolelle.

Ensimmäinen tehtäväni oli kirjoittaa lyhyt, tutkimussuunnitelmanomainen teksti siitä, mitä alueella tullaan tekemään ja miten. Suunnitelman kirjoittaminen edellytti aiempien raporttien lukemista, mikä taas auttoi tutustumaan kohteeseen paremmin. Se oli hyvä asia, sillä uusi alue sivusi kolmea jo aiemmin avattua aluetta, joten niiden tutkimushistorian tunteminen oli tärkeää uuden alueen tutkimuksen kannalta. Aivan ensimmäisinä valmistelupäivinä en päässyt kentälle, mutta varsinaisen kaivauksen alkaessa

minua odotti kaivinkoneella avattu uusi alue. Alueelta paljastuneiden ilmiöiden tulkinta ei aina ollut kovin helppoa. Aluksi esiin tulivat paksut täyttöhiekkakerrokset, sen jälkeen romhdukeros ja kummallinen, profiiliin jatkuva kuoppa. Minua ei kuitenkaan onneksi jätetty yksin alueen kanssa, vaan tein yhteistyötä muiden kanssa, ja minua autettiin, kun sitä tarvitsin. Kaivausalueetta ei ehditty tutkia loppuun asti, mikä osaltaan vaikeuttaa kokonaiskuvan hahmottamista. Ympäröiviltä alueilta saadut tulokset kuitenkin helpottivat tulkintaa.

Kaivauksilla tehtäviini kuului muun muassa alueen dokumentointi. Pääsin ottamaan valokuvia, avustamaan mittauksissa ja piirtämään tasokarttoja. Pidin myös kirjaa alueen yksiköistä ja maanäytteistä. Monia dokumentointiin liittyviä asioita olin viimeksi kokeillut opetuskaivauksilla ensimmäisenä opiskeluvuotenani, joten niiden tekeminen oli todella mielenkiintoista ja opettavaista. Lisäksi pidin alueesta päiväkirjaa ja pohdin yhdessä muun henkilökunnan kanssa, mitä alueella missäkin vaiheessa kannatti tehdä. Kentällä opin uusia asioita dokumentoinnin lisäksi esimerkiksi yksikkökaivauksen metodiikasta.

Jälkityöt ovat kohdaltani vielä hieman kesken, mutta niihin kuuluu muun muassa löytöjen käsittelyä, valokuvien luettelointia ja raportin kirjoittamista. Koska aiemmin olin

Osa paksuista täyttömaakerroksista poistettiin kaivinkoneen avulla. Alhaalla vasemmalla näkyy rakenteen osa. Kuvassa vasemmalta Sanna Lillman, Ulrika Rosen-dahl ja Maija Holappa. Kuva. Georg Haggrén.

ollut kaivauksilla oikeastaan vain kaivajana, enkä näin ollen ollut tehnyt jälkitöitä, opetti erityisesti niiden tekeminen minulle paljon uutta. Itse kaivaus on todellakin vain pieni osa siitä työstä, jota koko tutkimus teettää, ja oli hienoa päästä seuraamaan koko prosessia.

Kokemuksessa oli mielestäni erityisen hyvää se, että asioita sai rauhassa pohtia ja kokeilla. Vaikka joku kokeneempi olisi varmasti esimerkiksi piirtänyt kartat paljon nopeammin kuin minä, sain silti piirtää itse ja minulle kertyi arvokasta kokemusta. Jos jokin asia tuntui hankalalta, sain aina apua ja kynnys sen pyytämiseen oli matala. Sain kuitenkin myös sopivasti pohtia itse, miten alueella kannattaisi edetä. Jos näkemykset työntekijöiden välillä erosivat, kaikki perustelivat kantansa, asiasta keskusteltiin ja pyrittiin yhdessä löytämään paras vaihtoehto. Juuri tällaisissa keskusteluissa sain myös paljon uusia oivalluksia.

Kaivauksella kaikilla työntekijöillä oli vahva oma vastuualueensa, jota he hoitivat: yksi vastasi löydöistä, toinen näytteistä, kolmas mittauksesta ja niin edelleen. Tämä teki niin kenttä- kuin jälkityöt hyvin sujuviksi. Näin harjoittelijan näkökulmasta se tarkoitti myös sitä, että ihan kaikkea, esimerkiksi karttojen puhtaaksi piirtämistä tai esinelöytöjen luettelointia, ei päässyt kokeilemaan. Kaikki kuitenkin kertoivat omien tehtäviensä etene-misestä avoimesti muille, joten aina tiesi, mitä muualla tapahtuu. Tämä käytäntö toimi hyvin ja antoi mallin siitä, miten asiat kannattaa järjestää kaivauksilla.

Vaikka kokemus oli hyvin positiivinen, ei kurssi mielestäni silti aivan täyttänyt tavoitettaan. Jos minun pitäisi itse lähteä johtamaan kaivauksia, olisin edelleen kurssin jälkeenkin aivan pulassa. Nyt hahmotan kuitenkin

paremmin kaivauksen eri vaiheet suunnittelusta ja budjetin laatimisesta kaivausraportin viimeistelyyn. Ihan kaikkea en päässyt kokeilemaan käytännössä, mutta kurssin luento-osuudella käytiin kattavasti läpi kaivauksia ja teimme myös erilaisia harjoituksia. Luennoilla keskityttiin erityisesti niihin asioihin, jotka tuntuivat olevan kurssilaisilla eniten hukassa, mikä oli tietysti hyvä asia. Kaiken kaikkiaan uskon, että minulla on nyt suuremmat valmiudet toimia kaivauksilla vastuullisemmissa tehtävissä.

Mielestäni on tärkeää, että arkeologian opiskelijoille opetetaan kenttätöitä. Kaivaukset ovat hyvin suuri osa arkeologien työkenttää, ja vaikkei itse kaivauksilla työskenteliskään, on tärkeää silti tuntea kenttätöitä myös käytännössä. Näin ymmärtää esimerkiksi aineiston keruuseen vaikuttavat muuttujat ja virhelähteet. Vuodesta riippuen kaivauksille kesätoihin pääseminen voi olla opiskelijalle vaikeaa, mutta työkokemusta pitäisi silti saa-

Alueelta paljastui romahduskerros ja profiiliin jatkuva kuoppa. Kuvassa vasemmalta Anna-Maria Salonen ja Sanna Lillman. Kuva Georg Haggrén.

da, sillä se vaikuttaa työnsaantiin jatkossa. Jos koko opiskeluaikana ainoa kosketus kaivauksiin olisi luentojen ja kahden viikon mittaisen opetuskaivauksen kautta, olisi maisterina mahdotonta toimia johtavissa tehtävissä kaivauksilla. En edelleenkään sano, että parin kuukauden harjoittelu tekee mestarin, mutta ei se kyllä pahaakaan tee. Käytännön harjoittelemisen kautta oppii usein runsaasti ja eri asioita, kuin vain kuuntelemalla luentoja. Mielestäni kenttätöiden käytännön opetusta ei pitäisi ainakaan vähentää.

KAIVAUSJOHTAJAHARJOITTELU VANTAAN MÅRTENSBYN KAIVAUKSILLA (RP)

Sain onnekkaasti jo varhain vuoden 2011 alussa tietää mahdollisuudesta suorittaa Helsingin Yliopiston arkeologian oppiaineen syventäviin opintoihin kuuluva kaivausharjoittelu Vantaalla Mårtensbyn kylätontin kaivauksilla. Kaivauksista vastuussa oli Vantaan kaupunginmuseo ja kaivaustenjohtajana toimi **Andreas Koivisto**. Omiin opintoihini liittyi samanaikaisesti niin ikään syventäviin opintoihin kuuluva inventointikurssi, jonka maasto-osuudesta suoritin osan keväällä inventoimalla edellä mainitun projektin johtajan, apulaistutkijoiden **Tuuli Heinosen** ja **Riikka Väisäsen** sekä opiskelutoverini **Aasa Karimon** kanssa Mårtensbyssä. Paikka oli siis jo ennen varsinaisia kaivauksia ennestään tuttu, ja projekti olikin ensimmäinen johon sain osallistua aivan ensi metreiltä alkaen.

Jo ennen inventointikenttätöitä olin tutustunut projektin toisen apulaistutkijan, Tuuli Heinosen, tekemään arkistoselvitykseen ja Mårtensbyn karttamateriaaleihin sekä ilmapäiviin, joita käytimme inventoinnin suunnittelun ja toteutuksen lähtökohtina. Kaivausten suunnittelu tapahtui pitkälti inventoinnin sekä paikalla tehdyn maatutkauksen tulosten pohjalta.

Kaivausten tutkimuksellisenä päämääränä oli kylätontin asutushistorian selvittäminen, ja varsinkin mahdollisuudet päästä käsiiksi arkistotietoja edeltävään keskiaikaan. Tutkimuskysymyksistä keskusteltiin paljon kaivausten suunnitteluvaiheessa, ja kevään inventoinnin ja kaivausten esitöiden välisenä aikana niitä olikin mahdollisuus miettiä ajan kanssa. Kevyempänä tutkimuksen sivujuonteena oli päästä historiallisista lähteistä tunnetun, kylässä 1500-luvun alkupuolella asuneen kauppias-maanviljelijä **Göran Bonden** jäljille, ja sitä kautta tutkia varakkaan maanviljelijän mahdollista materiaalista jäämistöä arkeologian keinoin.

Kaivaukset Mårtensbyssä alkoivat heinäkuun puolivälissä, ja kestivät noin yhdeksän viikkoa. Kaivausharjoittelun kesto oli virallisesti kaksi viikkoa. Tämä ei kuitenkaan pitänyt kohdallani paikkaansa käytännössä, sillä olin joka tapauksessa kaivajana töissä samaisilla kaivauksilla. Harjoitteluni vielä ennakoi-maton haasteellisuus muutti kahden viikon harjoittelun käytännössä koko kaivausten ajan kestäväksi.

Aloitimme kaivaukset koekuoppittamalla tonttimaata. Vastasin ensin koekuoppien dokumentoinnista, kunnes avasimme erään koekuopan ja maan pinnalle näkyvän kiveyksen perusteella kaivausalueen tontin itärinteen laitamille. Siitä tuli oma kaivausalueeni, alue numero 4. Oletuksena oli, että kiveys oli mahdollisesti uunin pohja. Maan pinnalle näkyi myös muutama suuri maakivi, jotka olisivat voineet olla talon rakenteisiin liittyviä. Muutaman kivikerroksen poistamisen jälkeen oli kuitenkin selvää että kyseinen kiviröykkiö liittyi todennäköisesti raivaukseen tai paremmin jonkin aiemman rakenteen purkamiseen, eikä kyseessä ollut uuninjäännös. Alueen reunamilta oli kuitenkin tähän mennessä saatu esiin toinen kiveys, joten laajensimme kaivausaluetta saadaksemme kyseisen ilmiön paremmin esille.

Reija Penttinen esittelee aluettaan muulle kaivaushenkilökunnalle. Kuva A. Koivisto.

Tässä vaiheessa oli selvää että olimme selkeän rakenteen jäljillä. Kiveys vaikutti uuninpohjalta, ja myöhemmässä vaiheessa kaivauksia vastaan tuli ensin pohjoisempi, erittäin järeä hiekalla eristetty seinälinja. Lopulta, muutaman laajennuksen jälkeen löytyi myös vastakkainen eteläseinä, joka oli huomattavasti huonommin säilynyt. Rakenteen funktio on edelleen hämärän peitossa, mutta mahdollisesti kyseessä voisi olla jonkinlainen kellari, jonka päälle on sittemmin rakennettu asuinrakennus uuneineen.

Alueen kaivamisstrategiaan liittyvät kysymykset olivat aika ajoin kohtuullisen haasteellisia, sääolosuhteista puhumattakaan; Mårtensbyn kaivausten viimeinen kuukausi oli rankasateen ja ukonilmojen maustamaa, ja niin ollen eri yksiköiden kanssa operoiminen tuntui välillä epätoivoiselta tehtävältä. Onneksi kuitenkin itselläni oli jo jonkin verran kokemusta historiallisen ajan kaivauksista ja niiden luonteesta. Lisäksi saatavilla oli aina avuliasta ja osaavaa, sekä eritoten kärsivällistä henkilökuntaa, joka pystyi autamaan kiperissä tilanteissa. Olin kuitenkin itsekkin hieman yllättynyt siitä, kuinka paljon olin itse oppinut suhteellisen lyhyen kaivausurani aikana, ja kuinka kivuttomasti ja sujuvasti kaivausharjoitteluni lopulta sujui. Sain

myös aika lailla vapaat kädet toteuttaa omia näkemyksiäni (tietysti jatkuvasti koko ryhmän kanssa keskustellen), ja se osaltaan tuntui luottamuslauseelta kaivausjohdon taholta. Vastuu jännitti ensi alkuun aika tavalla, mutta siitä yli päästyäni tunsin olevani kykenevä tekemään päätöksiä itsenäisesti. Opin myös erottamaan ne vielä monilukuiset tilanteet, joissa tuntui välttämättömältä konsultoida kokeneempaa kollegaa.

Oppimiskokemukseni kaivausjohtajaharjoittelu oli varsin ainutlaatuinen ja varmasti korvaamaton. Jo oman itsetuntemukseni puolesta oli kiinnostavaa tutkiskella omia vahvuuksia ja heikkouksia, ja kiinnittää erityishuomiota kehittämistä vaativiin taitoihin niin käytännön osalta kuin niin sanotusti henkiseläkin tasolla. Kärsivällisyys ja sitä kautta orientoituminen pitkäjänteisyyttä vaativiin tehtäviin olivat varmasti välillä koetuksella niin harjoittelijalla kuin hänen ohjaajillaan-kin.

Harjoitteluun liittyvät jälkityöt ovat vielä tätä kirjoittaessani omalta osaltani kesken, sillä kuukausi ei ollut tilanteessani riittävä aika aineiston runsauden vuoksi. Halusin myös itse tehdä mahdollisimman paljon kaikkea mahdollista jälkitöissä vastaan tulevaa, ja onneksi se omalla kohdallani toteutuikin. Jälkitöiden aikana olenkin jo tullut huomaneeksi suuren määrän asioita, jotka olisin voinut tehdä toisella tavalla tai paremmin. Siinä mielessä koen jälkitöiden olevan oppimiskokemuksena erityisen tärkeässä asemassa. Nyt kun tulkitsen ja "siivoan" omia jälkiäni, huomaan kertyneen aineiston ominaisuudet ja sen käsittelemisen vaatimukset aivan eri mittakaavassa kuin kentällä. Erityisen hyvin tämä käy ilmi karttojen piirtämisvaiheessa. Jälkikäteen on helppo huomata, miten kartat kannattaa piirtää seuraavalla kerralla kentällä niiden digitoimisen helpottamiseksi, tai miten löytöjä kannattaa käsitellä kentällä niiden jälkikäsitteilyn nopeuttamiseksi.

Myös itse tutkimustyön prosessit ovat tulleet tutuiksi, aina aineiston alkuperän selvittelyyn ja ajoitukseen liittyvien kysymysten ratkomisesta tutkijan vastuukysymyksiin saakka. Tästä esimerkkeinä ovat vaikkapa se, miten lopullinen tutkimusmateriaali valikoidaan ja miten se taas vaikuttaa tutkimukseen ja sitä kautta tehtäviin tulkintoihin. Välillä on harteilleni tuntunut laskeutuvan vastuuahdistus siinä mielessä, että koska todennäköisesti tällä hetkellä tiedän vastuullani olleen alueen rakenteista eniten, vastuu tiedon "paikkansapitävyydestä" tuntuu valtavalt. Tämä on varmasti sellainen asia johon kokemuksen karttuessa tottuu, ja vastuun kanssa pystyy lopulta operoimaan yhä varmemmin ja huolellisemmin. Näin alkuvaiheessa vastuun paino saattoi kuitenkin tuntua välillä aika vahvana.

Mielestäni kaivausjohtajaharjoittelu on erittäin hyödyllinen oppimiskokemus. Toki kurssin suorittaja on myös itse hyvin pitkälti vastuussa siitä, millainen omasta harjoittelusta tulee. Jos asenne on kohdallaan eikä kurssia suoriteta vain välttämättömänä pakkopulhana, on sen puitteissa mahdollisuus nostaa omaa tietämystään aivan eri tasolle, kuin mitä se olisi opintojen tässä vaiheessa ilman kurssin suorittamista. Ylipäättään kaikenlainen kartutettu kenttäkokemus arkeologian opintojen aikana ja puitteissa on mielestäni täysin välttämätöntä. Ilman ymmärtämystä kenttätöiden menetelmistä ja aineiston kerääntymisen mekanismeista ei voi lukea esimerkiksi kaivausraportteja niiden vaatimalla kriittisellä otteella. ♦

Sanna Lillman
sanna.lillman@helsinki.fi

Reija Penttinen
reija.hankosaari@helsinki.fi

ABOA VETUKSEN JA RETTIGIN TONTIN RAKENNUSHISTORIAALLISET TUTKIMUKSET

Julkaisin tämän lehden numerossa 1/2011 (s. 19–46) artikkelin Rettigin tontin ja Aboa Vetuksen raunioalueen Turun paloa edeltävästä rakennushistoriasta. **Kari Uotila, Minna Sartes, Tapio Hiltunen ja Pekka Mäki-Tasku** ovat tarttuneet esittämään haivaintoon, ettei alueen rakennushistoriaa ollut aiemmin selvitetty arkistolähteistä (SKAS 2/2011). Kirjoittajat kertovat, että *"havainto on ristiriidassa sen tutkimuksen kanssa, jota 1990-luvun alun Rettigin palatsin ja sittemmin Aboa Vetus -museon alueella tehtiin"*.

On totta, että sitaatti antaa artikkelini kontekstista irroitettuna vääränlaisen kuvan 1990-luvun tutkimuksista. Sen perusteella artikkelin koko tekstiin perehtymätön lukija voi ajatella, ettei minkään ajan kirjallisia lähteitä olisi aikaisemmassa tutkimuksessa käytetty alueen rakennushistoriaa selvittäessä. Museon perustamisen aikaan näet tutkittiin laajastikin vuoden 1827 jälkeistä rakennushistoriaa (Nurmi 1994, Hilska 1994). Pahoittelen tätä vahingossa syntynyttä ja epäonnistunutta ilmaisuani.

Turun paloa edeltävältä ajalta – jota artikkelini käsittelee – tämä havainto ei ole omani, vaan se lukee museon toimeksiannosta 1990-luvun alussa tehdyn historiikin johdannossa, kuten myös artikkelissani (s. 25) tuon esiin. Isovihan ja Turun palon välistä aikaa, lähinnä tontinomistajien ja alueen asukkaiden henkilöhistoriaa tutkinut **Leena Järvelä** toteaa: *"Valitettavasti tonttien rakennushistoriaa*

ei ehditty selvittämään ajan puutteen vuoksi. Palatsin alueen tonttien rakennuskannasta saisi luultavasti tietoja 1700-luvun loppupuolen asiakirjoista esim. kaupunginarkiston mittaus-, palovakuutusasiakirjat sekä perun-, katselmus-, ja kauppakirjat." (Järvelä 1994, 1).

Kävin työtä aloittaessani läpi kaikki museon arkistossa olevat, pääosin 1990-luvun puolivälissä laaditut lukuisat käsikirjoitukset ja tiedostot. Niiden joukosta ei löytynyt vuotaa 1827 edeltävää rakennushistoriaa koskevia tutkimuksia, lukuun ottamatta Järvelän historiikin lyhyitä viittauksia **Dahlströmin** viitekortistoon. Työni lähtökohta oli juuri Järvelän tulevalle tutkimukselle jättämässä tehtävässä, ja halusin myös tuoda tämän esiin, juuri kytkeäkseni artikkelini museon alueen tutkimushistoriaan. Lisäksi kävin läpi 1600-luvun henkikirjoja ja raastuvanoikeuden pöytäkirjoja. Aikataulu oli estänyt myös näihin lähteisiin perehtymisen 1990-luvulla, mutta Dahlströmin kortistosta ja painetuista lähdejulkaisuista saatiin 1600-luvun asukkaista varsin kattava yleiskuva (Vahe 1994, 2).

Turun paloa vanhempien lähteiden tutkimus rakennushistoriallisessa kontekstissa osoittautui erittäin työlääksi, eikä ole ihme, ettei museon perustamisen aikataulu sallinut sitä. Esimerkkinä mainittakoon, että palovakuutuksiin aikanaan kuuluneiden karttojen puuttuminen edellytti rakennuskannan

rekonstruoimista yksinomaan vakuutusten tekstin ja muiden lähteiden ristiinluennan menetelmillä.

Kuvataiteilija Tapio Hiltusen tekemä kuvasarja Aboa Vetuksen ja sen ympäristön kehityksestä (museon perusnäyttely 1995–2005) on vaikuttava ja havainnollinen. Nimenomaan näistä kuvista lapsena ymmärsin, miten voimakkaita muutoksia Turun kaupunkiympäristö on kokenut. Museoleisölle esiteltävä kuvallinen kertomus on kuitenkin rajallisesti arvioitavissa myöhemmän rakennushistoriallisen tutkimuksen lähtökohdista, ellei sen taustalla olevia lähdeaineistoja ja tutkimusprosessia ole julkaistu tai vähintään kirjattu ylös ja arkistoitu. Historiallisten karttojen kopiot tai digitoinnit eivät vielä riitä kertomaan, millä tavoin karttaa tulkitaan lähteenä ja millä tavoin kartan tietoja kontekstualisoidaan asiakirjoihin.

Kuvia tarkastellessani havaitsin, että 1600- ja 1700-lukujen tilanteita esittävissä piirroksissa ja käsittelemissäni lähdeaineistoissa on rakennusten käyttötarkoituksiin ja muotoihin liittyviä ristiriitoja. Siksi ajattelin, että löytämäni tieto kuvien taustalla olevasta tiedosta lienee todenmukainen: *"Vaikka kyseessä on niin sanottu taiteilijan näkemys alueen muodostumisesta, kuvasarja antaa viitteen alueella olleiden talojen koosta ja sijainnista."* (Äikäs 2001, 168). Järvelän osoittamia lähteitä tutkiessani havaitsin, että 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun lähdeaineistojen perusteella oli mahdollista luoda erittäin yksityiskohtainen kuva lähes 200 vuotta sitten hävinneistä rakennuksista, aina niiden tarkkaa kokoa, huonejakoa, pintamateriaaleja ja kaakeliuuneja myöten.

Kaiken kaikkiaan on tutkimukseni aihe – alueen Turun paloa edeltävä rakennushistoria – vain pieni sivujuonne siinä laajassa kokonaisuudessa, jonka 1990-luvun historian tutkimus ja sen jälkeinen työ (mm. Maines 2011) on tuonut esiin Rettigin tontin men-

neistä vuosisadoista, etenkin alueen asukkaista. Olen Kari Uotilan ja muiden allekirjoittaneiden kanssa yhtä mieltä siitä, että museon arkistossa olevien käsikirjoitusten arviointi, jatkotutkimus ja saattaminen julkaisuiksi olisi erittäin tarpeellista ja toivottavaa – niin historian tutkimuksen kuin arkeologiankin osalta. ♦

Panu Savolainen

panu.savolainen@utu.fi

Kirjoittaja on arkkitehti ja opiskelee arkeologiaa Turun yliopistossa

LÄHTEET

Painamattomat lähteet

Aboa Vetus & Ars Nova -museon arkisto:

Hilska, Sari, 1994. Rettigin muurin suojissa. Matti Koivurinnan säätiö.

Järvelä, Leena, 1994. Palatsin alueen vaiheita isovihan ajoilta (1712–21) Turun paloon v. 1827. Luostarikorttelin jokirannan, Åkantenin asukkaita 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa. Matti Koivurinnan säätiö.

Maines, Elina, 2011. Rihmasto-näyttelyn taustatutkimuksen kooste. Matti Koivurinnan säätiö.

Nurmi, Irmeli, 1994. 101 vuotta Rettigin rinteen vaiheita 1827–1928. Turun palosta – Rettigin palatsin rakentamiseen. Matti Koivurinnan säätiö.

Vahe, Juha, 1994. Selostus Aboa Vetus -museon historian tutkimuksesta keskiajalta vuoteen 1827. Matti Koivurinnan säätiö.

Kirjallisuus

Hilska, Sari, 1994. Palatsi muurin suojissa. s. 10–13. Teoksessa *Aboa Vetus & Ars Nova Magazine* No 1.

Äikäs, Topi Antti, 2001. *Imagosta maisemaan. Esi-merkkeinä Turun ja Oulun kaupunki-imagojen rakentaminen*. Nordia Geographical Publication 30:2. Oulu University Press.

DATERINGSPROBLEM I ÅBO DOMKYRKA

Lindroos, Alf, Åsa Ringbom, Riikka Kaisti, Jan Heinemeier, Gregory Hodgkins & Fiona Brock 2011: *The Oldest Parts of Turku Cathedral. C-14 Chronology of Fire Damaged Mortars. Archaeology and History of Churches in Baltic Region*. Visby. Eds. Joakim Hansson and Heikki Ranta. County Administrative Board of Gotland and Gotland University. pp 108 – 121.

Åbo domkyrkas medeltida byggnadshistoria brukar indelas i tjugo perioder, av vilka 18 skulle vara medeltida. Denna periodisering är dock hypotetisk, eftersom kyrkobyggnaden inte har varit föremål för någon egentlig byggnadsarkeologisk dokumentation. Inför 700-årsjubileet 1929 genomförde **Juhani Rinne** visserligen en byggnadshistorisk undersökning av kyrkan, men arbetet gick då huvudsakligen ut på att studera byggnadens medeltida gestaltning, inte så mycket på att reda ut det historiska byggnadsförloppet. På basen av forskningsmaterialet från 1920-talet skrev Rinne senare ett utförligt verk om kyrkans medeltida byggnadshistoria, en bok som sedan dess har varit huvudkällan för vår kunskap om Åbo domkyrka.¹

Den byggnadsarkeologiska forskningen låg ännu i sina lindor på Rinnes tid och därför är hans dateringar av de olika byggnadsstapperna baserade på legender och krönikor samt på några av de fåtaliga medeltida arkunder i vilka domkyrkan är omnämnd. Rinnes kunniga medarbetare **Iikka Kronqvist**

presenterade redan på 1930-talet en något avvikande tolkning av dateringarna och under senare hälften av 1900-talet framfördes olika synpunkter på dessa frågor. Diskussionen sammanfattades år 2000 av **Carl Jacob Gardberg** i jubileumsskriften *Nationalhelgedomen*, i vilken han lanserade en kronologi som huvudsakligen byggde på Kronqvist.² Denna kronologi är ju inte, och kan ju inte vara slutgiltig. Diskussionen fortsätter.³

Först från och med 1600-talet kan de olika byggnadsprojekt som genomförts i domkyrkan dateras med en viss säkerhet. Med hjälp av räkenskaper, urkunder, ritningar och andra historiska källor kan man nu följa byggnadsverksamheten och närmare tidfästa de olika företeelserna. I fråga om äldre tider är detta mycket osäkert och därför vore det vara bra att få hjälp av naturvetare. De har ju till sitt förfogande olika metoder med vilka fysiska skeenden i det förgångna kan dateras. Ett utmärkt exempel är dendrokronologin, med vars hjälp man i bästa fall på årstiden när kan bestämma när det träd som ett virke härstammar ifrån har fällt. I fråga om bränd lera kan man bruka termoluminiscens. Det viktigaste naturvetenskapliga hjälpmedlet för arkeologin är dock radiokoldateringen eller ¹⁴C-metoden. Denna kommer främst till användning inom förhistorien, men har också varit till nytta i historiska sammanhang. Ända sedan 1960-talet har man experimenterat med ¹⁴C-datering av medeltida kalkbruk, men många

forskare har tagit avstånd från metoden därför att forskningsresultaten är mångtydiga och de presenterade årtalen ofta alltför gamla. Åsa Ringbom från har emellertid tagit metoden i bruk och har tillsammans med en forskargrupp publicerat nya dateringar av medeltida murar. Resultaten har dock blivit föremål för hård kritik.⁴

En av medlemmarna i den nämnda forskargruppen, **Alf Lindroos**, har nyligen publicerat en rapport över ¹⁴C- dateringar av murbruk som sedan 2007 har utförts i Åbo domkyrka. Enligt honom var bruket i de gamla murarna för det mesta eldskadat, vilket vållade bekymmer, men man fick dock tag på murar som inte var eldskadade och arbetade i övrigt med bruk från sådana delar av byggnaden som från tidigare var daterade med hjälp av historiska källor.

Enligt Lindroos tog man prov för ¹⁴C- datering på fem ställen i domkyrka och kom fram till följande resultat:

1. Tre prov från sakristia 1, av vilka två var misslyckade, men det tredje provet kunde kalibreras till perioden 1280-1380, med tyngdpunkt på början av perioden. Här skulle det alltså vara fråga om den sakristia i vilken **Magnus** från Rusko valdes till biskop år 1291
2. Ett prov från sakristia 2 gav resultatet 1325-1420, med en tyngdpunkt i början av perioden, det andra alternativet var sekelskiftet 1400. Man vet emellertid att domkyrkan invigdes år 1300, varför en datering efter 1325 inte kan stämma. Förklaringen måste därför vara att sakristian har brunnit då novgoroderna härjade i Åbo 1318. Återuppbyggnaden måste ha inletts kring år 1329, då domkyrkans byggnadskassa som donation fick ta emot ett kalkberg i Kimito.
3. Två prov från det äldre, tresidigt avslutade koret gav exakt samma resultat som i det

föregående fallet, alltså 1325-1425, med tyngdpunkter i början och i slutet av perioden. Här kunde proven tas från en mur som länge har befunnit sig under det nuvarande golvet och som därför inte borde vara skadad av eld. Proven visar att koret hör hemma i samma byggnadsperiod som sakristia 2.

4. I Helga Lekamens kapell togs tre prov, men två av dessa härstammade tydligen från någon ombyggnad och det tredje gav kalibreringen 1312-1418, vilket måste bero på en kontamination. Kapellets byggnadstid är nämligen känd. Det byggdes på 1420-talet som gravkor för biskop **Magnus Tavast** och hans släkt.
5. På grund av svårigheterna med Helga Lekamens kapell tog man ytterligare några prov i Allhelgonakapellet, som ju med stor säkerhet kan dateras med hjälp av historiska källor. Kapellet uppfördes mellan 1466 och 1477 och byggdes 1649 om till huvudkor i kyrkan. Även här stötte man på problem. Flere försök gav fel resultat, men efter mycket trixande kom man dock fram till den mera lämpliga kalibreringen 1445-1485.

Den publicerade rapporten saknar dock helt källvärde i fråga om dateringar. Själva utgångspunkten är felaktig. Om man vill kontrollera hållbarheten i en traditionell kronologi med hjälp av en naturvetenskaplig process, får man ju inte utgå från de historiskt motiverade dateringarna utan uppgiften måste ju vara att presteras oberoende forskningsresultat som sedan kan jämföras med tidigare åsikter. Av den publicerade artikeln får man emellertid intryck av ett beställningsarbete. Naturvetarnas uppgift var att få fram bevis på att den traditionella byggnadshistoriska kronologin är den riktiga.

I rapporten publiceras inga uppmätningar av de murar från vilka brukproven härstam-

mar. Utan denna information är forskningsresultaten värdelösa. Innan man tar några murbruksprov måste ju kyrkan genomgå en byggnadsarkeologisk dokumentation, som visar var gränserna går mellan de ursprungliga murverken, samt omfattningen av senare ombyggnader och lappningar. Med rent tekniska metoder kan man ta reda på varifrån murbruket kommer. Brukets sammansättning skiftar nämligen i varje byggnadsskede.

Den publicerade artikeln är krönt av sex författarnamn, vilket är främmande i humanistiska sammanhang, men det måste ju betyda att alla de personer som räknas upp är ansvariga för tolkningarna. Av de stora missarna i rapporten får man emellertid intrycket att ingen sakkunnig byggnadshistoriker har läst texten. Annars skulle förväxlingen mellan begreppen sakristia 1 och "gamla sakristian" inte ha kunnat uppstå. Enligt rapporten undgick sakristia 1 att förstöras vid stadsbranden 1827 och därför är murbruket där inte eldskadat. Denna sakristia revs emellertid för mer än 500 år sedan och det lilla som finns kvar av murarna återupptäcktes år 1923. Den "gamla sakristia" som Gardberg nämner och som klarade den stora stadsbranden var ju i själva verket en del av en tillbyggnad från slutet av medeltiden.⁵

Biskop Magnus valdes nog till biskop i domkyrkans sakristia, men knappast i den första stensakristian utan i dess föregångare av trä, eller rentav i en träsakristia i Korois, som inte har lämnat några spår efter sig. En verklig blunder i rapporten är sammanförandet av det kalkberg som 1329 tillföll domkyrkans *fabrica* med dateringarna av sakristia 2 och det äldre koret. Kalksten från detta berg kan mycket väl ha kommit till användning i domkyrkobygget, men ingen källa kan ge information om var, när eller hur. Direkt löjligt är att sätta novgorodernas härjningar 1318 i samband med dateringen av dessa murar. Biskopskrönikan säger visserligen att fien-

den då brände domkyrkan, men denna notis har inte stort källvärde. Det är fråga om en berättelse som skrevs ned på 1570-talet och uppgiften om domkyrkobranden bygger inte på någon känd urkund. Kyrkan led nog skada 1318, men det är en öppen fråga om det berodde på en eldsvåda eller något annat.⁶

Helga Lekamens kapell byggdes sannolikt på 1420-talet, men även här är det fråga om en teori, som kan diskuteras.⁷ Att radiokol-dateringen gav ett mycket äldre resultat, kan bero på att metoden i allmänhet ger alltför gamla dateringar. Dessutom får vi ju inte veta varifrån det godkända provet är taget. Kapellet är nämligen inte någon enhetlig byggnad. Den östra muren och det lilla som finns kvar av den södra härstammar från gråstensdomkyrkan, medan de båda övriga murarna kan vara av olika ålder.

Den publicerade rapporten visar att det i dagens läge är onödigt att försöka datera Åbo domkyrka med ¹⁴C- metoden, då man ändå inte kan komma fram till några exakta årtal. Man vet ju annars också att den s.k. kärnkyrkan, som troligtvis har föregåtts av en eller två träkyrkor, torde ha uppförts under fem eller sex etapper före 1420. Det som nu borde göras är att dokumentera den medeltida kyrkan i sin helhet och upprätta en relativ kronologi för byggnadshistorien, baserad på uppmätningar av alla tillgängliga murar. Den vägen kommer man säkert fram till nya synpunkter på dateringarna. Sedan kan diskussionen om en mera absolut kronologi fortsätta och då kan ¹⁴C och andra naturvetenskapliga metoder vara till hjälp. ♦

Knut Drake
knut.drake@abo.fi

Arkeologia
20014 Turun yliopisto

EFTERTEXTNOTER

- ¹ Rinne 1941.
² Gardberg & al 2000.
³ T. ex. Hiekkanen 2007, 193–201; Drake 2009, 148–149.
⁴ Hiekkanen 2009.
⁵ Gardberg & al 2000, 219.
⁶ REA 77.
⁷ Drake 2003, 142.

LITTERATUR

Drake, Knut 2003: Åbo domkyrka och byggnadsarkeologin. Liisa Seppänen (Ed.), *Kaupunkia pintaa syvemältä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan. Archaologia Medii Aevi Finlandiae IX*.

Drake, Knut 2009: Åbo gråstensdomkyrka. Hanna-Maria Pellinen (Ed.), *Maasta kivistä ja hengestä. Earth, Stone and Spirit. Markus Hiekkanen Festschrift*. Saarijärvi.

Gardberg, C.J., Simo Heininen & P.-O. Welin 2000: *Nationalhelgedomen. Åbo domkyrka 1300–2000*. Helsingfors.

Hiekkanen, Markus 2007: *Suomen keskiajan kivikirkot*. Helsinki.

Hiekkanen, Markus 2009: Kalkkilaastiajoitus – ei rauhoittavia tietoja vaan päinvastoin. *SKAS*

1/2009.

Kronqvist, Iikka 1948: Die mittelalterliche Kirchenarchitektur in Finnland. *Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja XLVIII*:1.

REA: *Registrum Ecclesiae Aboensis*. Helsingfors 1890.

Rinne, Juhani 1941: *Turun tuomiokirkko keskiaikana I. Tuomiokirkon rakennushistoria*. Turku.

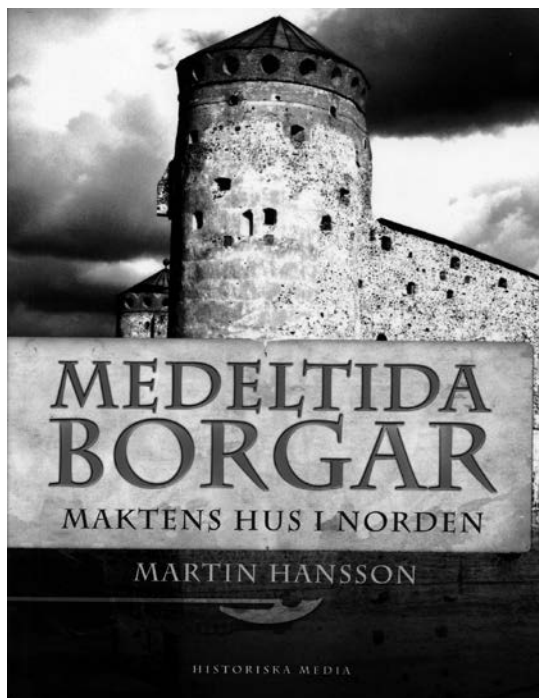
TUORE KATSAUS POHJOLAN KESKIAIKAISISTA LINNOISTA

Martin Hansson: *Medeltida borgar. Maktens hus i Norden*. Historiska Media. Lund 2011. 223 s.

Ruotsissa 2000-luvulla väitteleiden keskiajantutkijoiden joukossa **Martin Hansson** lienee saanut selvimmän linnatutkijan leiman. Hänen väitöskirjansa vuodelta 2001 käsitteli Smoolannin keskiaikaisia linnoja. Vuonna 2006 ilmestyneessä teoksessa *Aristocratic landscapes* Hansson laajensi tarkastelunsa Englantiin. Tältä pohjalta ei ole ihme, että historiantutkimuksen julkaisemiseen erikoistunut kustantaja *Historiska media* on valinnut hänet kirjoittamaan suurelle yleisölle suunnatun teoksen, jossa käsitellään Pohjoismaiden keskiaikaisia linnoja.

Teos on kirjoitettu sujuvasti ja se huokuu tekijänsä asiantuntemusta. Varsinaisia asia-
virheitä ei tekstistä juuri osu silmään. Säännön vahvistava poikkeus on tutkimusalueen keskiaikaisten kaupunginmuurien määrän jääminen kolmeen; joukosta puuttuu kaupunkien varustuksista itäisin eli Viipuria suojanut muuri.

Kuvitus on laadukas sekoitus vanhaa ja uutta. Monet rekonstruktiot ja mallinnokset havainnollistavat linnojen keskiaikaista asua ja niitä ympäröinyttä maisemaa. Kirjan etusäkansilta löytyy Pohjoismaiden ja Ruotsin kartat, joihin on merkitty käsitellyt linnat. Kartalla ei toki ole kaikkia Pohjoismaiden linnoja. Yksin nyky-Ruotsin alueella niitä lasketaan olevan 600–800. Takasisäkannassa

selitetään puolestaan havainnekuvin linnojen ja muurien rakennetta ja niiden osien terminologiaa. Suomalaista lukijaa sykähdyttää etukannen kuva, jossa komeilee Olavinlinna.

Kirjan otsikko ja johdanto antaa kuvan, että käsittelyn kohteena ovat pohjoismaiset linnat. Itse tekstissä ja käsittelyssä painopiste on kuitenkin vahvasti nyky-Ruotsin alueella. Juutinrauman länsipuolisen Tanskan, Norjan sekä keskiajalla Ruotsiin kuuluneen Suomen linnat jäävät melko vähille maininnoille. Laajimman käsittelyn saa Olavinlinna, joka esitellään viimeisenä keskiaikaistyyppisenä

linnana, jonka kruunu rakennutti Ruotsin valtakunnan alueelle. Ainakin suomalaisista tutkijoista moni on sitä mieltä, että tämä kunnia kuuluisi pikemminkin vasta keskiajan jälkeen 1600-luvun alussa rakennetulle Kajaaninlinnalle.

Edellä mainitut huomautukset ovat pieniä kauneusvirheitä. Kokonaisuutena teos edustaa 2000-luvun linnatutkimusta. Aihepiirin perinteisessä käsittelyssä laajasti edustettujen kruunun monumentaalisten keskuslinnojen ja aristokratian hyvin säilyneiden asuinlinnojen ohella mukana on vähemmän tunnettuja linnoja kuten paikallisen rälssin linnoitettuja kartanoita ja vähän tunnettuja kastaaleja. Kyse on yleisesityksestä, yhteenkään linnaan ei keskitytä sivua, paria enempää. Lisätietoa kaipaaville löytyy joka luvusta erikseen kommentoitu lähteiden esittely ja kirjan lopusta laaja kirjallisuusluettelo. Ne nostavat teoksen arvoa tutkijan käsissä.

Linnojen käsittely on pitkälti temaattista. Yhtenä aihepiirinä ovat linnat sodassa, toisena elämä linnoissa. Linnanherrojen ohella muistetaan myös linnojen väen vaatimaton enemmistö alkaen keittiörengestä. Linnojen arjen kohdalla esille nostetaan muutamista kohteista kuten Piksborgista talletettu esineistö. Hansson korostaa myös linnojen asemaa keskuspaikkoina unohtamatta linnojen ja niitä ympäröivän maiseman tai linnojen ja kirkon välistä suhdetta. Kaiken kaikkiaan kirja on mielenkiintoinen lukuelämys, tietopaketti keskiajan Pohjolasta. ♦

Georg Haggrén
georg.haggren@helsinki.fi

Arkeologia
PL 59
00014 Helsingin yliopisto

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA –SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND RY.

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen.

Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto.) tai sähköpostilla seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla).

Jäsenmaksu vuonna 2012 on 24 € vuodessa, opiskelijoilta 18 € ja perheiltä 34 €. Erikseen tilattuna lehden vuosikerta on 22 €.

Osoitteenmuutoksista pyydetään ilmoittamaan seuran sihteerille (yhteystiedot alla).

Seuran kotisivut ovat osoitteessa:
<http://org.utu.fi/muut/skas>.

Puheenjohtaja:

Dos. Janne Harjula

puh. 050-5233837

janne.harjula@utu.fi

Varapuheenjohtaja:

Ulrika Rosendahl

ulrika.rosendahl@helsinki.fi

Sihteeri:

Maija Helamaa

Puh. 0400-262 162

maija.helamaa@utu.fi

Rahastonhoitaja:

Janne Haarala

Puh. 050-3288331

jlshaa@utu.fi

Sähköpostia hallitukselle voi lähettää osoitteeseen skas-hallitus@lists.utu.fi

ISSN 1445-0334

DIGIPAINO

Uniprint 2012